

**Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych
województwa mazowieckiego**

seria MAZOWSZE. Analizy i Studia
nr 1 (62) 2023

**Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych
województwa mazowieckiego**

Warszawa 2023

seria **MAZOWSZE. Analizy i Studia**, nr 1 (62) 2023
ISSN 1896-6322 ISSN on-line 2956-7106

Redaktor naczelny:
dr Elżbieta Kozubek
Dyrektor Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie

Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych województwa mazowieckiego

Opracowano pod kierunkiem:
Ewy Baranowskiej

Koordinacja prac:
Marta Pankowska

przez zespół:
Ewa Baranowska, Agnieszka Dobrosielska, Elżbieta Dominiak,
Marcin Grodzicki, Elżbieta Kochanek, Kamila Niedzielak, Marta Pankowska

Korekta redakcyjna:
Barbara Jaworska-Księżak

Wydawca/Adres redakcji:
Redakcja MAZOWSZE. Analizy i Studia
Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Nowy Zjazd 1, 00-301 Warszawa
tel. 22 518 49 33, fax 22 518 49 49
e-mail: redakcja@mbpr.pl; www.mbpr.pl

Redakcja techniczna, skład, łamanie i druk:
Zespół Wydawniczy Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie

Nakład:
100 egz.

Warszawa 2023

Spis treści

Wprowadzenie.....	7
1. Przedmiot i cel opracowania	7
2. Metodyka opracowania.....	7
3. Krajobraz kulturowy i tradycja.....	8
3.1. Tradycyjna architektura	8
3.1.1. Obszary i rodzaje osadnictwa wskazane w dokumentach samorządu województwa i literaturze przedmiotu.....	8
3.1.2. Obszary i rodzaje osadnictwa zidentyfikowane na podstawie wyników badania	9
3.1.3. Tradycyjna architektura – konkluzje	12
3.2. Regiony etnograficzne.....	13
3.2.1. Regiony etnograficzne wskazane w dokumentach samorządu województwa	13
3.2.2. Regiony etnograficzne – identyfikacja i przynależność mieszkańców na podstawie wyników badania	13
3.2.3. Regiony etnograficzne – konkluzje	18
3.3. Tradycja.....	20
3.3.1. Kulturowanie tradycji na terenie województwa mazowieckiego na podstawie literatury przedmiotu	21
3.3.2. Kulturowanie tradycji – obszary i rodzaje na podstawie wyników badania	25
3.3.3. Kulturowanie tradycji – konkluzje	32
4. Społeczeństwo – udział w kształtowaniu i zachowaniu dziedzictwa niematerialnego	33
4.1. Regiony etnograficzne a aktywność społeczeństwa	34
4.2. Aktywność społeczeństwa poza regionami etnograficznymi.....	36
4.3. Aktywność społeczeństwa – konkluzje	37
5. Tradycja, tożsamość i swojskość w krajobrazach gmin województwa mazowieckiego	39
5.1. Tradycja, tożsamość i swojskość – rozkład przestrzenny	39
5.2. Stan zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu.....	40
6. Zagrożenia dla istnienia dziedzictwa kulturowego	42
6.1. Zagrożenia dla istnienia dziedzictwa kulturowego wskazane na podstawie literatury przedmiotu	42
6.2. Zagrożenia dla wybranych form ochrony.....	43
Podsumowanie	44
Streszczenie.....	47
Materiały źródłowe	49
Literatura.....	49
Dokumenty i akty prawne	49
Strony internetowe.....	50
Spis rycin	52
Spis załączników	53
Załączniki	54

Wprowadzenie

Opracowanie jest rozszerzeniem i uszczegółowieniem analiz zawartych w Raporcie pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych*, który powstał na podstawie badania ankietowego wykonanego przez zespół badawczy Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Nauk o Środowisku Przyrodniczym Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej, na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie w 2021 roku.

Zakres pytań ankietowych (załącznik 1), przeprowadzonych na próbie 6160¹ respondentów będących mieszkańcami województwa mazowieckiego, pozwolił na uszczegółowienie analiz zawartych w wymienionym Raporcie, w zakresie istotnym dla prac związanych z audytem krajobrazowym.

1. Przedmiot i cel opracowania

Przedmiotem niniejszego opracowania jest szczegółowe rozpoznanie obszarów i potencjałów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego na podstawie ankiet wykonanych na potrzeby Raportu pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych* (zwanego dalej Raportem).

Na potrzeby przedmiotowego opracowania przeanalizowano wybrane odpowiedzi na pytania, dotyczące wiedzy respondentów na temat materialnego (tradycyjnej architektury) oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego (regionów etnograficznych, kulturowych tradycji, obrzędów i zwyczajów) oraz ich zaangażowania w „życie kulturalne” gmin. Kolejnym posunięciem, wykonanym w ramach opracowania, była konfrontacja wyników analiz ankiet z zapisami zawartymi zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w dokumentach samorządu województwa.

¹ Zgodnie z przyjętym założeniem, próba badawcza była uzależniona od liczby mieszkańców danej gminy (dla minimalnej próby: do 10 000 mieszkańców po 15 ankiet, od 10 001 do 30 000 po 25, pow. 30 000 po 30, dla miast subregionalnych: Ciechanów, Ostrołęka, Płock, Radom, Siedlce po 50 ankiet oraz dla m.st. Warszawy – 100).

Pozwoliło to na potwierdzenie istniejących i wskazanie do tej pory nierozpoznanych obszarów dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego, na podstawie wiedzy ankietowanych mieszkańców.

Celem opracowania jest **identyfikacja nowych obszarów wyróżniających się lokalną tradycją oraz kultywaniem obrzędów i zwyczajów** na terenie województwa, jak również określenie **roli społeczeństwa w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego** oraz konfrontacja tych informacji z wiedzą wynikającą z pozyskanej literatury przedmiotu. Istotnym elementem opracowania jest określenie stanu zachowania tradycji, tożsamości i swojskości, jak również zagrożenia dla podtrzymania wartości dziedzictwa kulturowego, na podstawie zapisów Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

Przyjęte podejście pozwala na wykorzystanie wyników opracowania w pracach dotyczących audytu krajobrazowego, którego sporządzenie jest wypełnieniem obowiązku ustawowego z art. 38 i 38b ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych, m.in. na etapach:

- charakterystyki zidentyfikowanych krajobrazów,
- oceny zidentyfikowanych krajobrazów,
- wskazania zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów priorytetowych oraz wartości krajobrazów w obrębie obszarów lub obiektów, o których mowa w art. 38a ust. 3 pkt 2 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

2. Metodyka opracowania

Metodą badawczą wykonania opracowania była analiza materiałów zastanych (*desk research*), tj.:

- dokumentów samorządu województwa, w tym:
 - *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego* (PZPWM)²,
 - *Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2012–20153*,
 - *Diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa mazowieckiego do Strategii rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ Innowacyjne Mazowsze*;

² Przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.

³ W Programie opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022–2025 brak jest zapisów dot. analizowanych elementów krajobrazu.

- literatury przedmiotu;
- stron internetowych;
- zestawień tabelarycznych zawierających wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na potrzeby wykonania Raportu.

Badanie ankietowe (załącznik 1), na podstawie którego zostało wykonane niniejsze opracowanie przeprowadzone zostało wśród mieszkańców województwa mazowieckiego, na poziomie NUTS 5 (gminy), dla próby badawczej wynoszącej 6160 respondentów.

Analizie poddano informacje zawarte we wszystkich ankietach⁴, a poszczególne odpowiedzi posłużyły opracowaniu rozdziałów:

- Tradycyjna architektura – pytanie nr 4: *Czy w Pani/Pana miejscu zamieszkania znajdują się pozostałości tradycyjnej zabudowy/architektury?*;
- Regiony etnograficzne – pytanie nr 6: *Czy zna Pani/Pan region etnograficzny (obszar wyróżniający się odmienną gwarą, ubiorem, budownictwem, zdobnictwem itp.) występujący w najbliższej okolicy, w której Pani/Pan mieszka?*;
- Tradycja – pytanie nr 3: *Czy w gminie kultywowane są tradycje, obrzędy, zwyczaje?*;
- Społeczeństwo – udział w kształtowaniu i zachowaniu dziedzictwa niematerialnego. – pytanie nr 2: *Jak często uczestniczy Pani/Pan w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, obrzędów i zwyczajów?*, pytanie nr 3: *Czy w gminie kultywowane są tradycje, obrzędy, zwyczaje?*;
- Tradycja, tożsamość i swojskość w krajobrazach gmin województwa mazowieckiego – wszystkie pytania zawarte w ankiecie (załącznik 1) przypisane do cech syntetycznych zgodnie z zestawieniem tabelarycznym wykonanym na potrzeby Raportu.

Wyniki badania ankietowego przeanalizowano jako udział uzyskanych odpowiedzi w ogólnej liczbie ankiet z danego obszaru, tj. w województwie, podregionie bądź gminie, a ich przestrzenny rozkład szczegółowo opisano w każdym rozdziale. Analizy natomiast przedstawiono w układzie podregionów (NUTS 3). Wszystkie ryciny przedstawione w opracowaniu wykonane zostały przez Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie na podstawie badania ankietowego.

⁴ Badanie wykonano przy użyciu ankiety (załącznik 1 do opracowania), przygotowanej przez MBPR na potrzeby wykonania usługi polegającej na wykonaniu badania ankietowego, opracowaniu raportu / zmwienia pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych* oraz napisaniu artykułu.

3. Krajobraz kulturowy i tradycja

3.1. Tradycyjna architektura

3.1.1. Obszary i rodzaje osadnictwa wskazane w dokumentach samorządu województwa i literaturze przedmiotu

W dokumentach samorządu województwa⁵ wskazano trzy krajobrazy kulturowe: drobnoszlachecki, puszczański i olenderski oraz występowanie tzw. architektury świdermajer, na podstawie których omówiono obszary występowania tradycyjnej architektury.

Krajobraz osadnictwa drobnoszlacheckiego, związanego z drewnianą zabudową zagrodową, występuje w północnej i wschodniej części województwa – w podregionach ciechanowskim, ostrołęckim i siedleckim. Duża liczba gospodarstw drobnoszlacheckich znajdowała się na północy i wschodzie województwa⁶, jednakże występowały one na obszarze całego obecnego województwa mazowieckiego.

Krajobraz osadnictwa puszczańskiego związanego z drewnianym budownictwem zagrodowym powiązany jest z Puszcą Kampinoską. Obszar jego występowania obejmuje podregion warszawski zachodni oraz część podregionu żyrardowskiego. Osadnictwo puszczańskie, zgodnie z dostępnymi źródłami, związane jest również z Kurpiowszczyzną⁷ obejmującą obszar Puszczy Białej [Szydlik 1999, s. 161–174] i Zielonej (podregiony ostrołęcki i ciechanowski) [Kijowski 1993, s. 101–106].

Krajobraz osadnictwa olenderskiego wyróżnia się specyficzną drewnianą zabudową, występowaniem urządzeń hydrotechnicznych oraz śladów ingerencji w krajobraz (nasypy, wały, rowy melioracyjne) osadników z terenów Holandii oraz Niemiec i Polski⁸. Olen-drzy osiedlali się głównie na terenach zalewowych rzek, przy czym na obszarze województwa mazowieckiego ślady ich działalności⁹ widoczne są przede wszystkim w dolinie Wisły – w podregionach płockim,

⁵ *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego* (przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.); *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012–2015*; *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa mazowieckiego do Strategii rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ Innowacyjne Mazowsze*.

⁶ Odsetek gospodarstw drobnoszlacheckich w powiatach w odniesieniu do liczby gospodarstw chłopskich w 1904 r.; M. Biernacka, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu*, Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1966.

⁷ Encyklopedia PWN (online), <https://encyklopedia.pwn.pl/> [dostęp: 25.04.2022]. Puszcza Biała (inaczej Biskupia), Puszcza Zielona (inaczej Kurpiowska, Myszyńska).

⁸ *Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce*, <http://holand.org.pl/index.htm> [dostęp: 25.04.2022].

⁹ Typowe dla terenów osadnictwa olenderskiego, oprócz specyficznej zabudowy, są urządzenia hydrotechniczne oraz charakterystyczne przekształcenia krajobrazu.

ciechanowskim, żyrardowskim, warszawskim zachodnim, warszawskim wschodnim, radomskim oraz Warszawie [Myga-Piątek 2012, s. 230–296].

Zabudowa w stylu świdermajer (tzw. styl nadświdrzański) jest typem drewnianej architektury letniskowej powstającej od końca XIX wieku do 1939 r. przede wszystkim wzdłuż tzw. linii otwockiej [Krajewski 2015, s. 127–142]. Krajobraz związany z tym stylem występuje w Warszawie i na południowy wschód od stolicy, w podregionie warszawskim wschodnim. Zabudowa w stylu nadświdrzańskim występuje ponadto w gminie Jedlnia-Letnisko w podregionie radomskim [Górska-Streicher 2015, s. 87–88].

Poza omówionymi powyżej obszarami występowania tradycyjnej architektury, na podstawie literatury przedmiotu opisano również zabudowę związaną z osadnictwem żydowskim. Pierwsze osiedle żydowskie powstało na Mazowszu przed 1237 r. (w Płocku) [Fijałkowski 2004, s. 9], a ludność ta osiedlała się w kolejnych latach na pozostałym obszarze Mazowsza, głównie w miastach. Zabudowa żydowska zniszczona została w dużej części podczas I i II wojny światowej [Bergman 2004, s. 46], a obecnie jej pozostałości można odnaleźć przede wszystkim w miastach. Występuje ona na obszarze całego województwa bez wyraźnej rejonizacji. Wśród materialnych

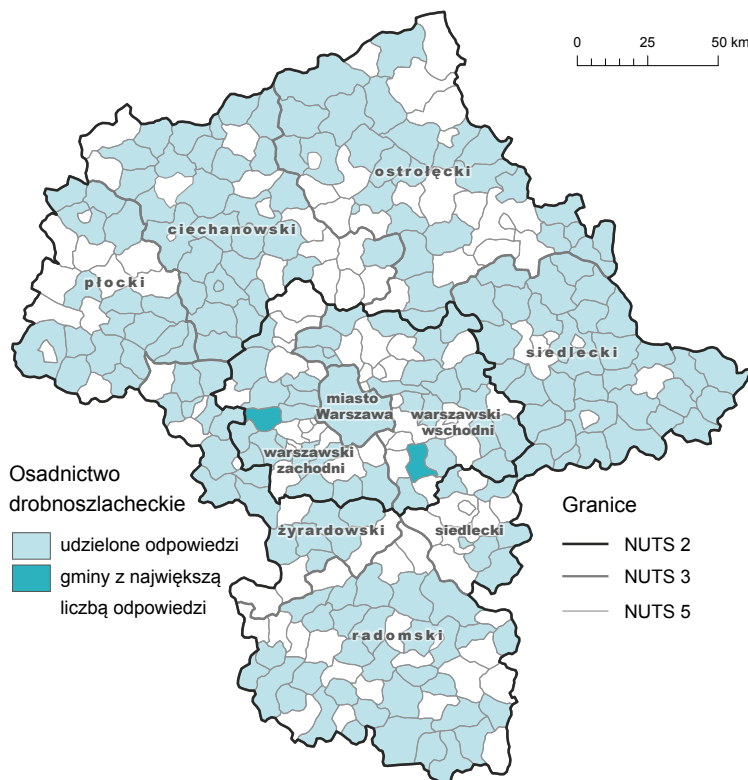
pozostałości po ludności żydowskiej najpowszechniejszymi elementami krajobrazu są cmentarze, natomiast do rzadkich, lecz wyróżniających się zabytków należą synagogi, domy modlitwy oraz mykwy¹⁰.

3.1.2. Obszary i rodzaje osadnictwa zidentyfikowane na podstawie wyników badania

W badaniu ankietowym respondentom zadano pytanie: *Czy w Pani/Pana miejscu zamieszkania znajdują się pozostałości tradycyjnej zabudowy/architektury?* (załącznik 1, pytanie nr 4). Ankietowani, do wyboru mieli odpowiedzi *tak*, *nie* oraz *nie wiem*. W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej respondenci wskazać mogli *osadnictwo olenderskie*, *osadnictwo drobnoszlacheckie*, *osadnictwo puszczańskie* (np. *puszcza kurlowska*, *puszcza kampinowska*), *architektura świdermajer* i *osadnictwo żydowskie*, bądź udzielić innej odpowiedzi niewskazanej wśród proponowanych.

Analizie poddano udział odpowiedzi udzielonych przez respondentów w ogólnej liczbie przeprowadzonych ankiet na danym obszarze. Na rycinach zaprezentowano gminy, w których wskazano co najmniej dwie takie same odpowiedzi.

¹⁰ Portal Wirtualny Sztetl, <https://www.sztetl.org.pl/pl> [dostęp: 23.02.2022].

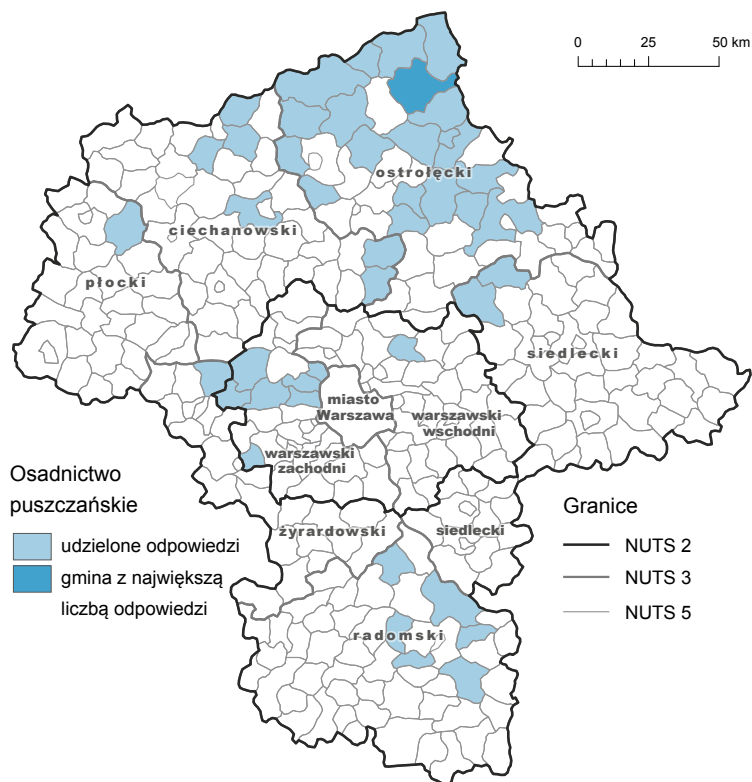

Ryc. 1. Osadnictwo drobnoszlacheckie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego

Wyniki badania przedstawiają się następująco:

Osadnictwo drobnoszlacheckie

Ponad 17% ankietowanych wskazało osadnictwo drobnoszlacheckie jako jeden z najbardziej powszechnych krajobrazów w województwie, przy czym największy odsetek odpowiedzi udzielono w podregionach żyrardowskim (21%) i siedleckim (19%). Jednocześnie mieszkańcy każdego mazowieckiego powiatu wskazali ten rodzaj osadnictwa jako ważny element wpływający na krajobraz. Najwięcej wskazań odnotowano w gminie Błonie (podregion warszawski zachodni) i Celestynów (podregion warszawski wschodni) (ryc. 1).

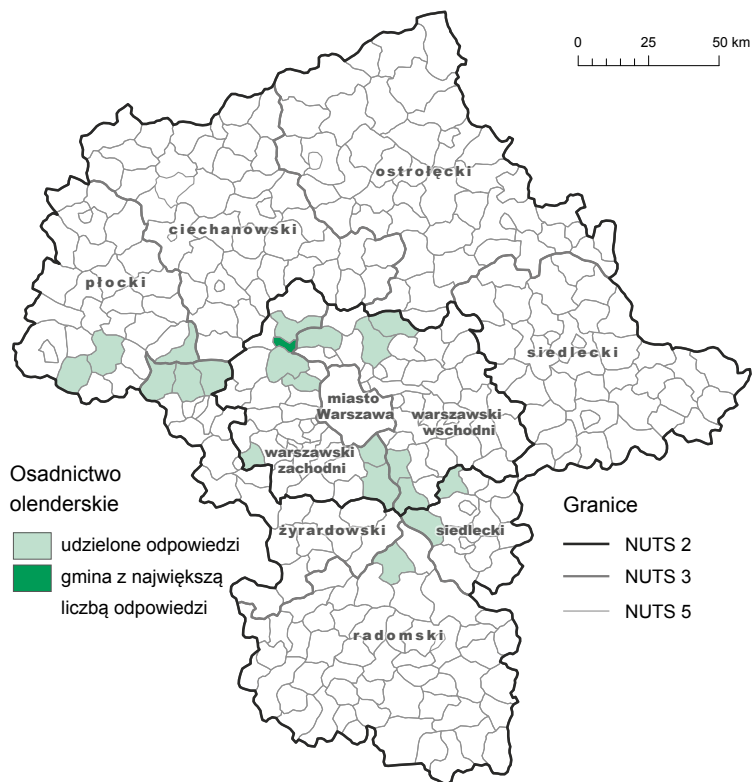
Ryc. 2. Osadnictwo puszczańskie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego

Osadnictwo puszczańskie

Osadnictwo puszczańskie wskazano w ponad 4% odpowiedzi, przy czym skoncentrowane jest głównie w trzech obszarach województwa (93% odpowiedzi):

- w podregionie ostrołęckim oraz części ciechanowskiego,
- w podregionie warszawskim zachodnim,
- w podregionie radomskim (północno-wschodnia część tego obszaru).

Ten rodzaj osadnictwa najczęściej wymieniali respondenci z podregionu ostrołęckiego (15%), a wśród gmin wyróżniała się gm. Kadzidło, (ryc. 2).

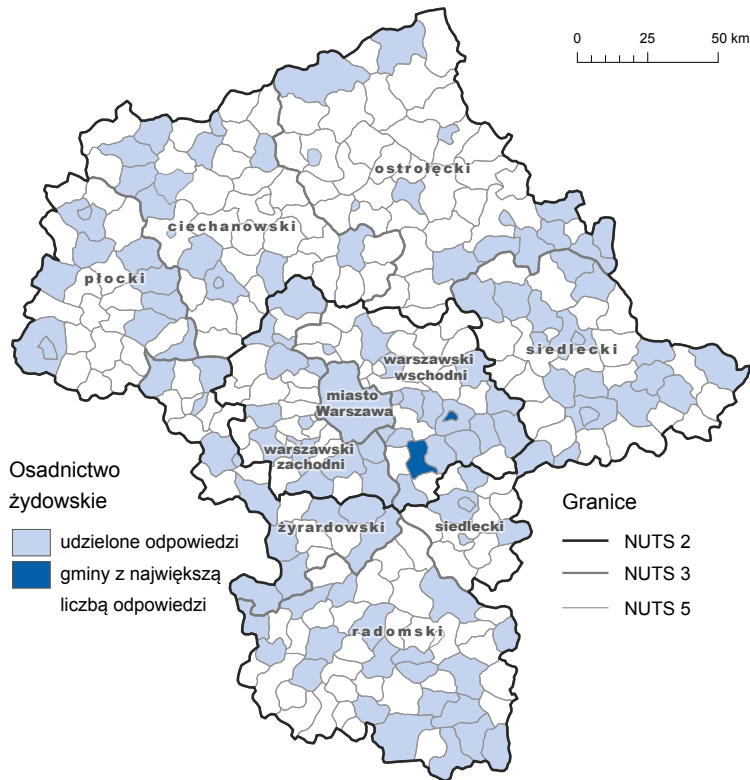

Ryc. 3. Osadnictwo olenderskie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego

Osadnictwo olenderskie

Tereny osadnictwa olenderskiego zostały wskazane przez 2% ankietowanych, którzy umiejscawiali je głównie w gminach położonych w dolinie Wisły, a w mniejszej liczbie na innych terenach zalewowych, np. nad Narwią, szczególnie w jej ujściowym odcinku.

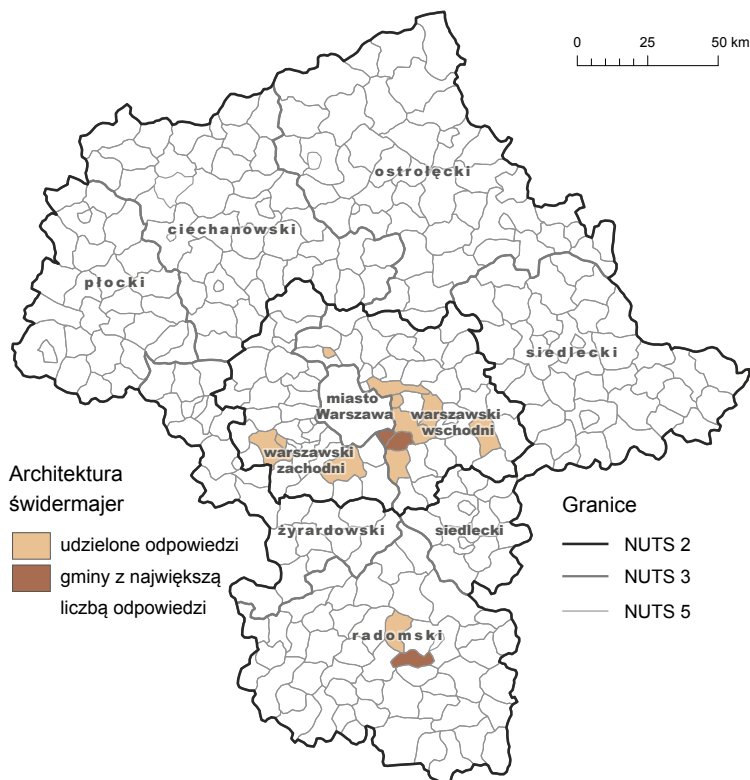
Największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionach warszawskim zachodnim (6%) i zyrardowskim (5%). Wśród gmin największą liczbę odpowiedzi wskazano w gminie Nowy Dwór Mazowiecki (podregion warszawski zachodni) (ryc. 3).

Ryc. 4. Osadnictwo żydowskie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego

Osadnictwo żydowskie

Pozostałości tradycyjnej architektury związanej z ludnością żydowską występują na terenie całego województwa – wskazano je w ponad 12% ankiet. Największy odsetek odpowiedzi odnotowano w Warszawie (17%) oraz w podregionach zyrardowskim (16%), warszawskim wschodnim (16%) i siedleckim (14%). Wśród gmin największej liczby odpowiedzi udzielono w mieście Mińsk Mazowiecki i gminie Celestynów (podregion warszawski wschodni) (ryc. 4).

Ryc. 5. Architektura świdermajer – odpowiedzi respondentów badania ankietowego

Architektura świdermajer

Architekturę świdermajer wskazało ponad 1% ankietowanych, a najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim – 8%. Wśród gmin najwięcej wskazań odnotowano w gminach Józefów i Otwock (podregion warszawski wschodni) oraz Jedlnia-Letnisko (podregion radomski) (ryc. 5).

Inne charakterystyczne rodzaje architektury/zabudowy

Poza powyższymi rodzajami tradycyjnej architektury wskazywano również inne rodzaje zabudowy, wśród których wymieniano:

- zabudowę przemysłową – wskazaną przez 0,5% respondentów, w tym największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie żyrardowskim – 1,9%, z czego ponad ¼ dotyczyła miasta Żyrardów, oraz
- zabudowę drewnianą – wskazaną przez 0,2% respondentów, w tym największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie ciechanowskim (0,5%), przy czym wszystkich odpowiedzi udzielono w gminie Czerwińsk nad Wisłą.

3.1.3. Tradycyjna architektura – konkluzje

W dokumentach samorządu województwa wskazano **zabudowę drobnoszlachecką**, umiejscowioną w północnej i wschodniej części województwa. Zgodnie z literaturą przedmiotu największą koncentrację tej architektury również należy lokalizować na północy i wschodzie województwa, jednakże gospodarstwa drobnoszlacheckie w mniejszej liczbie występowały na pozostałych obszarach Mazowsza. Ankietowani natomiast wskazali ten rodzaj zabudowy niemal na terenie całego województwa (w ok. 70% gmin).

Krajobraz związany z **osadnictwem puszczańskim** w dokumentach poziomu regionalnego i literaturze przedmiotu wskazywano na terenie Puszczy Kampinoskiej (podregion warszawski zachodni i żyrardowski) oraz Puszczy Zielonej i Puszczy Białej (podregion ostrołęcki i ciechanowski). Respondenci wskazali ten rodzaj osadnictwa głównie w podregionach: ostrołęckim, warszawskim zachodnim, ciechanowskim i radomskim. Wyniki badania ankietowego są zgodne w zakresie obecności tej zabudowy w Puszczy Kampinoskiej na obszarze zbliżonym do wskazanego w PZPWM oraz na obszarach wskazanych w literaturze – Puszczy Zielonej i Białej.

Ponadto na podstawie wyników badania ankietowego rozpoznano nowy obszar występowania pozostałości osadnictwa puszczańskiego znajdujący się w Puszczy Kozienickiej oraz jej sąsiedztwie (podregion radomski).

Krajobraz osadnictwa olenderskiego wskazany w dokumentach samorządu województwa oraz literaturze przedmiotu lokalizowano w podregionach plockim, ciechanowskim, żyrardowskim, warszawskim zachodnim, warszawskim wschodnim, radomskim oraz Warszawie. Znajduje się on przede wszystkim wzdłuż Wisły oraz w niewielkich skupiskach,

m.in. w powiatach gostynińskim, ciechanowskim i grodziskim.

Ankietowani pozostałości zabudowy olenderskiej wskazywali w gminach zlokalizowanych w podregionach, przez które przepływa Wisła (plocki, siedlecki, warszawski wschodni, warszawski zachodni, żyrardowski). Na podstawie wyników badania ankietowego wskazano ponadto trzy obszary występowania tradycyjnej zabudowy olenderskiej, położone poza obszarem wskazanym w dokumentach poziomu wojewódzkiego:

- w podregionie radomskim – gmina Grabów nad Pilicą,
- w podregionie siedleckim – gmina Pilawa,
- w podregionie warszawskim wschodnim – gminy Dąbrówka i Radzymin,
- w podregionie warszawskim zachodnim – gmina Jaktorów.

Pozostałości **osadnictwa żydowskiego**, które zgodnie z literaturą przedmiotu należy wiązać z ośrodkami miejskimi, respondenci lokalizowali na terenie całego województwa, co można uznać za potwierdzenie tych informacji. Na podstawie wyników badania ankietowego większą koncentrację architektury żydowskiej odnotowano w Warszawie oraz podregionach: żyrardowskim, warszawskim wschodnim i siedleckim. Wiazać ją można, m.in. z głównymi XIX-wiecznymi szlakami komunikacyjnymi – oddaną do użytku w 1862 r. Koleją Warszawsko-Wiedeńską oraz otworzoną 5 lat później Koleją Warszawsko-Terespolską¹¹.

Architektura świdermajer w dokumentach samorządu województwa i literaturze przedmiotu wskazana została w Warszawie oraz podregionach: warszawskim wschodnim i radomskim. Zgodnie z odpowiedziami respondentów lokalizacje te zostały potwierdzone. Jednocześnie ankietowani wskazywali również inne obszary położone w podregionie warszawskim zachodnim. Wśród udzielonych odpowiedzi wyróżniała się gmina Jedlnia-Letnisko, co potwierdza literatura przedmiotu oraz gminy z powiatu otwockiego, w szczególności miasta Józefów i Otwock.

Nie rozpoznano nowych obszarów występowania tego typu zabudowy.

Respondenci wskazali dodatkowo dwa rodzaje tradycyjnych zabudowań – architekturę przemysłową i architekturą drewnianą. Oba typy budownictwa nie tworzą jednak zwartych obszarów na terenie województwa.

¹¹ Encyklopedia PWN (online) [dostęp: 28.02.2022].

3.2. Regiony etnograficzne

3.2.1. Regiony etnograficzne wskazane w dokumentach samorządu województwa

Województwo mazowieckie jest obszarem różnorodnym kulturowo, jednocześnie harmonijnie łączącym elementy odmiennych tradycji, co pośrednio wynika z historycznych podziałów ziem. W dokumentach poziomu regionalnego¹² wskazano regiony etnograficzne, jako elementy krajobrazów kulturowych, znajdujące się w całości bądź w części na obszarze województwa mazowieckiego tj.:

- w regionie Mazowieckim regionalnym: region iłżecko–starachowicki, kozienicki, kurpiowski, łowicki, opoczyńsko–konecko–przysuski, podlaski i sannicki,
- w regionie Warszawskim stołecznym: region kołbielski i mikroregion Urzeczce.

Najbardziej rozpoznawalny w województwie jest **kurpiowski** region etnograficzny znajdujący się w północnej jego części, na obszarze dawnej Puszczy Zielonej (podregion ostrołęcki) i Puszczy Białej (na pograniczu podregionów: ostrołęckiego i ciechanowskiego), który słynie z rękodzieła ludowego, obok haftu popularne jest wycinankarstwo (wycinanka leluja) i bursztyniarstwo.

Niewielkimi regionami etnograficznymi są regiony **sannicki** i **łowicki**. Pierwszy znajduje się w zachodniej części województwa, w podregionie płockim, w okolicach Sannik i Gąbina. Odznacza się charakterystycznym strojem ludowym, muzyką, śpiewem oraz folklorem tanecznym o własnym sposobie i stylu wykonania. **Region łowicki** znajduje się w podregionie żyrardowskim i wyróżnia się barwnością strojów i wycinankami z motywami ornamentów roślinnych, kwiatów i kogutów¹³.

W centralnej części województwa wskazano dwa regiony etnograficzne: **mikroregion Urzeczce**, znajdujący się po obu stronach Wisły, na pograniczu podregionów: miasta Warszawa, warszawskiego wschodniego, zachodniego i siedleckiego, związany z osadnictwem olenderskim, a także region **kołbielski** zlokalizowany w niewielkiej odległości od Warszawy, w podregionie warszawskim wschodnim, w dorzeczu rzeki Świder. Charakteryzuje się on strojem regionalnym, tradycją

tkactwa (wielobarwne kilimy i chodniki), wycinankarstwa i wyszywania (m.in. obrazek wyszywany krzyżkami czy szalik robiony na drutach¹⁴).

W południowej części województwa, w granicach podregionu radomskiego, znajdują się regiony etnograficzne należące do historycznej Małopolski: **kozienicki**, dla którego charakterystyczne było bartnictwo i pszczelarstwo, region **opoczyńsko-konecko-przysuski** związany był z plecionkarstwem, a **iłżecko-starachowicki** z obróbką żelaza i garncarstwem. O różnorodności województwa świadczy także region **podlaski**, położony w granicach podregionu siedleckiego, gdzie kultywowane są rzemiosła, tj. garncarstwo, kowalstwo i tkactwo.

3.2.2. Regiony etnograficzne – identyfikacja i przynależność mieszkańców na podstawie wyników badania

W ramach badania ankietowego respondentom zadano pytanie: *Czy zna Pani/Pan region etnograficzny (obszar wyróżniający się odmienną gwarą, ubiorem, budownictwem, zdobnictwem itp.) występujący w najbliższej okolicy, w której Pani/Pan mieszka?* (załącznik 1, pytanie nr 6), w którym mieli możliwość wskazania następujących regionów: iłżecko-starachowickiego, kołbielskiego, kozienickiego, kurpiowskiego, łowickiego, opoczyńsko-konecko-przysuskiego, podlaskiego, sannickiego i mikroregionu Urzeczce bądź podanie innej odpowiedzi nie-wskazanej wśród proponowanych.

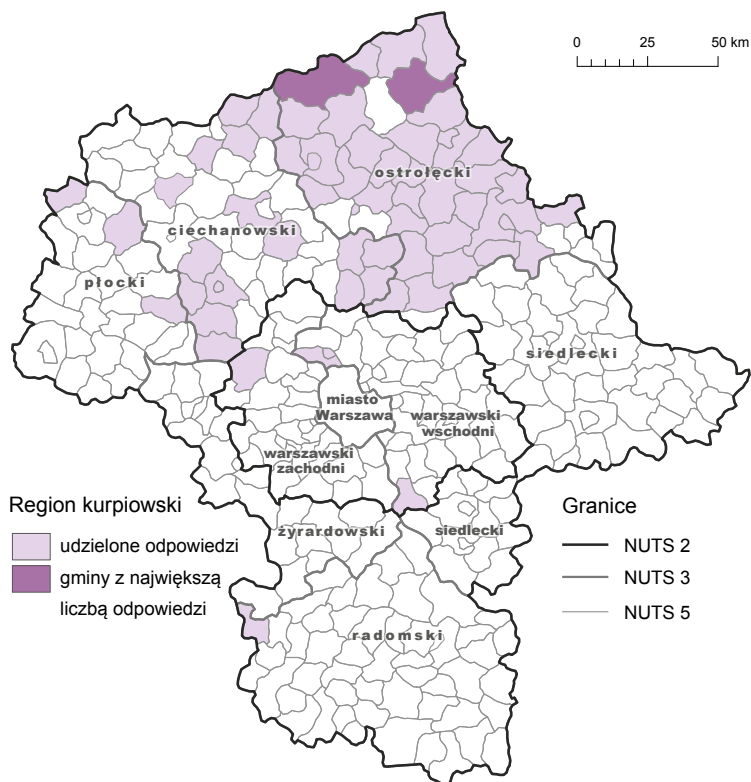
Wyniki analizowano jako udział uzyskanych odpowiedzi w ogólnej liczbie przeprowadzonych ankiet w danym obszarze, tj. w województwie i w ujęciu podregionalnym, jak również wskazano gminy z największą liczbą odpowiedzi.

W 76% ankiet nie wskazano żadnego regionu etnograficznego, natomiast region kurpiowski został wskazany w 9% ankiet, podlaski w 4%, a region łowicki w 2% ankiet. Odpowiedzi dotyczące pozostałych regionów znajdowały się w ok. 1% wskazań. Poniższe ryciny przedstawiają gminy, w których wskazano co najmniej 2 takie same odpowiedzi.

¹² Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r. oraz *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa mazowieckiego do Strategii rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ Innowacyjne Mazowsze*.

¹³ www.polskatradycja.pl/folklor/regiony/folklor-lowicki.html [dostęp: 23.03.2022].

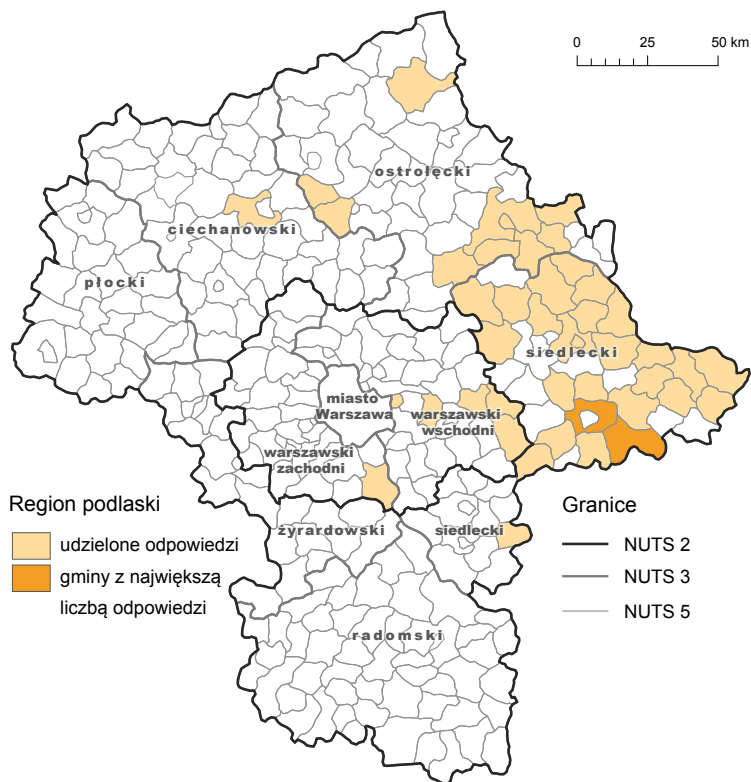
¹⁴ www.folklor.bartnicka.pl/index.php/component/content/view/full/14 [dostęp: 23.03.2022].

Ryc. 6. Region kurpiowski – wyniki badania ankietowego

Region kurpiowski

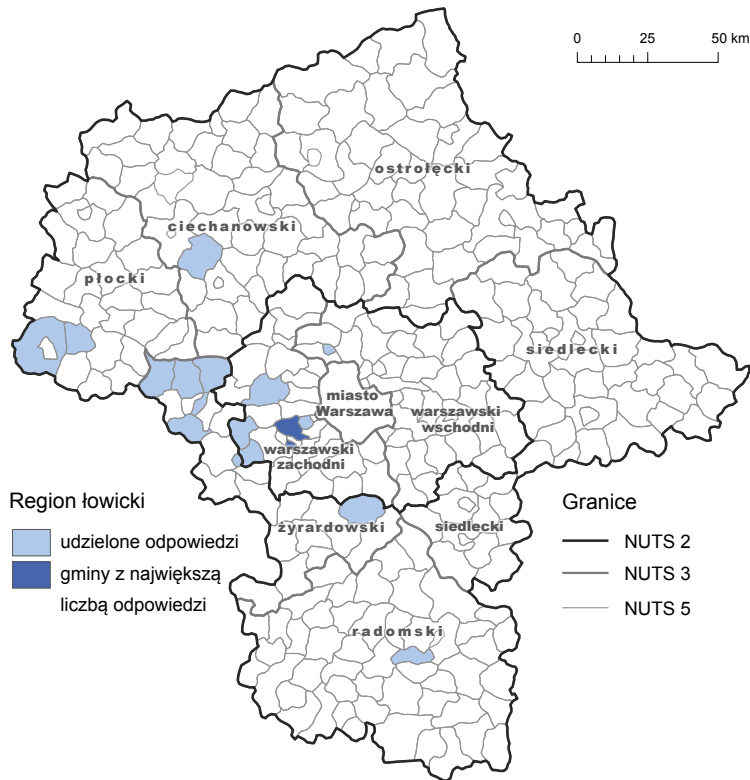
Region kurpiowski został wskazany głównie w dwóch podregionach, w północnej części województwa, w podregionie ostrołęckim (47% ankiet tego podregionu) i ciechanowskim (14%). Największą liczbę odpowiedzi odnotowano w gminie Chorzele i Kadzidło (podregion ostrołęcki) (ryc. 6).

Ryc. 7. Region podlaski – wyniki badania ankietowego

Region podlaski

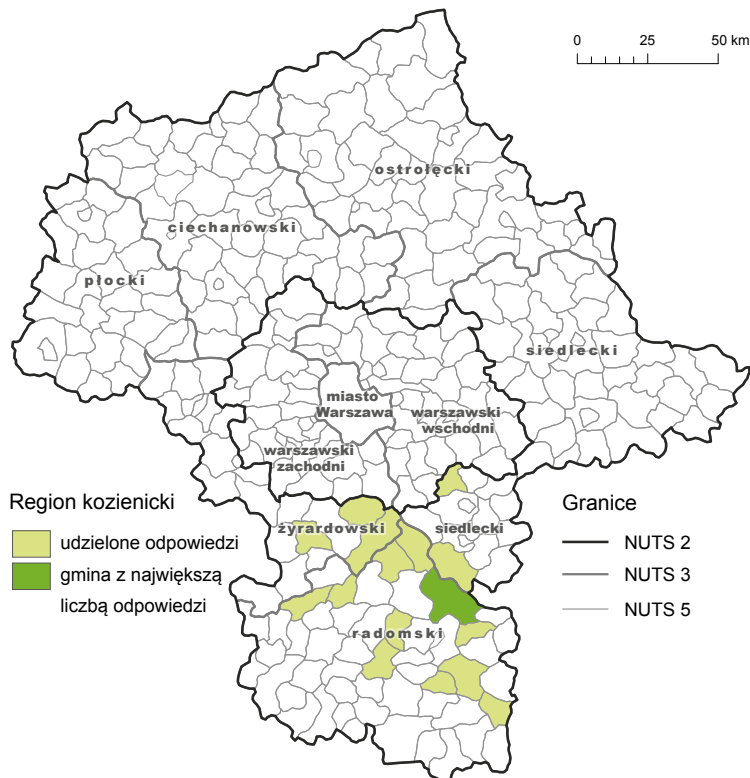
Region podlaski wskazano głównie we wschodniej części województwa mazowieckiego, w granicach podregionu siedleckiego i ostrołęckiego, kolejno 19% i 7% ankiet w podregionach. Największa liczba wskazań dla tego regionu wystąpiła w gminie wiejskiej Siedlce i Zbuczyn (podregion siedlecki) (ryc. 7).

Ryc. 8. Region łowickie – wyniki badania ankietowego

Region łowicki

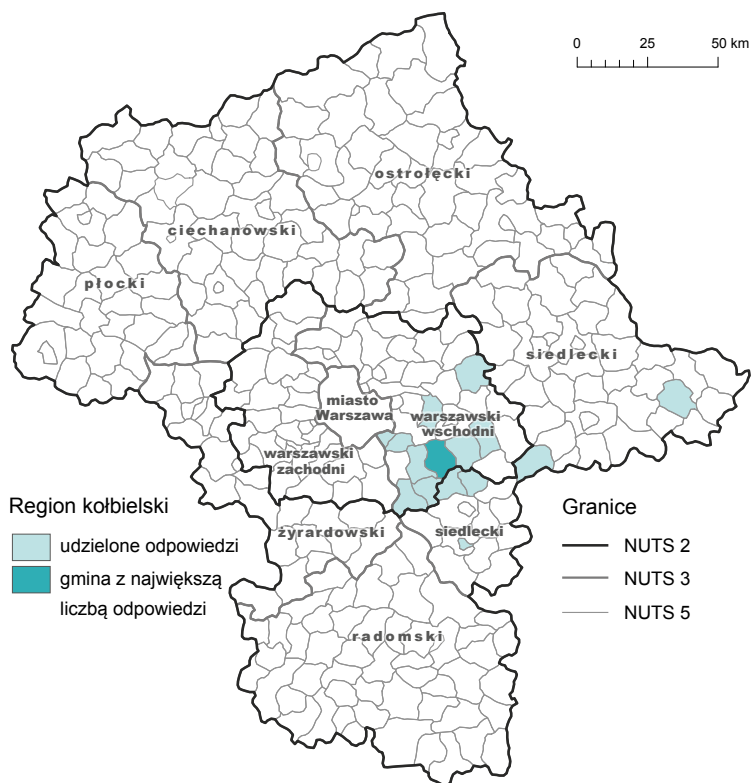
Region łowicki wskazano głównie w zachodniej części województwa, w podregionie żyrardowskim (9% wszystkich ankiet tego podregionu) i warszawskim zachodnim (4%). Najwięcej wskazań odnotowano w gminie Brwinów (podregion warszawski zachodni) (ryc. 8).

Ryc. 9. Region kozienicki – wyniki badania ankietowego

Region kozienicki

Ankietowani wskazali występowanie regionu kozienickiego głównie w podregionie radomskim (7% ankiet z podregionu) i żyrardowskim (4%). Wśród gmin największą liczbę odpowiedzi wskazano w gminie Kozienice (podregion radomski) (ryc. 9).

Ryc. 10. Region kolbielski – wyniki badania ankietowego

Region kolbielski

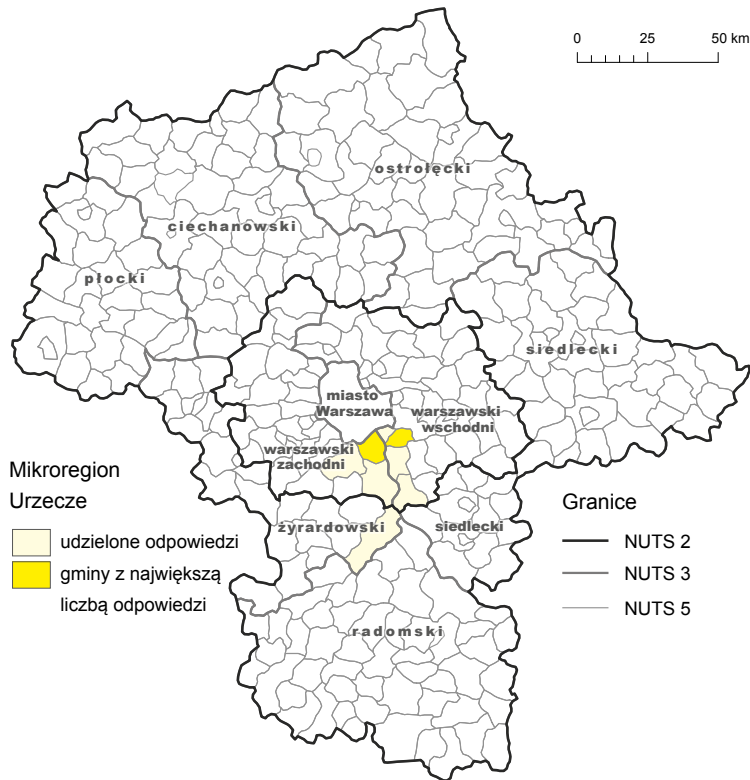
Region kolbielski został wskazany w podregionie warszawskim wschodnim (7% ankiet podregionu) oraz siedleckim (3%). Największą liczbę odpowiedzi odnotowano natomiast w gminie Kolbiel (podregion warszawski wschodni) (ryc. 10).

Ryc. 11. Region opoczyńsko-konecko-przysuski – wyniki badania ankietowego

Region opoczyńsko-konecko-przysuski

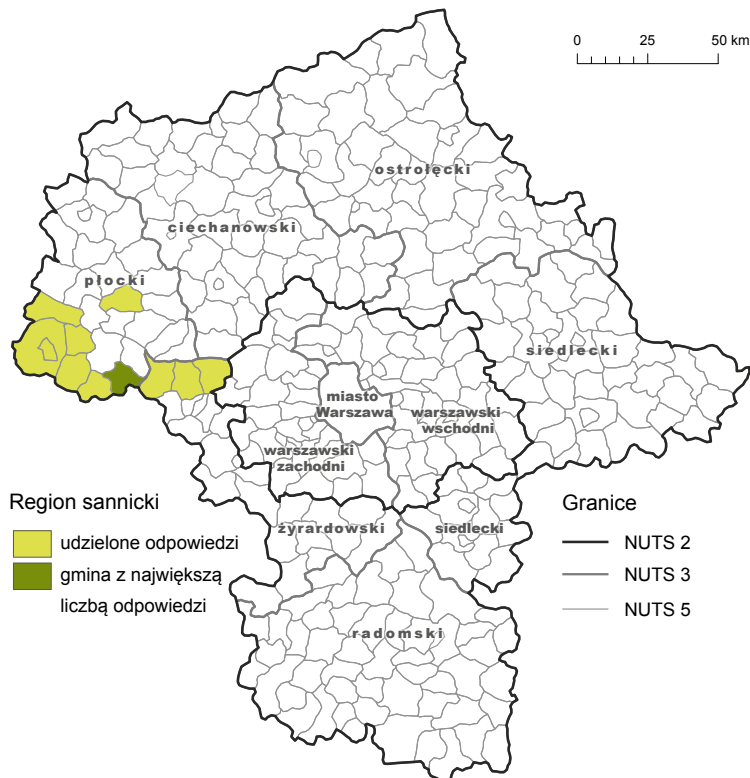
Region opoczyńsko-konecko-przysuski wskazano głównie w południowej części województwa, w podregionie radomskim (7% ankiet tego podregionu), z największą liczbą odpowiedzi w gminie Odrzywół oraz w podregionie zyrardowskim (3%) – gmina Nowe Miasto nad Pilicą (ryc. 11).

Ryc. 12. Mikroregion Urzecze – wyniki badania ankietowego

Mikroregion Urzecze

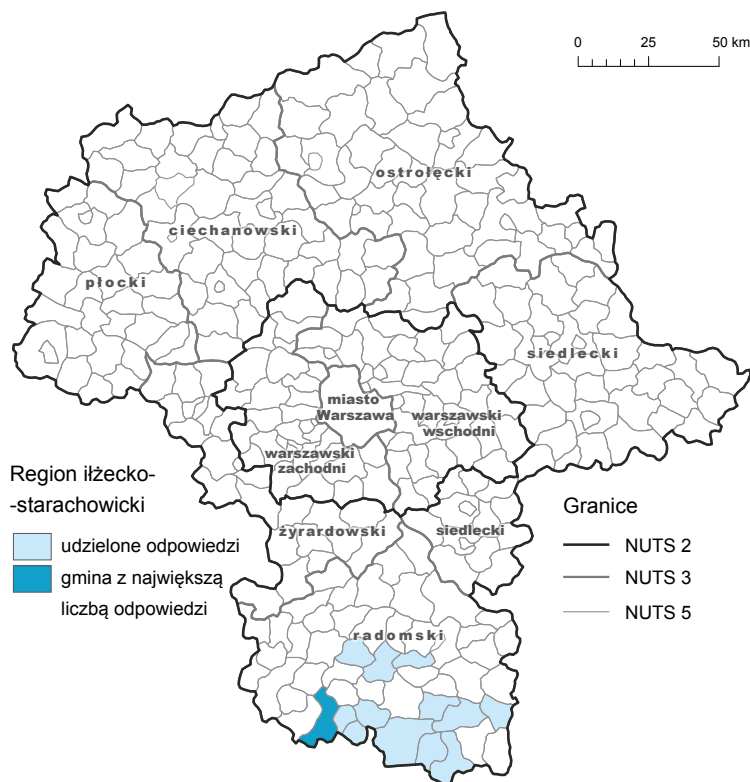
Na pograniczu podregionów warszawskiego zachodniego (5% wszystkich ankiet podregionu), warszawskiego wschodniego (4%) i żyrardowskiego (2%) wskazano mikroregion Urzecze. Najwięcej odpowiedzi ankietowani udzielili w gminie Konstancin-Jeziorna (podregion warszawski zachodni) i Otwock (podregion warszawski wschodni) (ryc. 12).

Ryc. 13. Region sannicki – wyniki badania ankietowego

Region sannicki

Respondenci wskazali region sannicki w północno-zachodniej części województwa, na pograniczu podregionu płockiego (12% ankiet podregionu) i żyrardowskiego (1%). Największą liczbę odpowiedzi wskazali ankietowani z gminy Sanniki (podregion płocki) (ryc. 13).

Ryc. 14. Region iłżecko-starachowicki – wyniki badania ankietowego

Region iłżecko-starachowicki

Region iłżecko-starachowicki wskazany został w południowej części województwa mazowieckiego, w podregionie radomskim, w 7% ankiet tego podregionu. Największą liczbę odpowiedzi udzielono w gminie Szydłowiec (ryc. 14).

Inne obszary

Respondenci wskazali również występowanie obszarów, charakteryzujących się odmienną gwarą, ubiorem, budownictwem, zdobnictwem itp. Największą liczbą wskazań wyróżniały się odpowiedzi: Powiśle Maciejowickie (9 odpowiedzi w gminie Boguty-Pianki, powiat ostrowski), ziemia ciechanowska (6 odpowiedzi w powiecie ciechanowskim), region radomski (5 odpowiedzi w powiatach radomskim i zwoleńskim) i Kurpie Białe/Puszcza Biała (po 2 odpowiedzi w powiatach: pułuskim i wyszkowskim).

3.2.3. Regiony etnograficzne – konkluzje

Regiony etnograficzne zawarte w dokumentach samorządu województwa w większości znajdują potwierdzenie w badaniach ankietowych. Niemniej jednak ankietowani wskazali regiony etnograficzne również poza terenami wskazanymi w dokumentach samorządu, co przedstawia rycina 15.

Region **kurpiowski** ankietowani wskazali analogicznie jak w dokumentach poziomu wojewódzkiego – w Puszczy Zielonej i Puszczy Białej, ale także poza tymi kompleksami leśnymi, tj. na znacznym obszarze podregionu ostrołęckiego oraz częściowo w podregionie ciechanowskim.

Głównymi ośrodkami kultury kurpiowskiej są gminy: Chorzele, Kadzidło i Myszyniec, gdzie pielęgnuje się lokalne tradycje poprzez organizowanie wydarzeń, tj. „Miodobranie Kurpiowskie”, „Niedziela Kadzidlańska” czy „Wesele Kurpiowskie”¹⁵ oraz kulturowanie, m.in. wycinankarstwa i bursztyniarstwa¹⁶. Respondenci wskazali na występowanie regionu kurpiowskiego również w miejscowościach Ostrołęka i Przasnysz, co potwierdzają zlokalizowane w tych miastach muzea związane z kulturą kurpiowską¹⁷.

Respondenci wskazali, podobnie jak w dokumentach poziomu regionalnego, etnograficzny region **podlaski** w podregionie siedleckim, ale na znacznie większym obszarze oraz w podregionie warszawskim wschodnim.

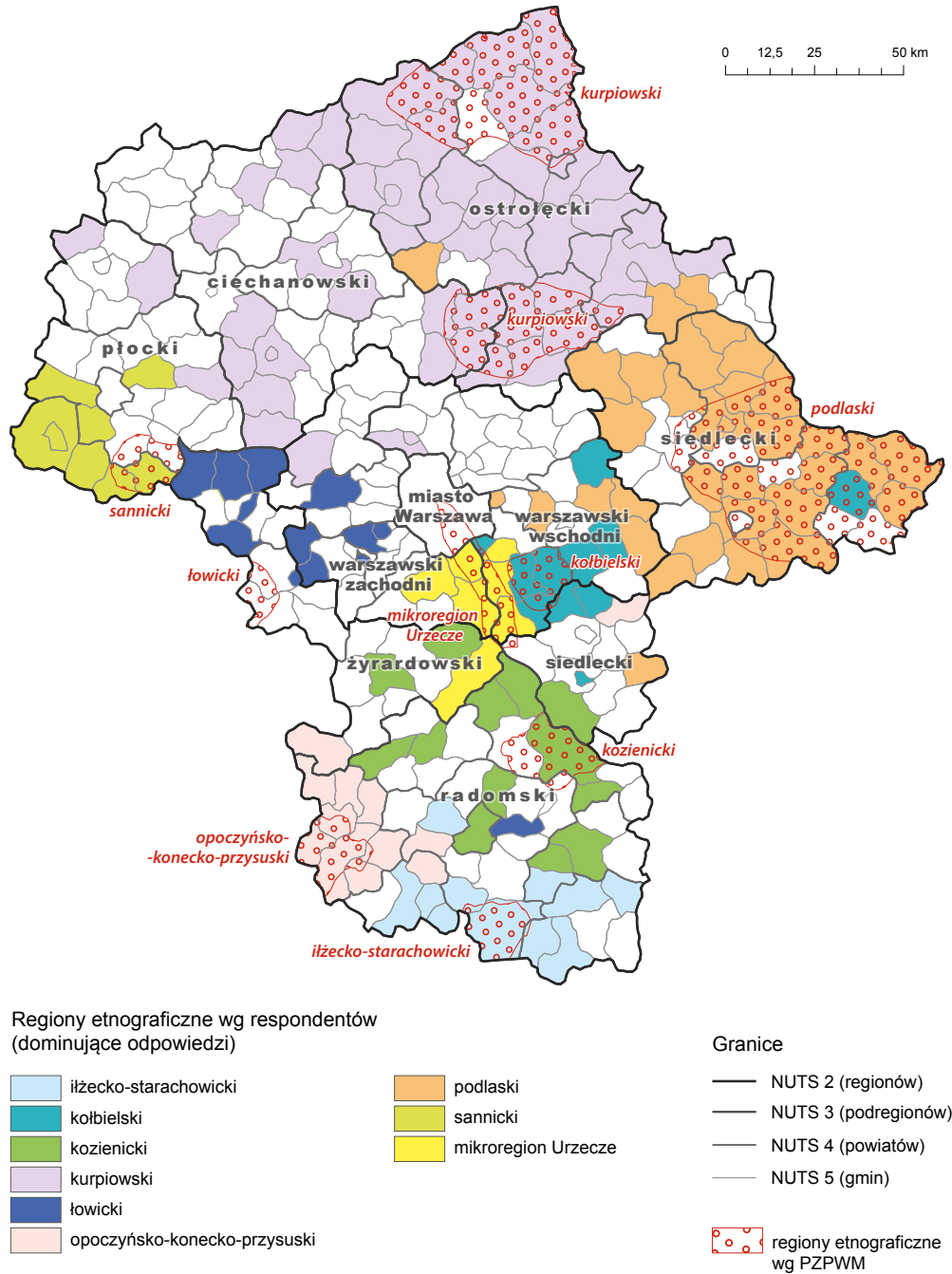
Charakterystycznym wydarzeniem dla tego regionu jest Siedlecki Jarmark św. Stanisława, na którym kulturowane są tradycje garncarskie¹⁸.

¹⁵ www.mazowieckislaktradycji.com [dostęp: 28.03.2022].

¹⁶ <https://niematerialne.nid.pl/Aktualnosci/details.php?ID=3204>, [dostęp: 25.03.2022].

¹⁷ Muzeum Historyczne w Przasnyszu i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

¹⁸ <https://siedlce.pl/aktualnosci/2019/2019-05/xii-siedlecki-jarmark-sw-stanislaw> [dostęp: 25.03.2022].

Ryc. 15. Lokalizacja regionów etnograficznych

Region łowicki, jako jedyny według respondentów, znajduje się poza obszarem wskazanym w dokumentach poziomu regionalnego, w tym samym podregionie, lecz na obszarze innych gmin. Wskazywano go najczęściej w gminie Nowa Sucha (podregion żyrardowski), w bliskiej odległości od głównego ośrodka, w którym kultywowane są tradycje tego regionu, jakim jest Łowicz (województwo łódzkie) oraz w podregionie warszawskim zachodnim. Ponadto w Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie, gromadzone

są zabytki kultury ludowej z terenu byłego województwa skierniewickiego¹⁹.

Respondenci w ankietach zaznaczyli, region **kozienicki** w podregionach: radomskim, żyrardowskim i częściowo siedleckim, co wskazuje na znacznie szerszy zasięg niż obszar określony w dokumentach samorządu województwa.

¹⁹ <http://www.muzeumzyrardow.pl/index.php?p=dzialy>, [dostęp: 25.03.2022].

Największej liczby odpowiedzi udzielono w gminie Kozienice, w której kultywowane są tradycyjne obrzędy, ceremonie i zwyczaje, np. dożynki, „Nasze kozienickie wesele”, „Rykowski” i „Dni Puszczy Kozienickiej” [Program Opieki... 2017, s. 63–64].

Region **kołbielski** według ankietowanych znajduje się głównie w podregionie warszawskim wschodnim, w gminie Kołbiel i jej sąsiedztwie, gdzie popularyzowane są tradycje związane m.in. z strojem ludowym zakładanym np. na dożynki gminno-parafialne²⁰, co jest tożsamy z zasięgiem regionu wyznaczonym w dokumentach samorządu.

Region **opoczyńsko-konecko-przysuski** został wskazany przez respondentów w podregionie radomskim oraz w jednej gminie podregionu żyrardowskiego i jego zasięg wykracza poza obszar określony w dokumentach samorządu województwa.

W gminie Nowe Miasto nad Pilicą (podregion żyrardowski), w której wskazano najwięcej odpowiedzi, organizowane są „Dożynki gminno-parafialne”, na których prezentowane są opoczyńskie stroje. Ponadto w Przysusze²¹ cyklicznie odbywają się m.in. „Dni Kolbergowskie”, podczas których obowiązkowym strojem jest ludowa zapaska²².

Mikroregion Urzecze według ankietowanych znajduje się w podregionie warszawskim wschodnim, warszawskim zachodnim i żyrardowskim, podobnie jak w analizowanych dokumentach, jednak nie obejmując fragmentu Warszawy i gminy Wilga (podregion siedlecki).

Największej liczby odpowiedzi udzielono w gminie Konstancin-Jeziorna (podregion warszawski zachodni) i Otwock (warszawski wschodni). Na Urzeczcu cyklicznie odbywają się m.in.: Zielone Świątki na Urzeczcu, czyli procesja rzeczna kilku gmin nadwiślańskich i Flis Festiwal Jarmark Kultury Urzeczca w podkonstancińskich Gassach.

Wyniki badania ankietowego potwierdzają występowanie regionu **sannickiego** w podregionie płockim, podobnie jak w analizowanych dokumentach, przy czym największej liczby odpowiedzi udzielono w gminie Sanniki, gdzie zachowały się tradycje dotyczące stroju ludowego, tańca, muzyki i śpiewu kultywowane m.in. przez Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „SANNIKI”.

Region **iżewsko-starachowicki** wskazany został przez respondentów, podobnie jak w dokumentach wojewódzkich, w podregionie radomskim, głównie w gminie Szydłowiec, gdzie odbywają się cykliczne

imprezy, m.in. takie jak: „Wianki”, Ogólnopolski Przegląd Kapel i Zespołów Ludowych Stylizowanych im. Jana Derlety, a także kultywowane są tradycje związane z garncarstwem i ceramiką poprzez organizowanie warsztatów ceramicznych²³.

Wyniki badania ankietowego nie wskazały występowania nowych regionów etnograficznych, w stosunku do tych, które znajdują się w dokumentach samorządu województwa, a różnice dotyczyły zasięgów ich występowania, gdzie ankietowani wskazywali inne obszary, które według nich przynależą do poszczególnych regionów etnograficznych. Niektóre z dodatkowych odpowiedzi związane były z krainami historycznymi [Pałucki 1973] (ziemia ciechanowska), bądź zostały wskazane błędnie np. Powiśle Maciejowickie²⁴, wskazywane przez respondentów w gm. Boguty-Pianki (pow. ostrowski), które zgodnie z literaturą przedmiotu zlokalizowane jest wzdłuż Wisły w okolicach Maciejowic (pow. garwoliński).

3.3. Tradycja

Historycznie ukształtowane regiony wchodzące w skład województwa mazowieckiego, tj. przede wszystkim Mazowsze²⁵, Podlasie, Ziemia Radomska, Ziemia Dobrzyńska oraz Kujawy²⁶ stanowią o różnorodności tradycji kultywowanych w poszczególnych podregionach. Tradycja jako element wartości kulturowych wpływający na poczucie tożsamości jest jednym ze sposobów „włączania przeszłości i jej treści kulturowych do aktualnej świadomości społecznej”²⁷.

Analiza zawarta w niniejszym rozdziale ma dwójaki charakter, tj. dotyczy ujęcia podregionalnego (NUTS 3) ze szczególnym uwzględnieniem regionów etnograficznych, wyznaczonych na podstawie literatury przedmiotu oraz tradycji przedstawionych w poszczególnych kategoriach, na podstawie badania ankietowego. Zakres analiz, szczególnie oparty o literaturę przedmiotu przedstawia również wybrane elementy charakterystyczne dla danego podregionu i stanowiące o jego tradycji.

²³ Organizowane przez Szydłowieckie Centrum Kultury – Zamek, www.sckzamek.pl [dostęp: 28.03.2022].

²⁴ Powiśle Maciejowickie powiązane jest z tzw. „Powiślakami” mieszkającymi wzdłuż Wisły m.in. Maciejowice (powiat garwoliński); www.powislemaciejowickie.wordpress.com/powisle-maciejowickie/ [dostęp: 22.03.2022].

²⁵ Bez rejonu dawnego województwa łomżyńskiego oraz części historycznych ziem: rawskiej i sochaczewskiej.

²⁶ J. Plit 2016, *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, https://histmag.org/grafika/2016_articles/reg_hist_2.jpg [dostęp: 25.04.2022].

²⁷ Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/tradycja;3988578.html> [dostęp: 9.03.2022].

²⁰ www.kolbiel.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=72&dziala=72&akcja=artykul&artykul=822 [dostęp 28.03.2022].

²¹ http://gminaprzysucha.pl/wydarzenie-20-61_dni_kolbergowskie_w_przysusze-szczegoly-6195.html [dostęp: 25.03.2022].

²² <https://www.muzeum-radom.pl/muzeum-o-kolberga/przysucha-i-okolica/dzieje-przysuchy/1146> [dostęp: 25.03.2022].

3.3.1. Kulturowanie tradycji na terenie województwa mazowieckiego na podstawie literatury przedmiotu

Zgodnie z konwencją UNESCO [Konwencja UNESCO... 2003] niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się m.in. w dziedzinach takich jak:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Podregion ciechanowski

W ramach podregionu znajduje się część kurpiowskiego regionu etnograficznego – Kurpie Puszczy Białej, na terenie którego wyodrębniła się m.in. „pułtуска” grupa kulturowa²⁸ z charakterystycznym strojem ludowym zakładanym na uroczystości przez mieszkańców Pniewa i okolic (powiat pułtuskowski)²⁹. Wyróżniającym się elementem folkloru są wycinanki (m.in. „naklejanki”) oraz haft (najczęściej białe lub czerwone sześcioramienne gwiazdy, zygzaki, wiatraki, kwiatki i gałązki jodłowe), a „Hafciarstwo kurpiowskie z Puszczy Białej” zostało wpisane na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Tradycje Kurpi Puszczy Białej kulturowe m.in. Stowarzyszenie „Puszcza Biała – Moja Mała Ojczyzna” z Pniewa (gm. Zatory, pow. pułtuskowski) organizujące zajęcia z plastyki obrzędowej, sztuki ludowej i rzemiosła (tkactwa, garncarstwa, plecionkarstwa i hafciarstwa) oraz zespoły folklorystyczne, m.in. Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Dzieci Puszczy Białej” z Pniewa i Artystyczny Zespół Estradowy działający w Pułtusku. W Izbie Muzealnej „Kuźnia Kurpiowska” w Pniewie oraz w Muzeum Regionalnym w Pułtusku znajdują się eksponaty przedstawiające kulturę ludową Kurpi Puszczy Białej (m.in.: stroje ludowe, tkaniny, wyroby garncarskie, wyroby sztuki). Muzeum organizuje cykliczne imprezy, m.in.: „Spotkania ze Sztuką Wielkanocną Puszczy Białej” i „Wielki Jarmark Średniowieczny”.

Na terenie podregionu znajdują się także obiekty wchodzące w skład sieciowego produktu

turystycznego *Folklor i Smaki Mazowsza*³⁰, tj. Młyn Gąsiorowo (będący jednocześnie członkiem Sieci Dziedzictwa Kulinarnego Mazowsza³¹) i Hotel Zamek Pułtusk (powiat pułtuskowski) słynące z tradycyjnej staropolskiej kuchni.

Podregion ostrołęcki

Na terenie podregionu znajduje się kurpiowski region etnograficzny obejmujący: Kurpie Puszczy Zielonej i część Kurpi Puszczy Białej, gdzie wyodrębniona została m.in. „ostrowsko-wyszkowska” grupa kulturowa. Kurpie³² uznawane są „za jeden z najbogatszych, najżywszych i najbardziej wyrazistych regionów polskich” [Kijowski 2006, s. 93–116], m.in. w takich dziedzinach, jak stroje, gwara, pieśni, tańce, obyczaje, obrzędy, sztuka ludowa oraz budownictwo, pielęgnowane są tradycje związane z obrzędowością, tj. wycinanki (tzw. „leluje”, „gwiazdy”, „kogutki”, „drzewka życia”), kierce, bukiety zdobiące domy w czasie świąt, zabawki choinkowe, pisanki i palmy wielkanocne, a haft i koronkarstwo jest jedną z najpopularniejszych dziedzin rękodzieła.

Kulturowane są również przejawy dawnej „(...) melodyki, sposobów wykonywania pieśni, poetyki czy tańców ludowych (tańce korowodowe)...” [Kijowski 2006, s. 93–116], m.in. przez zespoły folklorystyczne: „Kurpiowszczyzna” z Myszynca, „Puszcza Zielona” z Łysych, „Kurpianka” z Kadzidla oraz Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Młode Kurpie” z Jednorozca. Wśród imprez folklorystycznych regionu kurpiowskiego należy natomiast wymienić, m.in.: „Śladami Kurpiów” w Kadzidle, „Palma Kurpiowska” w Łysych, „Miodobranie Kurpiowskie” w Wykrocie k. Myszynca, „Wesele Kurpiowskie” w Kadzidle, „Na Łowy” w Czarni k. Myszynca, „Niedziela Kadzidlańska”, „Święto Folkloru Kurpiowskiego” w Zawadach (gm. Baranowo), Regionalny Przegląd Harmonistów i Skrzypków Ludowych „Kurpiowskie Granie” w Lelisie, Jarmark Kurpiowski im. Stanisława Sieruty w Myszyncu oraz warsztaty „Ginące zawody” w Zagrodzie Kurpiowskiej w Kadzidle.

Zachowały się również nieliczne przykłady tradycyjnego budownictwa ludowego, np. budynek pożydowski w Baranowie z 1930 r., obiekty tradycyjnego budownictwa drewnianego w Zagrodzie Kurpiowskiej

²⁸ Na terenie kurpiowskiego regionu etnograficznego wyodrębniły się dwie grupy kulturowe, tj.: „pułtуска” (podregion ciechanowski) oraz „ostrowsko-wyszkowska” (podregion ostrołęcki), <https://etnograficzna.pl/stroje-ludowe-stroj-kurpiowski-z-puszczy-bialej/> [dostęp: 16.03.2022].

²⁹ <https://ciechpress.pl/pultusk/czerpmy-z-bogactwa-puszczy-bialej/> [dostęp: 16.03.2022].

³⁰ <https://www.mrot.pl/category/atracje-turystyczne/folklor-i-smaki-mazowsza/> [dostęp: 19.04.2022].

³¹ <https://mazovia.pl/pl/rolnictwo/siec-dziedzictwa-kulinarnego-mazowsze/czlonkowie-sieci-dziedzictwa-kulinarnego-mazowsze/czlonkowie-sieci-dziedzictwa-kulinarnego-mazowsze-1.html?page=2> [dostęp: 24.04.2022].

³² Pod pojęciem Kurpi należy rozumieć Kurpie Puszczy Zielonej i Kurpie Puszczy Białej.

w Kadzidle³³, a także drewniane kościoły, m.in. w Łysych oraz Dąbrówce [Kijowski 2006, s. 93–116]. Na Kurpiach rozwinęło się, m.in. ciesielstwo, plecionkarstwo, tkactwo, stolarstwo, bartnictwo oraz bursztyniarstwo.

Zasoby etnograficzne związane z pracą i zwyczajami świątecznymi z obszaru Kurpiów Puszczy Zielonej prezentowane są m.in. w Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce oraz prywatnym Muzeum Kurpiowskim w Wachu (gmina Kadzidło).

Wśród tradycji wpisanych na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego znalazły się: „Wycinankarstwo kurpiowskie z Puszczy Zielonej”, „Wypiek bysków i nowych latek Kurpiów Puszczy Zielonej” oraz „Bursztyniarstwo kurpiowskie z Puszczy Zielonej”.

Podregion płocki

W podregionie płockim, w okolicach Sannik (powiat gostyniński) oraz Gąbina (powiat płocki) znajduje się sannicki region etnograficzny, wyróżniający się zwyczajami, obrzędami, tańcem, muzyką, śpiewem, strojem oraz twórczością ludową. Sanniki słyną z wycinanek (najbardziej znane to tzw. „klapoki” i wycinanki wstęgowe) oraz szydełkowania. Sztuka ludowa tego regionu etnograficznego to: bibułkowe kwiaty i pająki, palemki i pisanki wielkanocne. Najbardziej rozpoznawalnym rzemiosłem jest tkactwo (wielobarwne pasiaki, kapy na łóżka tzw. „odzieżajki” i makatki ściennie). Tradycje tego regionu pielęgnuje m.in. Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Sanniki”, a w sannickim stroju ludowym występuje Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze” im. T. Sygietyńskiego w Karolinie [Wieczorek, s. 2–3]. Elementem kultury ludowej jest coroczna impreza folklorystyczna „Niedziela Sannicka”.

W podregionie płockim, w zbiorach Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, znajdują się eksponaty związane z kulturą ludową, w tym z rzeźbą ludową, m.in. Wincentego Krajewskiego, Władysława Wójcika i Heleny Ptaszyńskiej³⁴. W Muzeum organizowane są cyklicznie wydarzenia, m.in. „Miodobranie w Skansenie”, „Żniwa w Skansenie”, „Niedziela Palmowa w Skansenie”, „Powitanie Wiosny w Skansenie”, „Gry i Zabawy Wielkanocne”, „Gotowanie na Polanie”, „Wykopki w Skansenie” oraz konkursy (np. na „Najsmaczniejszą potrawę mazowiecką”). Obiekt ten wchodzi w skład sieciowego produktu turystycznego *Folklor i Smaki Mazowsza*.

³³ Oddział Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

³⁴ <https://www.skanseny.net/skansen/sierpc>, [dostęp: 16.03.2022].

Podregion radomski

Na terenie podregionu znajdują się trzy regiony etnograficzne historycznej Małopolski: kozienicki, opoczyńsko-konecko-przysuski i iłżecko-starachowicki. W pierwszym z nich kultywowane są tradycje, w postaci tkactwa, hafciarstwa, koronkarstwa i wikliniarstwa oraz tradycje bartnicze i pszczelarskie. Zbiory etnograficzne dotyczące kultury materialnej i sztuki ludowej tego obszaru, tj. narzędzia pracy w dawnych zawodach (np. kolekcja uli)³⁵ czy rzeźba ludowa takich twórców, jak Leon Kudła³⁶, Stefan Ślażyński³⁷, Stanisław Denkiewicz³⁸, znajdują się w Muzeum Regionalnym w Kozienicach. Na obszarze tym odbywają się również tradycyjne imprezy folklorystyczne, m.in. festiwal Folkobranie w Kozienicach.

W regionie iłżecko-starachowickim, głównie w Iłży i okolicach (powiat radomski) rozwijało się garnarstwo, rzemiosło powiązane z obróbką żelaza, plecionkarstwo, hafciarstwo, koronkarstwo, plastyka figuralna oraz tradycja wykonywania akcesoriów obrzędowych (m.in. palm, pisanek, tradycyjnych ozdób choinkowych, pajaków). Zbiory etnograficzne, ceramika regionalna oraz inne eksponaty związane z regionem znajdują się w Muzeum Regionalnym w Iłży. Organizowana jest cyklicznie, m.in. plenerowa

³⁵ <https://www.muzeum-kozienice.pl/dzial-etnografii.html> [dostęp: 17.03.2022].

³⁶ Leon Kudła (1879–1964) ur. we wsi Świerże Górne, gm. Kozienice, rzeźbiarz samouk, przedstawiciel sztuki ludowej, w tym sztuki naiwnej. Jego twórczość to głównie: drewniane rzeźby polichromowane o różnej tematyce, w tym religijnej (np. Chrystus Frasobliwy, Ukrzyżowanie, Ucieczka do Egiptu) i świeckiej (figury ludzi, często z ptakami i zwierzętami). W 1946 r. został przyjęty do Związku Polskich Artystów Plastyków. Rzeźby twórcy eksponowane są na wielu wystawach w kraju i zagranicą.

³⁷ Stefan Ślażyński (1912–1989) ur. w Stanisławicach, gm. Kozienice, rzeźbiarz, przedstawiciel sztuki ludowej. Działalność artystyczna twórcy dotyczyła głównie motywów zwierzęcych, ludzi oraz świętych i można ją podzielić na dwa okresy. Pierwszy (od dzieciństwa do roku 1977), w którym motywem przewodnim były ptaki i zwierzęta zamieszkujące Puszcze Kozienicką oraz drugi – od momentu otwarcia wystawy w Powiatowym Domu Kultury w Kozienicach w 1978 r., podczas której zaprezentowano, m.in. rzeźbę „Chrystusa z otwartym sercem”. Laureat kilku nagród ogólnopolskich, w tym: im. Oskara Kolberga, im. J. Pocka, im. Jana Kochanowskiego. W 1986 r. otrzymał „Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski”.

³⁸ Stanisław Denkiewicz (1913–1990) ur. we wsi Sucha, gm. Pionki, rzeźbiarz, przedstawiciel sztuki ludowej. Na twórczość artysty składały się m.in. zdobione papierośnice, pudełeczka na tabakę, ramki do obrazów, ptaki i zwierzęta, a także krucyfiksy. Jednak najbogatszą grupę stanowiły rzeźby o tematyce świeckiej, gdzie dominowały: wieś, gospodarstwo, praca na ziemi i ludzie. Podejmował również tematykę sakralną, m.in. Chrystus Ukrzyżowany, Ostatnia Wieczera, Św. Józef. Współpracował z Centralą Przemysłu Ludowego i Artystycznego (CPLiA) i domem aukcyjnym Desa oraz był członkiem Stowarzyszenia Twórców Ludowych.

impieza „Noc świętojańska”³⁹, Festiwal Folkloru im. Józefa Myszki oraz Iłżecki Jarmark Sztuki Ludowej.

Region opoczyńsko-konecko-przysuski wyróżnia się wycinankami, zbudowanymi na płaszczyźnie prostokąta zwanymi „rózgami”, „kwadratami” i „kółkami”, a także pasowymi zwanymi „kogutami” i „lalkami”, „pająkami” oraz plecionkarstwem. Tradycje regionu kultywuje, m.in. Zespół Tańca Ludowego ze Szkoły Muzycznej w Ruszkowicach (gmina Borkowice).

Na obszarze podregionu poza „granicami” ww. regionów etnograficznych popularne są tradycje rzemieślnicze i rękodzielnicze, m.in. hafciarstwo i koronkarstwo, w tym hafty płaskie oraz niciane koronki szydełkowe wykonywane, np. w Jastrzębi czy miejscowości Gózd (powiat radomski) [Górska-Streicher 2015, s. 32]. W gminie, m.in. Jedlnia-Letnisko i Radomiu, kultywowane jest wytwarzanie akcesoriów obrzędowych – w tym palm, pisanek, pająków, bukietów z kwiatów bibułowych.

Tradycje pielęgnowane są również przez zespoły ludowe i kapele, m.in. ze Skaryszewa „Chomentowianki” i „Skaryszewiaczy” oraz Zespół Ludowy „Zaborowianki” w Zaborowiu (gmina Orońsko). Istotną rolę dla zachowania tradycyjnej architektury ludowej oraz zgromadzonych eksponatów, np. przedmiotów codziennego użytku pełni Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu. Organizowane są na jego obszarze wydarzenia, takie jak: Niedziela Palmowa w Muzeum, Marzanna, „Święto Chleba”, Festiwal Ziemniaka oraz wystawy (np. pokonkursowa „Tradycyjna palma wielkanocna”), warsztaty (m.in. ceramika, pisanie pisanek metodą batikową). Muzeum oraz Pałac Domaniewski w Konarach (gmina Wieniawa) wchodzi w skład sieciowego produktu turystycznego *Folklor i Smaki Mazowsza*.

Na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego, znajduje się charakterystyczna dla tego obszaru tradycja „Umiejętność wyplatania kosza ‘kablęcoka’ w Lucimi na Radomszczyźnie” (gmina Przyłęk).

Podregion siedlecki

O różnorodności kulturowej podregionu świadczą m.in. elementy kultury ludowej podlaskiego regionu etnograficznego. Kultywowane są tradycje, tj. tkactwo, hafciarstwo, koronkarstwo, plecionkarstwo, garncarstwo, kowalstwo, wycinankarstwo, a także rzeźba, taniec i pieśni. Wykonywane są również pisanki wielkanocne, palmy, wieńce, pająki oraz pieczywo ozdobne.

Podlaską tradycję pielęgnowają zespoły folklorystyczne, m.in. Zespół Pieśni i Tańca Ziemi Siedleckiej „Chodowiaczy” im. Alicji Siwkiewicz z Siedlec,

Zespół Pieśni i Tańca „Sokołowianie” z Sokołowa Podlaskiego, Folklorystyczny Zespół Śpiewaczy KGW „Przesmyczanki” w Przesmykach i Zespół Ludowy „Marysieńki” ze Starych Szpaków (gmina Stara Kornica). Ważnym elementem są cykliczne imprezy folklorystyczne takie, jak np.: Siedlecki Jarmark św. Stanisława oraz „Europejskie Nadbużańskie Spotkania Folklorystyczne” – Międzynarodowy Festiwal Kultur i Tradycji Krajów Europy Środkowej i Wschodniej w Sokołowie Podlaskim.

Muzeum Regionalne w Siedlcach organizuje cykliczne konkursy, m.in. gry na ligawkach „Adwentowe granie”, Kapel i Śpiewaków Ludowych Regionów Nadwiślańskich „Powiślaki” oraz Prezentacje Teatrów Obrzędowych i Gawędziarzy „W dawnej izbie”. Jednocześnie do zbiorów etnograficznych Muzeum należą obrazy kultury ludowej i materialnej wschodniego Mazowsza, południowego Podlasia i północnej Lubelszczyzny, m.in.: ubiory, tkaniny, rzeźby, wycinanki ludowe, instrumenty muzyczne, meble.

Część gminy Wilga (powiat garwoliński) znajduje się w zasięgu mikroregionu Urzeczce charakteryzującego się odrębnymi zwyczajami, muzyką, tańcem, mową i budownictwem.

Na terenie podregionu znajdują się obiekty, tj. Restauracja Zaścianek Polski (będąca jednocześnie członkiem Sieci Dziedzictwa Kulinarne Mazowsza), Muzeum Ziemiaństwa w Dąbrowie – Oddział Muzeum Regionalnego w Siedlcach i Pałac w Patrykozach należące do sieciowego produktu turystycznego *Folklor i Smaki Mazowsza*, w których kultywowane są, m.in. staropolskie tradycje kulinarne.

Podregion Miasto Warszawa

W nadwiślańskich częściach dzielnic: Mokotów, Wilanów, Wawer i Praga Południe widoczne są ślady tradycyjnych zwyczajów, gwary i budownictwa typowych dla mikroregionu Urzeczce. Materiały ikonograficzne oraz elementy tradycyjnego ubioru znajdują się w zasobach Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie, w którym prezentowana była wystawa „Nad Wisłą, na Urzeczcu” przedstawiająca, m.in. fotografie z Urzeczca, nagrania z opowieściami o życiu, filmy, stroje, przedmioty użytkowe, narzędzia czy menu lokalnej kuchni. Można było również zobaczyć model szkuty wiślanej z przełomu XV i XVI w.⁴⁰

Tradycje pielęgnowują, m.in. Zespół Folklorystyczny LAZURKI, Zespół Folklorystyczny PolkaDot, Zespół Tańca Ludowego „Warszawa” Akademii Wychowania

³⁹ <http://muzeumilza.pl/o-muzeum/> [dostęp: 17.03.2022].

⁴⁰ <https://ethnomuseum.pl/wystawy/nad-wisla-na-urzeczcu/> [dostęp: 17.03.2022].

Fizycznego Józefa Piłsudskiego⁴¹ czy Kapela ze Wsi Warszawa. W Warszawie organizowane są również cykliczne imprezy, m.in. Jarmark Bożonarodzeniowy (z rękodziełem, wyrobami artystycznymi, rzemiosłem, kulinarnymi przysmakami i napojami), Wawerskie Święto Wiosny⁴².

Warszawski folklor to również, m.in. ballady podwórkowe, charakterystyczny strój (kraciaste spodnie, kaszkiet), sposób mówienia i mentalność, które tworzą historię tego miasta. Zbiory związane z architekturą, życiem codziennym Warszawy, obyczajowością i twórczością artystyczną oraz wydarzeniami historycznymi prezentowane są w Muzeum Warszawy. Elementem tożsamości kulturowej miasta są działające w nim historyczne pracownie artystyczne, np. dawna Pracownia Karola Tchorka⁴³ (następnie użytkowana przez Katy Bentall, obecnie w zasobach m.st. Warszawy) i Pracownia Jarnuszkiewiczów⁴⁴ (obecnie użytkowana przez Marię Komorowską na Starym Mieście oraz Marcelinę Jarnuszkiewicz na Bielanych)⁴⁵. W 2021 r. Prezydent m.st. Warszawy powołał Zespół do spraw Warszawskich Historycznych Pracowni Artystycznych celem opracowania zasad ochrony, dokumentowania i promowania

historycznych pracowni artystycznych oraz ich zasobów stanowiących dorobek artystów związanych z Warszawą [Zarządzenie... 2021].

Podregion warszawski zachodni

Na obszarze powiatów otwockiego i piaseczyńskiego znajduje się mikroregion Urzeczce, związany z Wisłą i tzw. osadnictwem olenderskim, w którego krajobrazie wyróżniały się m.in. chruściane płoty, groble, wały ochronne, nasady wierzbowe i topolowe, trytwy⁴⁶, terpy⁴⁷ oraz wiatraki. Charakterystyczny dla tego obszaru jest również tradycyjny strój „wilanowski” z rozpoznawalnym czarnym haftem o motywach roślinnych, którego zasięg występowania obejmował obszar od Wilanowa po Czersk⁴⁸. „Hafciarstwo z nadwiślańskiego Urzeczca” zostało ponadto wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Tradycje pielęgnowane są, m.in. przez należący do największych na świecie zespołów artystycznych Państwowy Zespół Pieśni i Tańca „Mazowsze” im. Tadeusza Sygietyńskiego oraz Centrum Folkloru Polskiego „Karolin”. Siedziba zespołu w Karolinie wchodzi w skład sieciowego produktu turystycznego *Folklor i Smaki Mazowsza*, w której organizowane są m.in. wydarzenia: jarmark produktów regionalnych i rzemiosła artystycznego „Weekend na ludowo” i „Święta za pasem”.

Największe skupiska pozostałości kultury Urzeczca znajdują się w powiecie piaseczyńskim, we wsiach Czernidła i Gassy, gdzie odbywa się cykliczna impreza „Flis Festiwal Jarmark Kultury Urzeczca”⁴⁹.

Podregion warszawski wschodni

Na terenie podregionu, w okolicy miejscowości Kołbiel (powiat otwocki) znajduje się kołbielski region etnograficzny. Na jego obszarze kultywowane są, m.in.: strój kołbielski, wycinanki kołbielskie, tkactwo, tańce ludowe i pieśni oraz gawędziarstwo. Tradycje lokalne dotyczące tańców, pieśni i przyśpiewek podtrzymywane są przez zespoły ludowe, m.in. Zespół Śpiewaczy Mładz w Otwocku, „Wiejskie Klimaty” z Gliny (gmina Celestynów), „Podbielanki” i Kapela Kołbielska z Celestynowa oraz Kapela Ptasieńskiego z Wielgolasu (gmina Latowicz).

W zasobach Muzeum Ziemi Otwockiej znajdują się eksponaty związane z kulturą ludową regionu kołbielskiego, m.in. przedmioty codziennego

⁴¹ <https://bielany.um.warszawa.pl/-/otwarte-obchody-50-lecia-zespołu-tanca-ludowego-warszawa-awf> [dostęp: 17.03.2022].

⁴² <https://wawer.um.warszawa.pl/-/xxv-wawerskie-swieto-wiosny-i-konkurs-marzanna-2022> [dostęp: 18.03.2022].

⁴³ Pracownia Karola Tchorka (1904–1985) – rzeźbiarza, marszanda, kolekcjonera sztuki, projektanta pomników i tablic upamiętniających miejsca straceń z okresu II wojny światowej w Warszawie. W pracowni zachowały się liczne rzeźby autora, w tym odlewy, formy, narzędzia oraz dokumentacja procesu ich powstania – fotografie oraz niespotykane archiwum dokumentów, wycinków prasowych, maszynopisów i korespondencji. Odrębny zbiór rzeźb stanowią dzieła twórców ludowych, m.in. Leona Kudły. W roku 2004 opiekę nad Kolekcją Karola Tchorka objęła synowa – Katy Bentall, która powołała Fundację Tchorek-Bentall sprawującą opiekę nad spuścizną Karola Tchorka i jego syna Mariusza (wybitnego krytyka sztuki, współzałożyciela Galerii Foksal). W 2021 r. kolekcja Karola Tchorka została przekazana m.st. Warszawa.

⁴⁴ Pracownia Jarnuszkiewiczów – osiągnięcia artystyczne trzech pokoleń artystów. Rodzinną działalność artystyczną zapoczątkował Jerzy Jarnuszkiewicz (1919–2005) – jeden z najważniejszych polskich rzeźbiarzy powojennych (autor rzeźb, założeń pomnikowych, kompozycji przestrzennych oraz rzeźby kameralnej, medali i ekslibrisów), profesor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Po jego śmierci działał syn – Marcin (scenograf i reżyser teatralny), a następnie wnuczka – Marcelina (ilustratorka i projektantka pinów i breloków inspirowanych naturą). W pracowni gromadzone są materiały fotograficzne i dokumentacyjne. Kontynuowana jest działalność o charakterze kulturalnym i edukacyjnym, promująca oraz dokumentująca dorobek artystyczny członków rodziny. Pamięć o J. Jarnuszkiewiczzu pielęgnuje również jego siostrzenica – Maria Komorowska organizując liczne wystawy. Jednocześnie realizuje własne projekty artystyczne, m.in. uprawia grafikę, głównie w technice papieru czerpanego.

⁴⁵ <https://um.warszawa.pl/waw/zabytki/-/historyczne-pracownie-artystyczne> [dostęp: 18.03.2022].

⁴⁶ „trytwy” – wyniesione drogi na mokradłach

⁴⁷ „terpy” – pagórki pod domami

⁴⁸ <https://urzeczce.pl/stroje/> [dostęp: 18.03.2022].

⁴⁹ <https://www.polska.travel/pl/regiony/mazowieckie> [dostęp: 18.03.2022].

użytku, sztuka ludowa, elementy tradycyjnego stroju kołbielskiego.

Na terenach nadwiślańskich powiatu otwockiego odtwarzana jest kultura, tańce, muzyka i obyczaje mikroregionu Urzeczce – cyklicznie odbywają się, m.in. obchody Zielonych Świątek w Karczewie.

Na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajduje się „Tradycyjne święcenie pokarmów w Dąbrowie Chotomowskiej” (gmina Jabłonna).

Podregion żyrardowski

Na terenie podregionu, w powiecie żyrardowskim znajduje się fragment łowickiego regionu etnograficznego, którego charakterystycznym elementem jest strój (tzw. „pasiak” łowicki), wycinanka łowicka (trzy typy: „kodry”, „gwiozdy” i „tasiemki”), „pajaki”, malowane skrzynie i inne meble, a także fajansowa ceramika⁵⁰.

Od 2021 r. w miejscowości Grójec odbywa się jarmark kultury ludowej pn. „Święto Kogutka Grójeckiego” związany z XIX-wieczną tradycją Świąt Wielkanocnych. Ponadto tradycje lokalne kultywuje, m.in. Zespół Pieśni i Tańca „Krakowiaczek” z Grójca.

Zbiory etnograficzne dotyczące kultury ludowej z terenu byłego województwa skierniewickiego oraz eksponaty dotyczące tradycyjnej kultury środowiska robotniczego miasta gromadzone są w Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie.

Tradycje przemysłu lniarskiego kultywowane są w Muzeum Lniarstwa im. Filipa de Girarda w Żyrardowie, którego siedzibą jest jeden z pofabrycznych budynków Bielnika, część XIX-wiecznej osady fabrycznej, która została uznana za pomnik historii⁵¹.

Podregion ten wyróżnia również tradycyjna metoda produkcji wina wytwarzanego w Winnicy Dwórzno (gmina Mszczonów) wchodzącej w skład sieciowego produktu turystycznego *Folklor i Smaki Mazowsza*.

Elementem tożsamości kulturowej województwa jest kultywowanie tradycji kulinarnych m.in. poprzez wpis na listę produktów tradycyjnych⁵². W 2021 r. na liście znajdowały się 162 produkty z województwa mazowieckiego, w tym w podregionach: ciechanowskim

i plockim (po 6), warszawskim zachodnim (8), warszawskim wschodnim (12), radomskim (22), ostrołęckim (26), żyrardowskim (34) i siedleckim (43).

3.3.2. Kultywowanie tradycji – obszary i rodzaje na podstawie wyników badania

W badaniu ankietowym respondentom zadano pytanie *Czy w gminie kultywowane są tradycje, obrzędy, zwyczaje?* (załącznik 1, pytanie nr 3).

Do wyboru było osiem kategorii tj.: *rękodzieło, muzyka i taniec, architektura wiejska, kulinaria, miejsca, wydarzenia, tradycje religijne, obrzędy i zwyczaje lokalne*, w ramach których ankietowani wskazywali różne rodzaje tradycji w danej kategorii, jak również mieli możliwość zaproponowania *innej* odpowiedzi.

W ramach pytania ankietowani mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź. Z uwagi na różnorodny zakres udzielonych odpowiedzi omówiono po trzy najczęściej wskazywane rodzaje tradycji w każdej z kategorii.

Przeanalizowano udział odpowiedzi, odnoszących się do wybranej kategorii i rodzaju tradycji, w ogólnej liczbie przeprowadzonych ankiet w danym obszarze, tj. w województwie i podregionach. Wskazano również gminy z największą koncentracją odpowiedzi uwzględniając położenie w regionach etnograficznych (załącznik 2) i poza nimi.

Wyniki badania ankietowego wykazały, że na terenie województwa najczęściej kultywowane są tradycje przyporządkowane do kategorii **wydarzenia, tradycje religijne oraz architektura wiejska** (ryc. 16).

WYDARZENIA – w ramach tej kategorii omówiono: festyny, koncerty i konkursy.

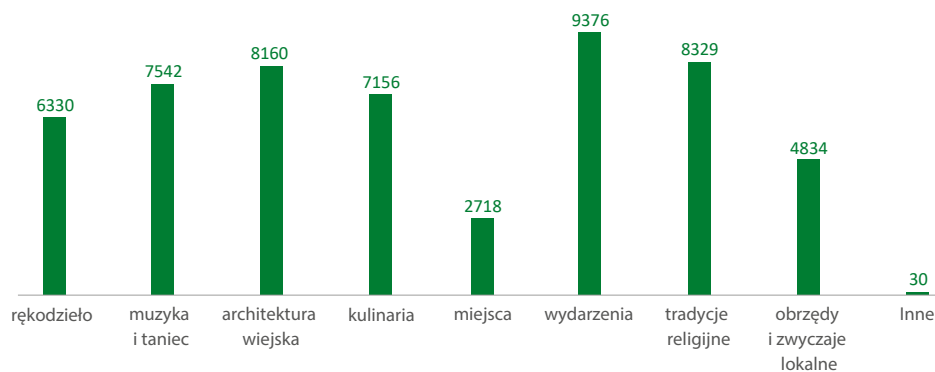
Festyny zostały uznane przez 44% ankietowanych za najczęściej kultywowane rodzaje wydarzeń. Najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie siedleckim (49%) i warszawskim wschodnim (48%). Gminy z największą koncentracją odpowiedzi położone są zarówno w regionach etnograficznych, takich jak kurpiowski – Kurpie Puszczy Zielonej (m.in. Olszewo-Borki – 100%, Lelis – 93%, Chorzele – 88%), mikroregion Urzeczce (Konstancin-Jeziorna – 100%), kozienski (Głowaczów – 93%), kołbielski (Kołbiel – 90%) i podlaski (Mordy – 87%), jak i poza tymi obszarami (m.in. Sieciechów i Jedlińsk – po 100%, Chotcza – 96%, Czerwin – 88%, Mrozy, Kosów Lacki, Goszczyn, Gołmin-Ośrodek, Ceglów i m. Łaskarzew – po 87%).

Koncerty wskazano w 26% odpowiedzi, a najwyższy odsetek odnotowano w podregionie miasto Warszawa (48%). Zdaniem respondentów koncerty organizowane są we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym na wyróżnienie zasługują gminy

⁵⁰ <http://www.mazowieckislaktradycji.com/artykuly/o-mazowszu/?Print=1>; <https://www.polskatradycja.pl/folklor/regiony.html> [dostęp: 18.03.2022].

⁵¹ Żyrardów – XIX-wieczna Osada Fabryczna, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 stycznia 2012 r.

⁵² Lista prowadzona przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych, zawierająca produkty, których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości są rezultatem wykorzystywania tradycyjnych metod produkcji i receptur.

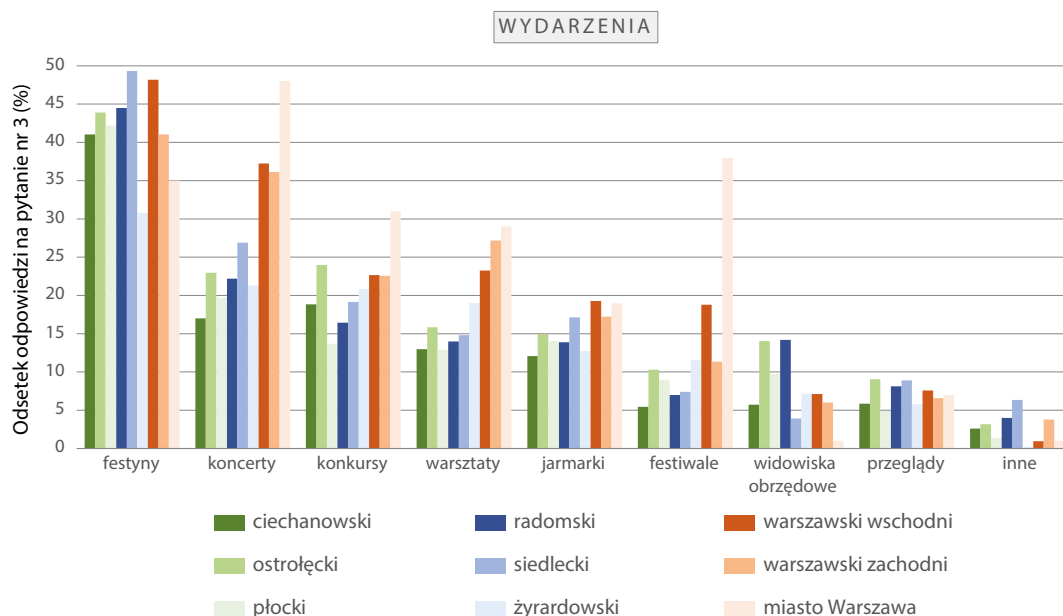
Ryc. 16. Kulturowanie tradycji w województwie mazowieckim – rozkład odpowiedzi

znajdujące się w mikroregionie Urzeczce (Konstancin-Jeziorna – 100%) i iłżecko-starachowickim regionie etnograficznym (Rzeczniów – 87%), a także poza tymi obszarami (m.in. gminy: Kosów Lacki – 100%, Cegłów – 87%, Goworowo i Ceranów – po 80%).

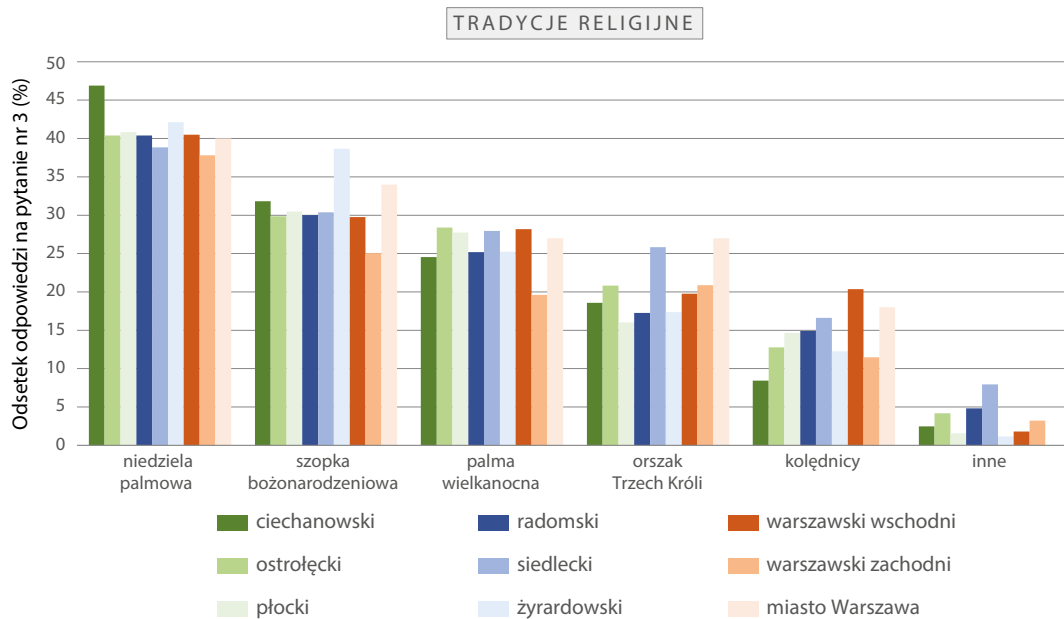
Konkursy zaznaczono w 20% ankiet, a najwyższy odsetek udzielonych odpowiedzi odnotowano, podobnie jak w przypadku *koncertów*, w podregionie miasto Warszawa (31%). Według respondentów organizowane są we wszystkich regionach etnograficznych, w tym wyróżniały się gminy położone w regionie etnograficznym kurpiowskim – Kurpi Puszczy Zielonej (m.in. Olszewo-Borki – 80%, Chorzele – 64%, Myszyniec – 60%) i mikroregionie Urzeczce (Konstancin-Jeziorna – 80%), a poza tymi obszarami m.in. Cegłów (73%), Gołymin-Ośrodek (67%), Jedlińsk (64%), Nur (60%) i Mirów (60%) (ryc. 17).

TRADYCJE RELIGIJNE – w ramach tej kategorii omówiono: niedzielę palmową, szopkę bożenarodzeniową i palmę wielkanocną.

Tradycję związaną z **Niedzielą Palmową** wskazało 41% ankietowanych, a najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie ciechanowskim (47%). Tradycja ta jest kultywowana we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym wyróżniały się, m.in. gminy regionu kurpiowskiego – Kurpi Puszczy Zielonej i Puszczy Białej (Myszyniec – 100%, Obryte – 92%), kołbielskiego (Kołbiel – 100%) i kozienickiego (Głowaczów – 87%) oraz poza tymi obszarami, m.in. Sieciechów (100%), Opinogóra Górna (94%), Odrzywół i Jakubów (po 93%), Mogielnica (89%), Parysów, Nowe Miasto nad Pilicą, Goszczyn, Gołymin-Ośrodek, Cegłów (po 87%) (ryc. 18).

Ryc. 17. Wydarzenia kultywowane w podregionach województwa mazowieckiego

Ryc. 18. Tradycje religijne kulturowane w podregionach województwa mazowieckiego

Tradycja tworzenia *Szopki Bożonarodzeniowej* wskazana została w 30% ankiet, przy czym największy odsetek dotyczył podregionu żyrardowskiego (39%) i miasta Warszawa (34%). Tradycja ta kulturowana jest na terenie całego województwa, w tym we wszystkich regionach etnograficznych, a gminami wyróżniającymi się były, m.in. Myszyniec (88%) położony w kurpiowskim regionie etnograficznym – Kurpi Puszcz Zielonej oraz Stanisławów (88%), Sieciechów (87%), Jedlińsk (86%), Mogielnica (83%), Biezuń (81%), Goworowo i Naruszewo (po 80%) położone poza regionami etnograficznymi.

Palma wielkanocna to trzecia najczęściej wskazywana tradycja (26% respondentów), przy czym najwyższy odsetek odpowiedzi dotyczył podregionów ostrołęckiego, warszawskiego wschodniego, siedleckiego oraz płockiego (po 28%). Ten rodzaj tradycji występuje we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym dominowały odpowiedzi z gmin położonych w regionach etnograficznych, takich jak: kurpiowski – Kurpie Puszcz Zielonej (m.in. Olszewo-Borki – 100%), podlaski (Sarnaki – 87%, Liw – 80%), sannicki (Sanniki – 80%), a także poza tymi regionami, m.in. Cegłów (100%), Goszczyn (93%), Sieciechów i Nowe Miasto nad Pilicą (po 87%) oraz Biezuń (ponad 81%).

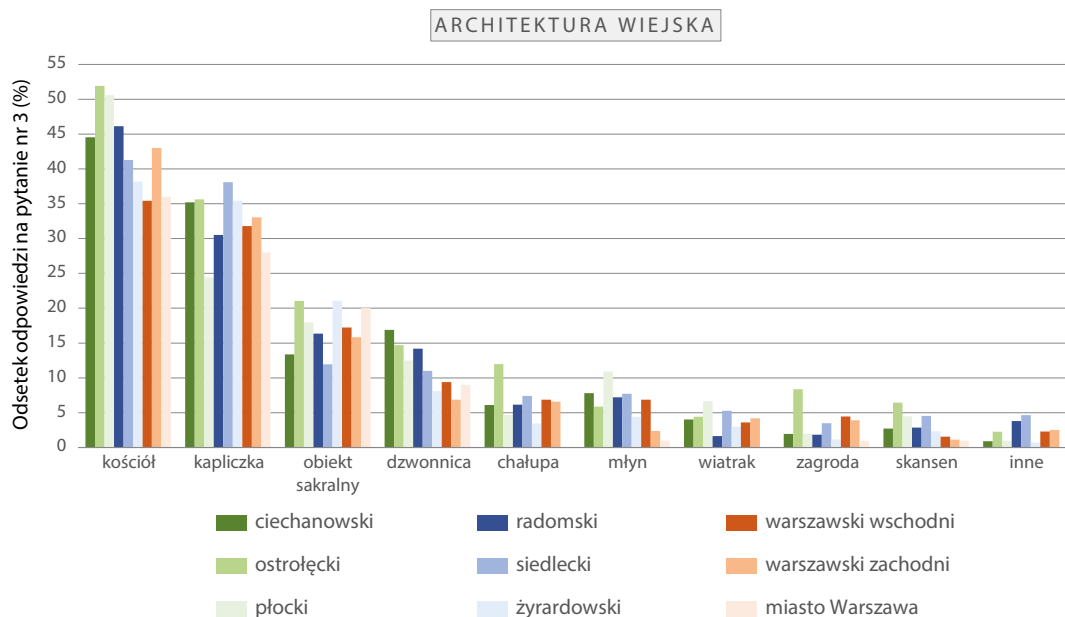
ARCHITEKTURA WIEJSKA – w ramach tej kategorii omówiono: kościoły, kapliczki i obiekty sakralne.

Najczęściej wskazywanym rodzajem architektury były *kościóły*, które zaznaczono w 44% ankiet. Najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano

w podregionach ostrołęckim (52%) i płockim (51%). Obiekty te występują na terenie całego województwa, w tym we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym największy udział wskazań odnotowano w gminach regionu etnograficznego kołbielskiego (Kołbiel – 100%), sannickiego (Sanniki – 93%), kurpiowskiego – Kurpi Puszcz Zielonej (Myszyniec – 92%, Kadzidło – 91%, Łyse – 88%) i Kurpi Puszcz Białej (Obryte – 88%). Natomiast poza regionami, m.in. w gminach: Cegłów (100%), Błonie (89%), Jedlnia-Letnisko (88%) i Czerwin (88%).

Kapliczkę – jako tradycyjny rodzaj architektury wiejskiej wskazało 33% respondentów, a najwyższy odsetek odpowiedzi dotyczył odpowiednio podregionów: siedleckiego (38%), ostrołęckiego (36%), żyrardowskiego (35%) i ciechanowskiego (35%). Kapliczki znajdują się we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym wyróżnić należy gminy położone w kurpiowskim regionie etnograficznym – Kurpi Puszcz Zielonej (m.in. Kadzidło – 94%, Olszewo-Borki – 92%) i Kurpi Puszcz Białej (Obryte – 80%), sannickim (Sanniki – 93%) i kołbielskim (Kołbiel – 84%), a poza tymi obszarami m.in. gminy Czerwin (100%), Trojanów (93%), Goszczyn (87%), Sieciechów (87%), Czerwińsk nad Wisłą, Jadów, Jakubów i Jedlnia-Letnisko (po 80%).

Obiekt sakralny wskazało 17% respondentów, przy czym najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie żyrardowskim (21%), ostrołęckim (21%) oraz mieście Warszawa (20%). Wyróżniały się gminy znajdujące się w regionach etnograficznych m.in. kołbielskim (Kołbiel – 84%), kurpiowskim

Ryc. 19. Tradycyjna architektura wiejska w podregionach województwa mazowieckiego

– Kurpi Puszczy Zielonej (m.in. Kadzidło – 70%, Olszewo-Borki – 56%, Lelis – 53%) i podlaskim (m.in. Mordy – ponad 53%) oraz położone poza tymi obszarami m.in. Goszczyn (80%), Wąsewo (73%), Czerwin (68%), Mogielnica (61%), Klembów i Cegłów (po 60%), Czerwińsk nad Wisłą (53%) (ryc. 19).

MUZYKA I TANIEC – w ramach tej kategorii omówiono: śpiew, zespoły folklorystyczne i zespoły śpiewacze.

Śpiew został wskazany w 37% ankiet, a największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionach ostrołęckim (44%), radomskim (41%), siedleckim (40%) i warszawskim wschodnim (39%). Tradycja ta kulturowana jest we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym na wyróżnienie zasługują gminy położone w regionie etnograficznym kurpiowskim – Kurpi Puszczy Zielonej (m.in. Kadzidło – 97%, Olszewo-Borki – 92%), a poza regionami m.in. Czerwin i Cegłów (po 100%), Trojanów (93%), Chotcza (91%) oraz gminy Brudzeń Duży, Goworowo, Jastrzębia, Kałuszyn, Kosów Lacki i Staroźreby (po 87%).

Zespoły folklorystyczne zostały wskazane przez 23% ankietowanych, przy czym najczęściej wymieniano je w podregionie radomskim (33%). Działalność zespołów folklorystycznych jest rozpowszechniona we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym wyróżniają się, m.in. gminy kurpiowskiego regionu etnograficznego – Kurpi Puszczy Zielonej: Kadzidło – 97%, Myszyniec – 88% oraz kołbielskiego: Kołbiel – 95% oraz poza nimi, m.in. w gminach Czerwin

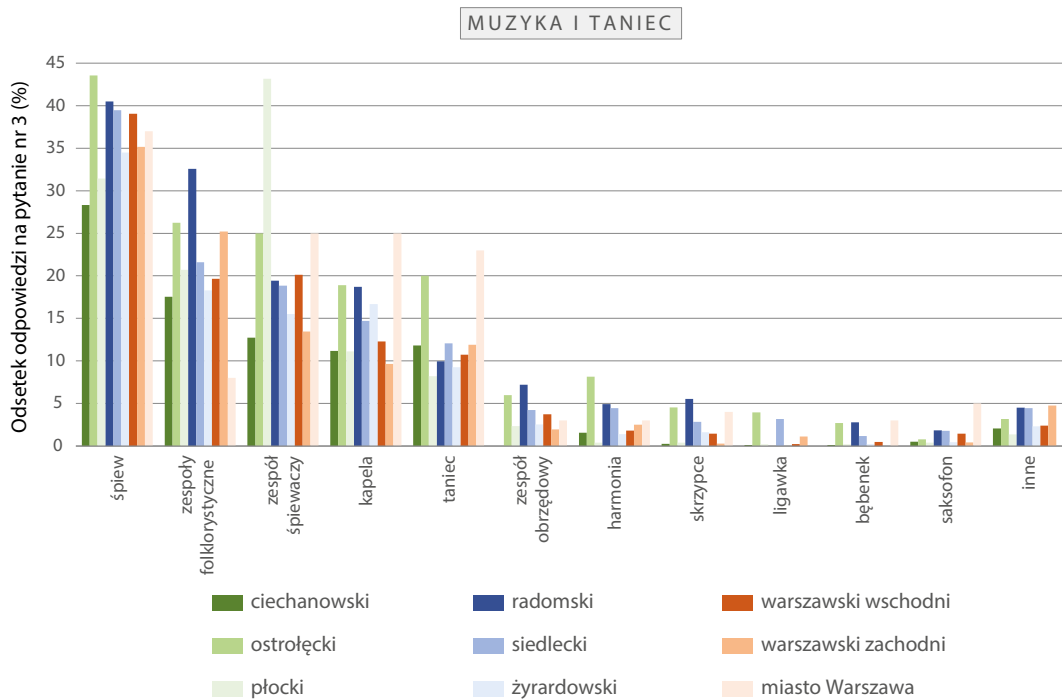
(100%), Kałuszyn (87%), Zakrzew (84%) oraz Parysów, Kosów Lacki (po 80%).

Zespoły śpiewacze wskazane zostały w 18% odpowiedzi, przy czym najczęściej wymieniano je w podregionie płockim (43%). W regionach etnograficznych wyróżniały się m.in. gminy podlaskiego regionu etnograficznego (Siedlce – 80%) i kurpiowskiego – Kurpi Puszczy Zielonej (Kadzidło – 73%, Łyse – 72%) oraz położone poza tymi regionami, m.in. gminy Cegłów (87%), Trojanów (80%), Czerwin (75%), Mirów (67%), Chotcza (64%), Jedlińsk (61%) oraz Staroźreby i Brudzeń Duży (po 60%) (ryc. 20).

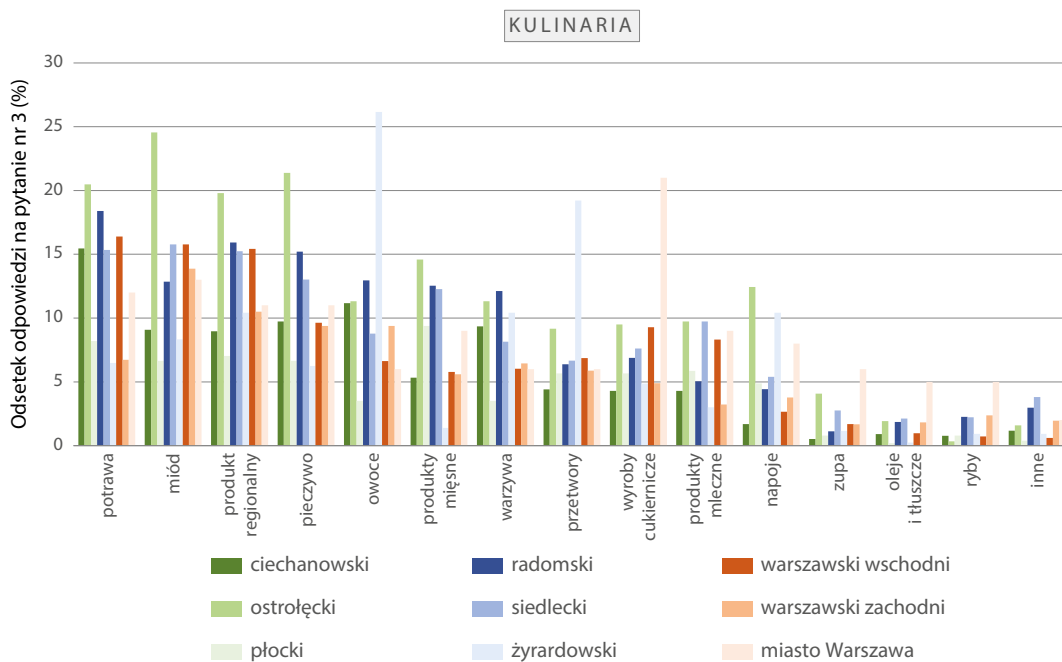
KULINARIA – w ramach tej kategorii omówiono: potrawę, miód i produkt regionalny.

Potrawa najczęściej wymieniana była przez respondentów z podregionów ostrołęckiego (21%), radomskiego (18%) i warszawskiego wschodniego (16%). Odpowiedzi tej udzielono we wszystkich regionach etnograficznych, przy czym ich największa koncentracja dotyczyła gmin położonych w regionach etnograficznych: kurpiowskim – Kurpi Puszczy Zielonej (m.in. Lelis – 87%, Kadzidło – 85%, Myszyniec – 76%, Olszewo-Borki – 64%), kołbielskim (Kołbiel – 68%) i podlaskim (Liw – 67%). Natomiast, poza tymi obszarami wyróżniały się, m.in. gminy: Czerwin (94%) oraz Czerwińsk nad Wisłą i Cegłów (po 67%).

Miód wskazywano najczęściej w podregionie ostrołęckim (25% ankiet). Odpowiedzi tej udzielono we wszystkich regionach etnograficznych poza łowickim, przy czym wyróżniały się, m.in. gminy z regionów

Ryc. 20. Muzyka i taniec – kultywowane tradycje w podregionach województwa mazowieckiego

Ryc. 21. Kulinaria – kultywowane tradycje w podregionach województwa mazowieckiego

iłżecko-starachowickiego (Rzeczniów – 87%), kurpiowskiego – Kurpi Puszcy Zielonej (Kadzidło – 82%, Lelis – 80%, Myszyniec – 76%, Chorzele – 68%) i podlaskiego (Sabnie – 80%). Natomiast poza regionami m.in. gminy Tłuszcz (76%), Czerwin (75%), Odrzywół (73%), Trojanów (67%) i Poświętne (61%).

Produkt regionalny, podobnie jak miód, najczęściej wymieniali ankietowani z podregionu ostrołęckiego (20%). Wskazywano go zarówno we wszystkich regionach etnograficznych (najczęściej w gminach Kadzidło – 88% i Myszyniec – 84% położonych w regionie Kurpi Puszcy Zielonej) oraz poza tymi

obszarami, m.in. w gminach: Cegłów (100%), Czerwin (88%) i Czerwińsk nad Wisłą (80%) (ryc. 21).

RĘKODZIEŁO – w ramach tej kategorii omówiono: ozdoby świąteczne, ozdoby ludowe i stroje ludowe.

Najbardziej rozpowszechnione na terenie całego województwa jest wytwarzanie *ozdób świątecznych*, które wskazało 30% ankietowanych. Największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionach: żyrardowskim (34%), ostrołęckim i warszawskim wschodnim (po 32%). Tradycja ta pielęgnowana jest we wszystkich regionach etnograficznych, a gminami wyróżniającymi się są, m.in. w kurpiowskim regionie etnograficznym – Kurpi Puszczy Zielonej: Chorzele – 88%, Kadzidło – 88% i Lelis – 87% oraz podlaskim: Repki – 87%, jak również w gminach położonych poza tymi obszarami (najwyższy udział odnotowano w gminach Kosów Lacki – 100%, Mogielnica – 94%, Goszczyn – 93%, Nowe Miasto nad Pilicą i Cegłów po 87%).

Ozdoby ludowe wskazało 13% ankietowanych, przy czym największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie ostrołęckim (20%). Wytwarzanie ozdób ludowych kultywowane jest w różnym stopniu w poszczególnych regionach etnograficznych, przy czym najczęściej wymieniano je w gminach regionu kurpiowskiego – Kurpi Puszczy Zielonej (m.in. Myszyniec – 92%, Kadzidło – 85%) oraz poza tymi obszarami w gminach Czerwin (94%) i Cegłów (73%).

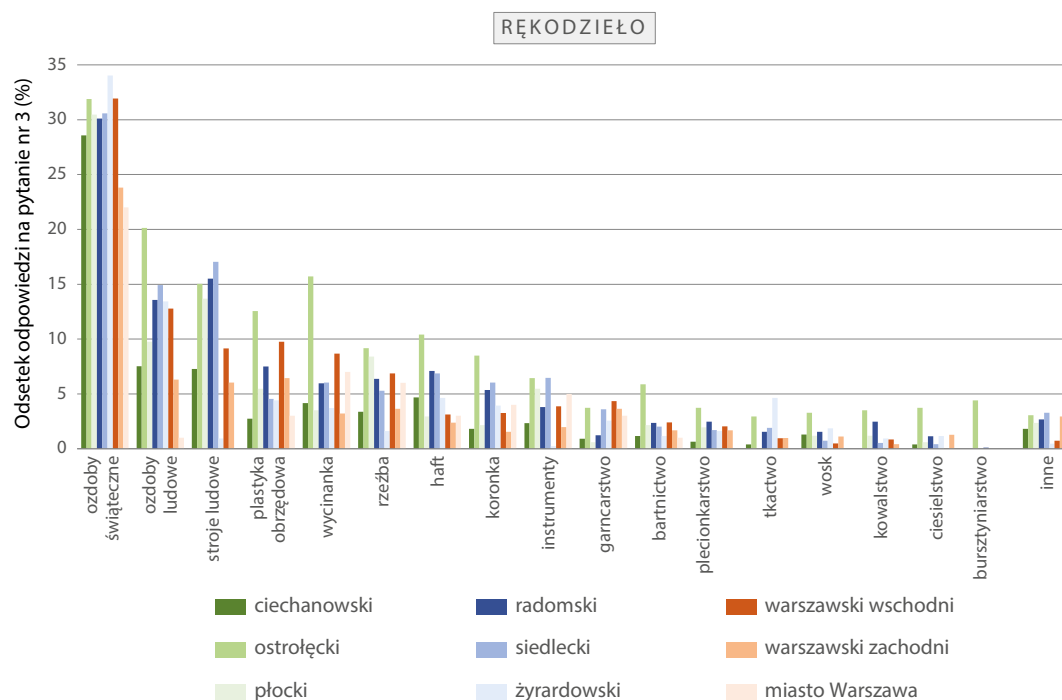
Stroje ludowe wskazane zostały natomiast w 11% ankiet, a największy odsetek odpowiedzi odnotowano

w podregionach: siedleckim (17%), radomskim (16%), ostrołęckim (15%) oraz płockim (14%). Stroje ludowe występują zarówno w regionach etnograficznych, z wyjątkiem łowickiego (na wyróżnienie zasługują, m.in. gminy kurpiowskiego regionu etnograficznego – Kurpi Puszczy Zielonej: Kadzidło – 94%, Myszyniec – 72% i opoczyńsko-konecko-przysuskiego: Wieniawa – 60%), jak również w gminach położonych poza tymi obszarami (m.in. Czerwin – 94%, m. Gostynin – 69%, Odrzywół – 60%) (ryc. 22).

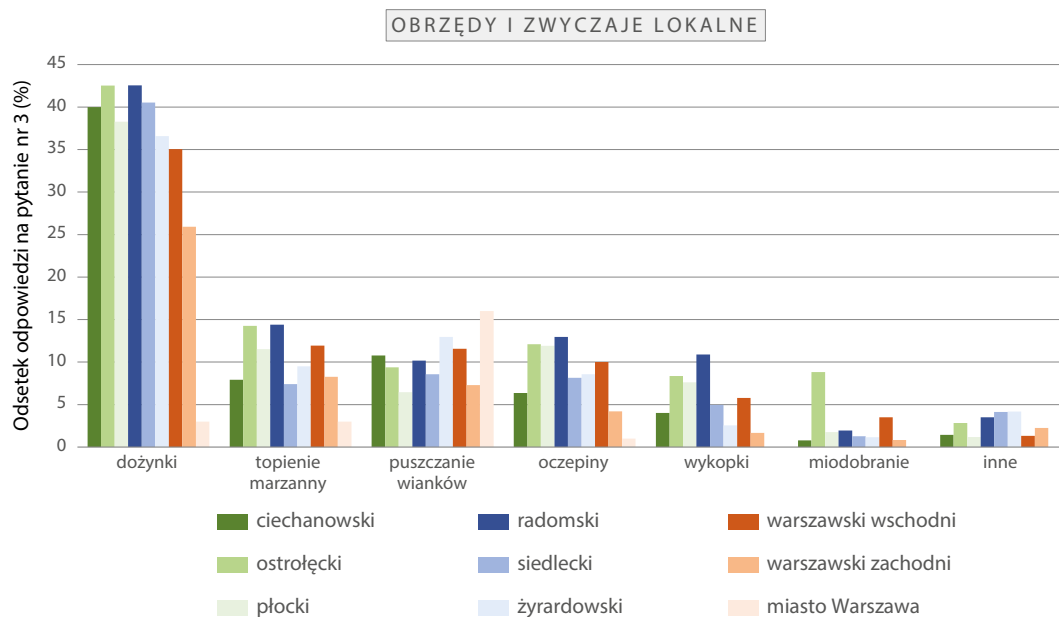
OBRZĘDY I ZWYCZAJE LOKALNE – w ramach tej kategorii omówiono: dożynki, topienie marzanny i puszczanie wianków.

Zdaniem respondentów najbardziej rozpowszechnioną formą są *dożynki* – wskazane w 38% ankiet. Najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano odpowiednio w podregionach ostrołęckim i radomskim (po 43%), siedleckim (41%) i ciechanowskim (40%). Dożynki odbywają się zarówno w gminach zlokalizowanych we wszystkich regionach etnograficznych, m.in. kurpiowskim – Kurpi Puszczy Zielonej: Olszewo-Borki – 100%, Kadzidło – 97% i Kurpi Puszczy Białej: Obryte – 92%, kołbielskim: Kołbiel – 90%, jak i poza nimi, m.in. Czerwin i Cegłów – po 100%, Jedlińsk i Chotcza po 96%, Jedlnia-Letnisko – 88%.

Topienie marzanny wskazano w 11% ankiet, a najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionach radomskim i ostrołęckim (po 14%). Tradycję tę wymieniano we wszystkich regionach etnograficznych

Ryc. 22. Rękodzieło – kultywowane tradycje w podregionach województwa mazowieckiego

Ryc. 23. Obrzędy i zwyczaje lokalne kulturowane w podregionach województwa mazowieckiego

poza łowickim, przy czym na wyróżnienie zasługują gminy położone w kurpiowskim regionie etnograficznym – Kurpi Puszczy Zielonej – Lelis (53%) i Chorzele (52%) oraz poza tymi obszarami m.in. Jedlińsk (68%), Mirów (60%), Mała Wieś (60%), Młodzieszyn (53%) i Białobrzegi (52%).

Puszczanie wianków wskazało 10% ankietowanych, przy czym najczęściej wymieniano je w podregionie miasto Warszawa (16%). Tradycja ta kulturowana jest we wszystkich regionach etnograficznych (w najwyższym stopniu m.in. w kołbielskim: gmina Konstancin-Jeziorna – 48%), przy czym na wyróżnienie zasługują gminy położone poza nimi, m.in. Cegłów (73%), Biezuń (63%), Strachówka i Odrzywół (po 60%) oraz Jedlińsk i Kałuszyn (po 53%) (ryc. 23).

MIEJSCA – w ramach tej kategorii omówiono: organizacje i instytucje, muzea i prywatne kolekcje.

Najczęściej udzielaną odpowiedzią wśród respondentów (14% ankiet) były **organizacje i instytucje**, przy czym najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie miasto Warszawa (31%). Odpowiedź ta wskazywana była w gminach wszystkich regionów etnograficznych, gdzie wyróżniały się m.in. Chorzele (72%) położone na obszarze kurpiowskiego regionu etnograficznego – Kurpi Puszczy Zielonej, jak i poza nimi, m.in. w gminach: Maciejowice i Cegłów (po 60%).

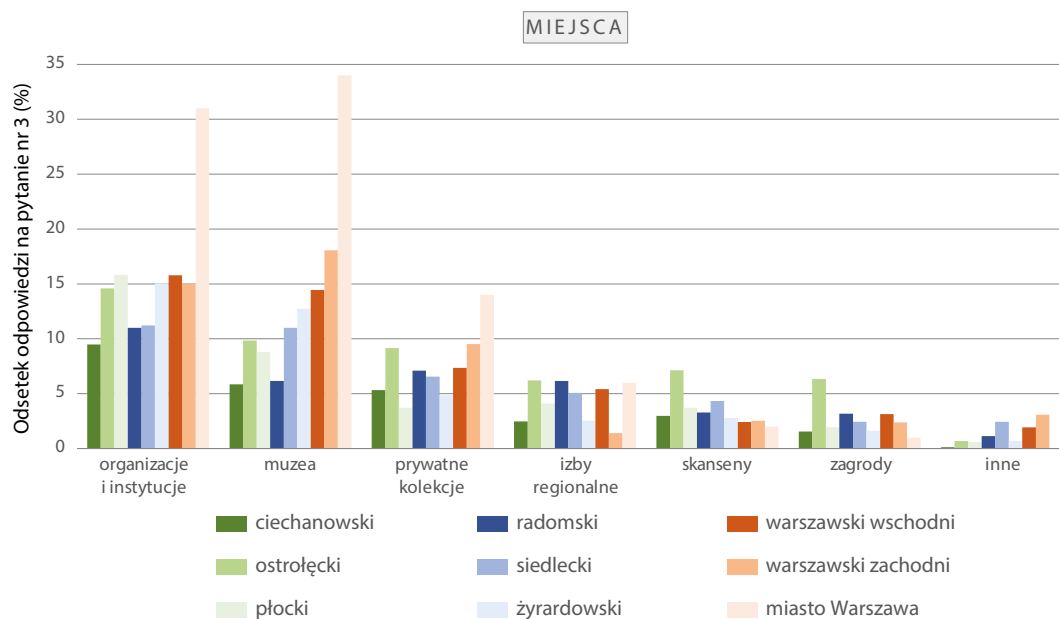
Drugim najczęściej wskazywanym miejscem były **muzea** (11% ankiet), które podobnie jak w przypadku **organizacji i instytucji** wymieniano przede wszystkim w podregionie miasto Warszawa (34%).

Gminami wyróżniającymi się są przede wszystkim położone poza regionami etnograficznymi (m.in. Brwinów – 64%, Kotuń – 60%, Legionowo – ok. 57%, Tłuszcz – 56%, Policzna – ponad 53%) oraz gmina Liw (53%) znajdująca się w zasięgu podlaskiego regionu etnograficznego. Nie wskazano tego typu instytucji w sannickim, łowickim, kołbielskim, opoczyńsko-konecko-przysuskim i iłżecko-starachowickim regionie etnograficznym.

Prywatne kolekcje zaznaczono w 7% ankiet, a najwyższy odsetek odpowiedzi również dotyczył podregionu miasto Warszawa (14%). Odpowiedź wskazano we wszystkich regionach etnograficznych, poza sannickim i łowickim (najczęściej w gminach Lelis – 60% i Kadzidło – 49% znajdujących się w regionie kurpiowskim – Kurpi Puszczy Zielonej) oraz poza tymi obszarami m.in. w gminach Nasielsk (56%), Jedlińsk (54%) i Czerwin (50%) (ryc. 24).

INNE

Jedynie 0,5% respondentów zazaczyło **inne** rodzaj odpowiedzi nie wskazany w zaproponowanych, przy czym najwyższy odsetek odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim (1%). Odpowiedzi dotyczyły, m.in. zagadnień związanych z kulturą kurpiowską (np. wesele kurpiowskie, granie kurpiowskie), rocznic, wydarzeń i uroczystości historycznych (np. obchody rocznicy bitwy Ołtarzewskiej, IX 1939) czy powtórzeń z kategorii „obrzędy i zwyczaje lokalne” – oczepiny, dożynki itp. Jednocześnie w dwóch podregionach: miasto Warszawa oraz żyrardowski nie udzielono tego typu odpowiedzi.

Ryc. 24. Miejsca kultywowane w podregionach województwa mazowieckiego

3.3.3. Kultywowanie tradycji – konkluzje

80% ankietowanych wskazało, że na terenie całego województwa kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje. W każdej gminie realizowane są działania promujące oraz propagujące lokalną tożsamość i kulturę i zajmują się tym jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury oraz stowarzyszenia i organizacje zrzeszające lokalną społeczność, w tym m.in. koła gospodyń wiejskich (KGW). W znacznej części województwa organizowane są dożynki, festyny, festiwale, koncerty, konkursy, warsztaty, jarmarki, przeglądy etc., kultywujące niematerialne dziedzictwo kulturowe, co potwierdza jednocześnie 90% udział respondentów w kultywowaniu tradycji i obrzędów.

Zarówno na podstawie literatury przedmiotu, jak i wyników badania ankietowego stwierdzono, że najbardziej rozpowszechnione jest kultywowanie kultury ludowej kurpiowskiego regionu etnograficznego, który uznawany jest „za jeden z najbogatszych, najżywszych i najbardziej wyrazistych regionów polskich” [Kijowski 2006, s. 93–116].

W regionach etnograficznych⁵³ na wyróżnienie, wg respondentów, zasługują najczęściej gminy stanowiące centra tych obszarów, w granicach których znajdują się główne ośrodki kształtowania tożsamości kulturowej, m.in. w:

- kurpiowskim regionie etnograficznym: Kurpi Puszczy Zielonej – Kadzidło, Myszyniec, Lelis, Chorzele, Olszewo-Borki i Łyse oraz Kurpi Puszczy Białej – Zatory i Obryte,
- kołbielskim regionie etnograficznym – Kołbiel,
- podlaskim regionie etnograficznym – Olszanka, Sabnie, Liw, Mokobody,
- iłżecko-starachowickim regionie etnograficznym – Rzecznów,
- mikroregionie Urzecze – Konstancin-Jeziorna,
- sannickim regionie etnograficznym – Sanniki,
- kozienickim regionie etnograficznym – Głowaczów, Kozienice.

Badanie pozwoliło również na rozpoznanie obszarów kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów znajdujących się poza zasięgiem regionów etnograficznych. Poniżej przedstawiono w układzie podregionalnym przykłady podejmowanych działań w wyróżniających się zdaniem respondentów gminach, m.in.:

- podregion ostrołęcki – Czerwin i Goworowo (członkowie Stowarzyszenia LGD „Zaścianek Mazowska” organizującego m.in. konkursy, warsztaty, szkolenia np. „Złap ten smak – czyli poznawanie tradycyjnych potraw zaściankowej kuchni” oraz „Jarmarki Czerwińskie i Dni Kukurydzy”), Nur (np. impreza z okazji Nocy Świętojańskiej – Wianki nad Bugiem⁵⁴),

⁵³ Nie uwzględniono gmin z regionów etnograficznych: opoczyńsko-konecko-przysuskiego i łowickiego ze względu na niskie wyniki, niewyróżniające się wśród gmin województwa mazowieckiego.

⁵⁴ <http://archiwum.gminanur.pl/aktualnosci/983-wianki-nad-bugiem.html> [dostęp: 23.05.2022].

- podregion warszawski wschodni – Cegłów (np. Konkurs na najpiękniejszy wieniec dożynkowy⁵⁵), Siennica (np. Kłosa Kultury Gminy Siennica – Dożynki Gminno-Parafialne⁵⁶), Mrozy (np. Dni Mrozów, Jarmark folkowy w Wilkowyjach w Jeruzalu⁵⁷) czy Kałuszyn i Poświętne,
- podregion radomski – Jedlińsk (np. „Widowisko Ścięcie Śmierci” wraz z jarmarkiem sztuki ludowej⁵⁸), Sieciechów (np. Festiwal Piosenki Biesiadnej⁵⁹), Odrzywół (np. Dożynki Gminne, Sobótka nad Pilicą, Sobótka nad Drzewiczką, festiwal folklorystyczny i widowiska historyczne⁶⁰), Mirów, Chotcza, Jedlnia-Letnisko (np. Spotkania Twórców Ludowych „Na Ludową Nutę”), Szydłowiec (m.in. Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych organizujące cykliczne imprezy np. „Wianki”⁶¹),
- podregion żyrardowski – Goszczyn, Nowe Miasto nad Pilicą (projekty Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury związane z lokalną tradycją i historią np. „Kultura dla Ciebie”⁶²) czy Mogielnica,
- podregion ciechanowski – Czerwińsk nad Wisłą (np. zespół dawnego opactwa Kanoników Regularnych stanowiący pomnik historii⁶³), Naruszewo (np. konkurs „Palma Wielkanocna”⁶⁴), Biezuń (np. Biezuńska Grupa Rekonstrukcji Historycznej – programy prezentujące lokalne tradycje m.in. „Ostatkowy pejzaż gminy”⁶⁵), Gołymin-Osrodek (np. Rekonstrukcja Bitwy pod Gołyminem 1806r., dożynki gminne⁶⁶),
- podregion siedlecki – Kosów Lacki (m.in. wydarzenia, imprezy, konkursy mające na celu

kultywowanie tradycji Wschodniego Mazowsza⁶⁷, Muzeum Walk i Męczeństwa w Treblince), Ceranów (np. powiatowo-gminne dożynki⁶⁸), Trojanów (np. kultywowanie kultury ziemi trojańskiej poprzez koncerty muzyki folklorystycznej⁶⁹), Maciejowice (np. rekonstrukcja bitwy pod Maciejowicami, Festiwal Tradycji Powiśla Maciejowickiego⁷⁰) czy Łochów i Kotuń,

- podregion płocki – Starożreby (np. kultywowanie Wielkanocnej tradycji „Turki w Górze” przy Grobach Pańskich⁷¹),
- podregion warszawski zachodni – Nasielsk (np. dożynki i diecezjalny festiwal piosenki religijnej „Sacrosong”⁷²).

Bogactwo wydarzeń popularyzujących lokalne tradycje, obrzędy i zwyczaje oraz wysoki stopień uczestnictwa w ich kultywowaniu wskazują na coraz większe przywiązanie i utożsamianie się społeczeństwa z zamieszkiwanymi obszarami, co sprzyja kształtowaniu się tożsamości danego miejsca.

4. Społeczeństwo – udział w kształtowaniu i zachowaniu dziedzictwa niematerialnego

Rolę społeczności lokalnej w kształtowaniu i zachowaniu dziedzictwa niematerialnego podkreśla Konwencja UNESCO z 2003 r.⁷³, w której wskazano, że należy dążyć do „zapewnienia jak najszerzego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim”.

W niniejszym rozdziale dokonano analizy odpowiedzi na dwa pytania⁷⁴ z badania ankietowego, które

⁵⁵ <https://ceglow.pl/aktualnosci/konkurs/> [dostęp: 23.05.2022].

⁵⁶ <https://www.siennica.samorząd.pl/news,707,klosy-kultury-gminy-siennica-dozynki-gminno-parafialne.html> [dostęp: 23.05.2022].

⁵⁷ <https://www.mrozy.pl/art,1702,jak-to-jest-z-kultura-i-rekreacja-w-gminie-mrozy> [dostęp: 23.05.2022].

⁵⁸ http://www.gckjedlinsk.pl/kategoria-419-ministerstwo_kultury.html [dostęp: 20.05.2022].

⁵⁹ <http://www.zposieciechow.pl/2018-81.php> [dostęp: 23.05.2022].

⁶⁰ http://www.odrzywol.eu/strona-82-przyroda_i_kultura_bogactwo_gminy.html [dostęp: 23.05.2022].

⁶¹ <http://sckzamek.pl/wianki/> [dostęp: 23.05.2022].

⁶² <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/dom-kultury/realizacje/miejsko-gminny-osrodek-kultury-w-nowym-miescie> [dostęp: 20.05.2022].

⁶³ <https://zabytek.pl/pl/objekty/czerwinGsk-nad-wisla-dawne-opactwo-kanonikow-regularnych--2> [dostęp: 20.05.2022].

⁶⁴ <https://www.naruszewo.pl/pl/zaproszenie-do-udzialu-w-konkursie-wielkanocnym> [dostęp: 23.05.2022].

⁶⁵ <https://www.biezun.pl/66,muzeum-malego-miasta-w-biezuniu> [dostęp: 20.05.2022].

⁶⁶ <https://docplayer.pl/195043191-Biuletyn-informacyjny-gminy-golymin-osrodek.html> [dostęp: 24.05.2022].

⁶⁷ <http://mgok.kosowlacki.pl/galeria/zdjecia> [dostęp: 20.05.2022].

⁶⁸ https://zyciesokolowa.pl/pl/639_aktualnosci/8238_dozynki-w-ceranowie-z-pieknyymi-wienkami-i-wieloma-gosciami.html [dostęp: 23.05.2022].

⁶⁹ <http://www.trojanow.pl/asp?typ=13&sub=0&subsub=0&menu=13&artykul=431&akcja=artykul> [dostęp: 23.05.2022].

⁷⁰ <https://maciejowice.pl/festiwal-tradycji-powisla-maciejowickiego/> [dostęp: 20.05.2022].

⁷¹ https://www.rmfm24.pl/regiony/warszawa/news-wielkanocna-tradycja-na-mazowszu-turki-w-gorze-szable-i-pada,nId,5962331#crp_state=1 [dostęp: 23.05.2022].

⁷² <https://nasielsk.pl/info/dla-mieszkanow/kultura-i-sztuka> [dostęp: 23.05.2022].

⁷³ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. – art. 15, ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.

⁷⁴ Do analizy wykorzystano tylko odpowiedzi twierdzące, tj. w pytaniu nr 2 – zawsze, często, czasami, rzadko, a w pytaniu nr 3 – tak.

odzwierciedlały wiedzę i zaangażowanie respondentów w „życie kulturalne” swych małych ojczyzn, tj. *Jak często uczestniczy Pani/Pan w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, obrzędów i zwyczajów?* (załącznik 1, pytanie nr 2) oraz *Czy w gminie kultywowane są tradycje, obrzędy, zwyczaje?* (załącznik 1, pytanie nr 3). Analizę wykonano w dwójaki sposób, tj. w podziale na obszar znajdujący się w zasięgu regionów etnograficznych, jak i poza nimi w ujęciu podregionalnym (NUTS 3), co pozwoliło na ocenę wpływu lokalizacji na odsetek wskazanych odpowiedzi.

Wyniki przeanalizowano jako udział uzyskanych odpowiedzi w ogólnej liczbie przeprowadzonych ankiet w danym obszarze, tj. w województwie i podregionach (NUTS 3), a także wskazano gminy z największą i najmniejszą liczbą odpowiedzi. Przestrzenny rozkład odpowiedzi przedstawiono na rycinach 25 i 26.

4.1. Regiony etnograficzne a aktywność społeczeństwa

Iłżecko-starachowicki region etnograficzny

Na obszarze regionu etnograficznego 75% ankietowanych wskazało, że kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje, przy czym największy odsetek odpowiedzi odnotowano w gm. Rzecznów (93%), a najniższy w gm. Wierzbica (68%). Jednocześnie 87% ankietowanych z regionu zadeklarowało, że uczestniczy w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, obrzędów i zwyczajów, zaś w gminach najwyższą wartość uzyskano w gm. Rzecznów (100%), a najniższą w gm. Iłża i Wierzbica (po 84%).

Kołbielski region etnograficzny

Według badania 73% ankietowanych z regionu wskazało na kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów, przy czym największy odsetek odpowiedzi odnotowano w gm. Kołbiel (100%), a najniższy w gm. Celestynów i Osieck (po 60%). Stopień uczestnictwa w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji na analizowanym obszarze plasował się na poziomie 89%, przy czym najwyższą wartością odznaczała się gm. Kołbiel (100%), a najniższą gm. Osieck (67%).

Kozienicki region etnograficzny

Zgodnie z wynikami badania ankietowego 88% respondentów z regionu zaznaczyło, że pielęgnowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje, przy czym największy odsetek odpowiedzi odnotowano w gm. Głowaczów i Kozienice (po 100%), a najniższy w gm. wiejskiej Pionki (72%). Natomiast 92% respondentów

uczestniczyło w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, a najwyższą i najniższą wartością odznaczały się odpowiednio gm. Głowaczów (100%) i gm. wiejska Pionki (76%).

Kurpiowski region etnograficzny

87% respondentów wskazało, że w regionie kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje. Na obszarze Kurpi Puszczy Zielonej na najwyższej pozycji plasowały się gminy: Lelis, Łyse, Myszyniec i Olszewo-Borki (po 100%), a na najniższej m. Ostrołęka (58%). Natomiast w zasięgu Kurpi Puszczy Białej odpowiednio – najwyższe wyniki były w gminach: Somianka i Zatory (po 100%), a najniższe w gm. Pułtusk (68%).

Jednocześnie wysoki odsetek ankietowanych (95% – jeden z dwóch najwyższych wyników wśród regionów etnograficznych, obok opoczyńsko-konecko-przysuskiego) z kurpiowskiego regionu etnograficznego uczestniczy w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji. Na obszarze Kurpi Puszczy Zielonej najwyższe wartości odnotowano w gminach: Chorzele, Czarnia, Kadzidło i Olszewo-Borki (po 100%), a najniższą w gm. Jednoróżec (75%). Natomiast w zasięgu Kurpi Puszczy Białej odpowiednio – najwyższe wyniki uzyskano w gminach: Brok, Obryte, Pułtusk, Somianka i Zatory (po 100%), a najniższy w gm. Rząśnik (81%).

Łowicki region etnograficzny

Łowicki region etnograficzny wyróżnia się najniższym, wśród wszystkich regionów etnograficznych, odsetkiem odpowiedzi (58%) potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów, przy czym najwyższą wartość odnotowano w gm. Puszcza Mariańska (67%), a najniższą w gm. Wiskitki (47%).

Jednocześnie 91% ankietowanych deklaruje uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, co poniekąd jest sprzeczne z niskim odsetkiem wskazań potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów na tym obszarze. Wśród gmin najwyższą wartość odnotowano w gm. Wiskitki (93%), a najniższą w gm. Puszcza Mariańska (89%).

Opoczyńsko-konecko-przysuski region etnograficzny

Ankietowani – 88% (najwyższa wartość wśród regionów etnograficznych) wskazało, że kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje, przy czym najwyższą wartość odnotowano w gm. Borkowice (100%), a najniższą w gm. Gielnów (80%). Natomiast 95% (jedna z dwóch najwyższych wartości wśród regionów etnograficznych, obok kurpiowskiego)

Sannicki region etnograficzny

Według badania ankietowego 79% respondentów z regionu wskazało na kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów, a 89% na uczestnictwo w ich kultywowaniu. Wśród gmin w obu przypadkach najwyższą wartość odnotowano w gm. Sanniki (po 100%), a najniższą w gm. Słubice (odpowiednio 59% i 76%).

Mikroregion Urzecze

Na kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów wskazało 67% ankietowanych z regionu, a wśród gmin największy odsetek odpowiedzi odnotowano w gminie Konstancin-Jeziorna (100%), zaś najniższy w gminie Sobienie-Jeziory (53%).

Na terenie Urzeczca odnotowano ponadto najniższy, wśród regionów etnograficznych, odsetek uczestnictwa respondentów w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji (84%). Najwyższą wartość odnotowano w gm. Góra Kalwaria i Konstancin-Jeziorna (po 96%), a najniższą w gm. Sobienie-Jeziory (73%).

4.2. Aktywność społeczeństwa poza regionami etnograficznymi

Podregion ciechanowski

Respondenci w 76% ankiet wskazali, że kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje, przy czym najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w powiecie ciechanowskim, w gm. wiejskiej Ciechanów i Sońsk (po 100%), a najniższy w powiecie żuromińskim w gminie Lutocin (47%).

Uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji deklarowało 90% ankietowanych, z czego najwięcej wskazań, na poziomie 100%, odnotowano w powiecie ciechanowskim (7 gmin), płońskim (6), mławskim (4) i żuromińskim (2), łącznie aż w 19 gminach. Najmniejszą liczbę odpowiedzi uzyskano w mieście Ciechanów (60%).

Podregion ostrołęcki

Według badania ankietowego w 79% ankiet z podregionu, zaznaczono, że kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje. Najwyższy odsetek odpowiedzi (po 100%) wskazano w powiecie makowskim (gm. Karniewo), ostrołęckim (gm. Czerwin i Goworowo) i przasnyskim (gm. Krasne), a najniższy w przasnyskim (gm. Krzynowłoga Mała – 38%).

90% ankietowanych zadeklarowało natomiast uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów. Najwyższe wartości (po 100%) odnotowano w 10 gminach – w powiecie ostrowskim (5), przasnyskim (3), ostrołęckim (1) i wyszkowskim (1), natomiast najniższą w powiecie makowskim w gm. Młynarze (67%).

Podregion płocki

Tradycje, obrzędy i zwyczaje kultywowane są przez 78% ankietowanych, przy czym najwyższe wartości odnotowano w powiecie płockim, w gminie Brudzeń Duży i Drobin (po 100%), a najniższy w mieście Płock (58%).

90% ankietowanych zadeklarowało natomiast uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów, przy czym najwyższą wartość (po 100%) odnotowano w gminach powiatu płockiego, tj. Bodzanów, Brudzeń Duży, Drobin, Nowy Duninów, Radzanowo, Staroźreby i powiatu sierpeckiego – Zawidz, zaś najniższą w powiecie sierpeckim w gm. Gozdowo (73%).

Podregion radomski

Na kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów wskazało 80% respondentów z podregionu. Największy odsetek odpowiedzi (po 100%) odnotowano w powiecie lipskim w gminie Chotcza, powiecie radomskim – Jastrzębia, Jedlińsk, Jedlnia-Letnisko, powiecie zwoleńskim – Kazanów i powiecie kozienickim – Sieciechów, a najmniejszy (po 47%) w powiecie lipskim w gminie Ciepiałów i powiecie białobrzeskim – Promna.

Ankietowani w 92% zadeklarowali uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji, przy czym największy odsetek odpowiedzi (po 100%) uzyskano w powiatach: białobrzeskim (w 3 gminach), przysuskim (3), zwoleńskim (3), lipskim (2), radomskim (2), szydłowieckim (2) i kozienickim (1), łącznie aż w 16 gminach, zaś najmniejszy w powiecie lipskim w gminie Ciepiałów (73%).

Podregion siedlecki

Podregion siedlecki wyróżnia się najwyższym odsetkiem odpowiedzi (88%) potwierdzających kultywowanie tradycji, przy czym najczęściej wskazań (po 100%) odnotowano w powiecie garwolińskim w gminie Borowie, m. Łaskarzew, powiecie sokołowskim – Kosów Lacki i siedleckim – Wodynie. Natomiast najmniej odpowiedzi twierdzących udzielono w powiecie garwolińskim w gminie Górzno (76%).

Ponadto 94% ankietowanych, również najczęściej spośród wszystkich podregionów, deklaruje uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji. Największą liczbę odpowiedzi (po 100%) odnotowano w 11 gminach: w powiecie garwolińskim (w 7 gminach), węgrowskim (2), siedleckim (1) i sokołowskim (1), a najmniejszą podobnie jak powyżej w gminie Górzno (71%) w powiecie garwolińskim.

Podregion warszawski wschodni

Podregion warszawski wschodni, wyróżnia się najniższym, wśród podregionów, odsetkiem odpowiedzi (73%) potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów. Największa liczba wskazań (po 100%), dotyczyła gmin powiatu mińskiego – Cegłów, Jakubów, Kałuszyn i powiatu wołomińskiego – Jadów, a najmniejsza powiatu wołomińskiego – gminy Marki (43%).

Uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji zadeklarowało 91% ankietowanych, przy czym najwyższy odsetek odpowiedzi (po 100%) odnotowano w 12 gminach z podregionu, w powiecie wołomińskim (8 gmin), legionowskim (2) i mińskim (2). Najniższą wartość uzyskało 5 gmin z powiatu mińskiego, tj. Dębe Wielkie, Latowicz, gm. wiejska Mińsk Mazowiecki, Mrozy i Sulejówek (po 80%).

Podregion warszawski zachodni

Tradycyjne, obrzędy i zwyczaje kultywowane są przez 74% ankietowanych, przy czym najczęściej wskazań odnotowano w powiecie piaseczyńskim w gminie Lesznów (96%), a najmniej w powiecie pruszkowskim, w gminie Piastów (52%).

89% ankietowanych (najniższy wynik wśród podregionów) deklaruje uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji. Najwyższą wartość (po 100%) odnotowano w powiecie warszawskim zachodnim w gminie Kampinos i pow. piaseczyńskim w gminie Prażmów, natomiast najniższą (po 72%) w pow. grodziskim w gminie Jaktorów i pow. piaseczyński w gminie Michałowice.

Podregion żyrardowski

78% respondentów wskazało, że w podregionie kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje. Najwięcej odpowiedzi, na poziomie 100%, odnotowano w powiecie grójeckim, w gminie Goszczyn i Mogielnica, zaś najmniej wskazań w powiecie grójeckim, w gminie Jasieniec (20%), jednocześnie jest to najniższa wartość spośród wszystkich gmin znajdujących się poza regionami etnograficznymi.

89% ankietowanych zadeklarowało natomiast uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, przy czym najwyższą wartość tego wskaźnika (po 100%) odnotowano w powiecie grójeckim w gminach Goszczyn, Mogielnica, Nowe Miasto nad Pilicą i Pniewy, powiecie sochaczewskim – gm. Nowa Sucha i powiecie żyrardowskim – gm. Radziejowice, zaś najniższą w powiecie grójeckim w gminie Jasieniec (53%) – również jest to najniższa wartość spośród wszystkich gmin znajdujących się poza regionami etnograficznymi.

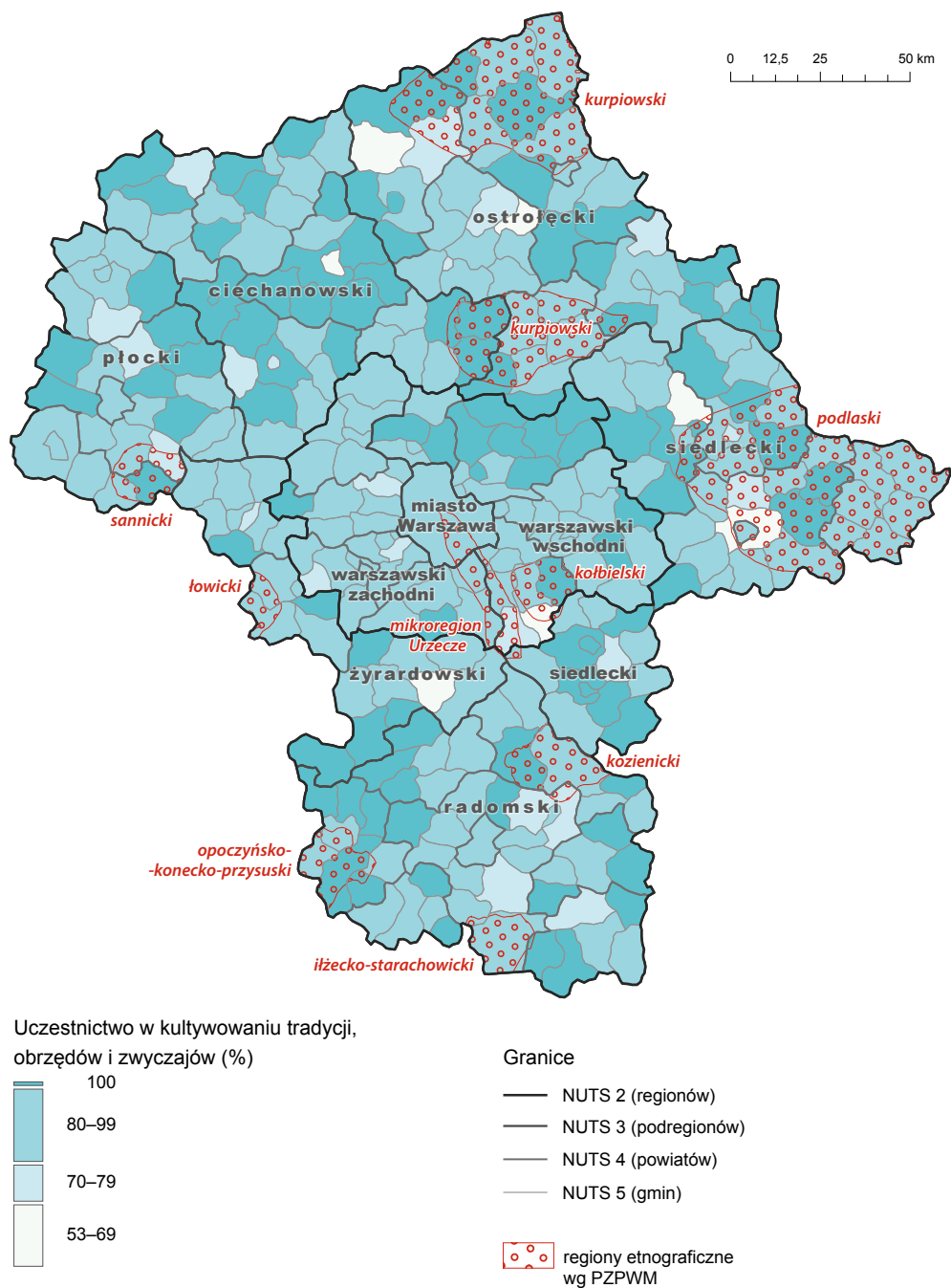
4.3. Aktywność społeczeństwa – konkluzje

Przeprowadzona analiza wykazała, iż niezależnie od położenia gminy w zasięgu regionu etnograficznego lub poza nim wiedza respondentów na temat kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów jest na porównywalnym poziomie. W obu przypadkach odsetek udzielonych odpowiedzi plasował się na poziomie średniej dla województwa (78%). Najwyższą wartość wśród regionów etnograficznych⁷⁵ wyróżniały się odpowiednio: opoczyńsko-konecko-przysuski (88%), kozienicki (88%) i kurpiowski (87%), zaś najniższą łowicki (58%) oraz mikroregion Urzecze (67%). Natomiast na obszarze znajdującym się poza zasięgiem regionów etnograficznych największy odsetek odnotowano w podregionie siedleckim (88%), a najmniejszy w podregionie warszawskim wschodnim (73%).

Jednocześnie analizy wykazały, że położenie gminy w zasięgu regionu etnograficznego lub poza nim nie ma wpływu na stopień uczestnictwa respondentów w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji, obrzędów i zwyczajów. W obu przypadkach odsetek udzielonych odpowiedzi plasował się na podobnym wysokim poziomie, odpowiednio 90% i 91%, przy średniej dla województwa – 90%. Na obszarze regionów etnograficznych najwyższe wartości odnotowano w gminach opoczyńsko-konecko-przysuskiego (95%) oraz kurpiowskiego (95%) regionu etnograficznego. Najniższy poziom uczestnictwa zadeklarowali ankietowani z gmin, znajdujących się w zasięgu mikroregionu Urzecze (84%). Natomiast na obszarze znajdującym się poza zasięgiem regionów etnograficznych największy odsetek odnotowano w podregionie siedleckim (94%), a najmniejszy w podregionie warszawskim zachodnim i żyrardowskim (po 89%).

Porównywalne wyniki dotyczące wiedzy respondentów na temat kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów oraz uczestnictwa w ich kultywowaniu uzyskane niemal na terenie całego województwa wynikają ze wzrastającej świadomości społeczeństwa oraz przywiązania do zamieszkiwanych przez nich „małych ojczyzn”. Coraz bardziej widoczne są przejawy powrotu „do korzeni”, m.in. zyskujące coraz większą popularność tzw. ginące zawody, np. plecionkarstwo czy garncarstwo, promowane najczęściej podczas wydarzeń kulturalnych. Ogromny wpływ na popularyzowanie dziedzictwa kulturowego mają działania podejmowane przez jednostki samorządu terytorialnego,

⁷⁵ Średnia wartość ze wszystkich gmin, które objęte zostały zasięgiem danego regionu etnograficznego (załącznik 2).

Ryc. 26. Aktywność społeczeństwa w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów w gminach województwa mazowieckiego

w tym również władze regionalne. Samorząd województwa mazowieckiego odpowiedzialny jest, m.in. za „realizowanie zadań związanych z ochroną niematerialnego i materialnego dziedzictwa kulturowego Województwa, w tym w szczególności działania związane z utrzymaniem i rozwojem Mazowieckiego Szlaku Tradycji” [Załącznik do Zarządzenia... 2019]. Ponadto jest organizatorem wielu konkursów (w tym fotograficznych) promujących mazowiecką kulturę

(w tym kulinarną), m.in. „Stolica Kultury Mazowsza”, „Mazowieckie Zdarzenie Muzealne – WIERZBA”, Laur Marszałka Województwa Mazowieckiego, „Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów” (etap regionalny) czy „Odkrywamy nasze dziedzictwo”. Polityka kulturalna samorządów ukierunkowana jest również na edukację społeczeństwa, a w szczególności młodego pokolenia, które odgrywa kluczową rolę w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości.

5. Tradycja, tożsamość i swojskość w krajobrazach gmin województwa mazowieckiego

5.1. Tradycja, tożsamość i swojskość – rozkład przestrzenny

Cechy syntetyczne (tj. tradycja, tożsamość i swojskość) krajobrazu gmin zidentyfikowane⁷⁶ zostały w Raporcie⁷⁷ wykonanym przez zespół badawczy Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Nauk o Środowisku Przyrodniczym Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej, w ramach którego dla każdej cechy określono wartość wskaźnika⁷⁸ i przypisano klasę (od 1 do 3) zgodnie z metodyką rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

Na podstawie Raportu oraz metodyki Rozporządzenia poniżej omówiono rozkład przestrzenny rozpoznanych cech syntetycznych.

Największe różnicowanie na obszarze województwa mazowieckiego wykazano w przypadku cechy **tradycja**, zidentyfikowanej w wyniku analizy czterech pytań badania ankietowego, dotyczących: kultuwowania tradycji, obrzędów i zwyczajów (pytanie nr 3), występowania pozostałości tradycyjnej zabudowy/architektury (pytanie nr 4), funkcjonowania Kół Gospodyń Wiejskich (pytanie nr 5) oraz występowania regionu etnograficznego (pytanie nr 6).

Zgodnie z metodyką ww. Rozporządzenia, **tradycję** zidentyfikowano w obrębie dwóch klas:

- Klasa pierwsza – krajobrazy tradycyjne – charakteryzująca się materialnymi lub niematerialnymi dowodami tradycji na **ponad 50%** powierzchni opisywanego obszaru. Kultuwowane są na ich terenie regionalne wzory budownictwa, architektura, detal stylistyczny, sposoby użytkowania ziemi, zachowana jest tradycyjna fizjonomia regionu i tradycje niematerialne

⁷⁶ Identyfikacja cech syntetycznych krajobrazu gmin polegała na określeniu wartości wskaźników poszczególnych cech syntetycznych oraz przypisaniu im klas wskaźnika zgodnie z metodyką rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

⁷⁷ Kuzak Ł., Maciejewska A., 2021, *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych*, Politechnika Warszawska, Warszawa.

⁷⁸ Liczbie odpowiedzi na poszczególne pytania zostały przypisane wartości punktowe wag, które następnie przemnożono przez odpowiednią liczbę ankiet i przeliczono na wynik procentowy (załącznik nr. 10 do Raportu).

- Klasa druga – krajobrazy, w których nie ujawniają się bezpośrednio ślady tradycji lokalnych bądź regionalnych lub ujawniają się na **poniżej 50%** powierzchni danego krajobrazu.

Pierwsza klasa tej cechy, świadcząca o zachowaniu na danym obszarze tradycji, występuje w 51% gmin województwa. W ujęciu podregionalnym (NUTS 3) największa liczba krajobrazów tradycyjnych gmin znajduje się w podregionie siedleckim (70%) i ostrołęckim (68%), a najmniejsza w podregionie warszawskim zachodnim (26%).

Analiza ankiet wykazała, że na pozostałej części województwa (49% gmin) w krajobrazie ujawniają się ślady tradycji na poziomie klasy drugiej.

Tożsamość krajobrazu rozumiana jako stopień identyfikacji społeczności z danym obszarem, ze składnikami materialnymi krajobrazu oraz niematerialnymi wartościami, w tym także ideami, przekonaniami, poglądami religijnymi, przynależnością historyczną, etniczną, językową, bądź kultuwowaniem tradycji ludowych określona została na podstawie wyników badania ankietowego [Haberla, Kazubski 2019, s. 6].

W celu określenia tożsamości, zgodnie z ww. metodyką, analizie poddano cztery pytania, tj.: czas zamieszkania w danej gminie (pytanie nr 1), uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultuwowaniem regionalnych tradycji, obrzędów i zwyczajów (pytanie nr 2), funkcjonowanie Koła Gospodyń Wiejskich (pytanie nr 5), występowanie regionu etnograficznego (pytanie nr 6) oraz powody za które respondenci cenią swoje miejsce zamieszkania (pytanie nr 7).

Analiza ww. pytań pozwoliła na identyfikację tożsamości w ramach trzech klas:

- Klasa pierwsza – krajobrazy wykazujące cechę tożsamości – takie, w których **ponad 75%** respondentów wykazało ten rodzaj identyfikacji z miejscem,
- Klasa druga – krajobrazy tracące swą cechę tożsamości lub ją zyskujące – takie, w których **25–75%** respondentów wykazało ten rodzaj identyfikacji z miejscem,
- Klasa trzecia – krajobrazy pozbawione cechy tożsamości – takie, w których **mniej niż 25%** respondentów pozytywnie oceniło swoją identyfikację z miejscem.

Krajobrazy wykazujące cechę tożsamości, klasy pierwszej, zajmują jedynie 5% gmin województwa, przy czym w ujęciu podregionalnym (NUTS 3) największa liczba tych krajobrazów znajduje się w podregionie warszawskim wschodnim (8%), a najmniejsza w ciechanowskim (2%). W pozostałych 95% gmin wyniki ankiety wskazały na występowanie drugiej klasy wskaźnika analizowanej cechy.

Krajobraz żadnej z gmin województwa nie został zakwalifikowany jako pozbawiony cechy tożsamości – klasa trzecia.

Swojskość to wykształcenie się związków przynależności i przywiązania ludności do miejsca, określona w oparciu o wyniki badania ankietowego na podstawie analizy czterech pytań, tj. czasu zamieszkania w danej gminie (pytanie nr 1), funkcjonowania Koła Gospodyń Wiejskich (pytanie nr 5), związania ankietowanych z miejscem zamieszkania (pytanie nr 8) i uczestnictwa w życiu społecznym zamieszkiwanej miejscowości (pytanie nr 9). Swojskość zdefiniowana została w ramach trzech klas:

- Klasa pierwsza – krajobrazy posiadające cechę swojskości – takie, w których **ponad 75%** respondentów potwierdziło istnienie związków przynależności i przywiązania do miejsca,
- Klasa druga – krajobrazy tracące cechę swojskości lub ją zyskujące – takie, w których **25–75%** respondentów potwierdziło istnienie związków przynależności i przywiązania do miejsca,
- Klasa trzecia – krajobrazy pozbawione cechy swojskości – takie, w których **mniej niż 25%** respondentów potwierdziło istnienie związków przynależności i przywiązania do miejsca.

Badanie ankietowe wykazało istnienie związków przynależności i przywiązania do miejsca w ramach pierwszej klasy w 15% gmin województwa. W ujęciu podregionalnym (NUTS 3) największa liczba tych krajobrazów występowała w podregionie ostrołęckim (27%), a najmniejsza w warszawskim zachodnim (3%). W pozostałych 85% gmin wyniki badania ankietowego wskazały na występowanie drugiej klasy wskaźnika analizowanej cechy. Krajobrazu żadnej z gmin województwa nie zaklasyfikowano jako pozbawionego swojskości – klasa trzecia.

5.2. Stan zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu

Wykorzystując cechy syntetyczne zidentyfikowane w cytowanym Raporcie oraz na podstawie zapisów rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych (załącznik nr 4) dokonano oceny stanu zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu, jak poniżej (ryc. 27).

Tradycja:

- klasie pierwszej przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu – 51% gmin województwa,
- klasie drugiej przypisano wartość III oznaczającą stan niewystarczający lub zły krajobrazu – 49% gmin województwa.

Tożsamość:

- klasie pierwszej przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu – 5% gmin województwa,
- klasie drugiej przypisano wartość II oznaczającą stan przeciętny krajobrazu – 95% gmin województwa,
- krajobraz żadnej z gmin województwa nie został zakwalifikowany do klasy trzeciej.

Swojskość:

- klasie pierwszej przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu – 15% gmin województwa,
- klasie drugiej przypisano wartość II oznaczającą stan przeciętny krajobrazu – 85% gmin województwa,
- krajobraz żadnej z gmin województwa nie został zakwalifikowany do klasy trzeciej.

W dalszej części rozdziału odniesiono się jedynie do obszarów, w których stan zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu, tj. tradycji, tożsamości i swojskości został oceniony jako bardzo dobry lub dobry (wartość I) (ryc. 27).

Analiza odpowiedzi respondentów wykazała, że dwa spośród wszystkich podregionów, tj. **siedlecki i ostrołęcki**, wyróżniają się (tzn. gminom z tych podregionów przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu w zakresie każdej cechy syntetycznej) występowaniem krajobrazów:

- tradycyjnych (kolejno 69%, 67% gmin w podregionach),
- wykazujących cechę tożsamości (odpowiednio 6% i 4%),
- posiadających cechę swojskości (odpowiednio 21% i 26%).

Na wyniki uzyskane w podregionie **siedleckim** wpływ miał wysoki odsetek wskazań dotyczący pozostałości osadnictwa drobnoszlacheckiego (19% odpowiedzi w podregionie) i żydowskiego (14%) oraz umiejscowienie podlaskiego regionu etnograficznego (19%). Jednocześnie odnotowano najwyższy wśród podregionów⁷⁹ udział odpowiedzi potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów (prawie 90%), co wskazywało na wysoki poziom świadomości ankietowanych, wynikający z utożsamiania się z miejscem zamieszkania. Najczęściej wymienianymi rodzajami tradycji na tym obszarze były wydarzenia i tradycje religijne związane m.in. z kultywowaniem tradycji Wschodniego Mazowsza i Podlasia.

W podregionie **ostrołęckim** wpływ miał wysoki odsetek wskazań dotyczący pozostałości osadnictwa

⁷⁹ Analizowano gminy znajdujące się poza zasięgiem podlaskiego regionu etnograficznego

Ryc. 27. Krajobrazy gmin województwa mazowieckiego o bardzo dobrym lub dobrym stanie zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych

puszczańskiego (15% odpowiedzi w podregionie) oraz umiejscowienie kurpiowskiego regionu etnograficznego (47%). O poczuciu przywiązania i przynależności społeczeństwa do tego obszaru świadczy wysoki odsetek ankietowanych deklarujących uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów (90%). Na jego obszarze odbywają się jedne z najsłynniejszych w województwie imprez folklorystycznych, m.in. „Palma Kurpiowska”, „Miodobranie Kurpiowskie”, „Wesele Kurpiowskie” czy „Niedziela Kadzidlańska”.

W ujęciu gminnym na wyróżnienie zasługuje **gmina Czerwin** (podregion ostrołęcki), której stan

zachowania lub wykształcenia wszystkich cech syntetycznych krajobrazu, tj. tradycji, tożsamości i swojskości (jako jedynej w województwie) oceniono jako bardzo dobry lub dobry (wartość I). Na tak wysoką pozycję składają się odpowiedzi respondentów świadczące o:

- kultywowaniu na tym obszarze tradycji, obrzędów i zwyczajów (100% wskazań w gminie),
- występowaniu śladów osadnictwa puszczańskiego (81%),
- umiejscowieniu w zasięgu kurpiowskiego regionu etnograficznego (81%).

Najczęściej wymienianymi rodzajami tradycji na tym obszarze były architektura wiejska (w tym kapliczki), muzyka i taniec (w tym śpiew i zespoły folklorystyczne), obrzędy i zwyczaje ludowe (w tym dożynki), kulinaria (w tym potrawy) i rękodzieło (w tym ozdoby ludowe i stroje ludowe) związane, m.in. z kultywowaniem tradycji historycznego Mazowsza, w tym słynne Jarmarki Czerwińskie i Dni Kukurydzy.

6. Zagrożenia dla istnienia dziedzictwa kulturowego

W ramach opracowania wykonano analizę zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) ze szczególnym uwzględnieniem parków kulturowych i obiektu wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Materiał przygotowano na podstawie literatury przedmiotu i metodyki rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

6.1. Zagrożenia dla istnienia dziedzictwa kulturowego wskazane na podstawie literatury przedmiotu

Ochrona zabytków, zgodnie z art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie i opiece nad zabytkami dokonywana jest, m.in. poprzez wpis obiektów lub obszarów do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, jak również ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub w decyzjach⁸⁰. Ochrona zabytków powierzona jest organom administracji publicznej (art. 4), wśród których kluczową rolę odgrywają organy ochrony zabytków, natomiast opieka nad nimi powinna być sprawowana przez właściciela lub posiadacza zabytku (art. 5). Do działań mających na celu ochronę zabytków należy, m.in.: zapobieganie zagrożeniom powodującym uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków czy zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków. Opieka nad zabytkiem powinna polegać, w szczególności, na zapewnieniu warunków, m.in. do: prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich

⁸⁰ Decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

i robót budowlanych czy zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.

Tematykę ochrony i opieki nad zabytkami uwzględnia się, m.in. przy sporządzaniu i aktualizacji dokumentów poziomu regionalnego i lokalnego (art. 18), w tym poprzez „... określenie rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienie im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu...”.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego natomiast, zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., oznacza „środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa”. W myśl Konwencji najważniejsze jest zapewnienie optymalnych warunków do kultywowania i przekazywania dziedzictwa przyszłym pokoleniom. Formalnym wyrazem tej ochrony jest Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁸¹ stanowiąca dokumentację przejawów żywego dziedzictwa niematerialnego z obszaru całej Polski, przy czym ma ona wyłącznie charakter informacyjny.

Zagrożeniem dla zabytków, w tym nieruchomości i zachowania dziedzictwa niematerialnego najczęściej jest człowiek, co wynika głównie z braku wiedzy o dziedzictwie oraz braku zrozumienia jego potencjału i wartości [Chabiera, Koziół, Skaldawski 2019, s. 47–50].

Zagrożenia dla dziedzictwa materialnego – zabytki nieruchome

Najczęściej występującym zagrożeniem dla zachowania zabytków nieruchomych są [Chabiera, Koziół, Skaldawski 2019, s. 47–50]:

- niewłaściwie planowane inwestycje polegające, m.in. na nielegalnych rozbiórkach zabytków oraz przebudowach i rozbudowach bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- nieprawidłowo prowadzone prace konserwatorskie, remontowe, rewitalizacyjne i adaptacyjne,
- brak bądź nieodpowiednie zabezpieczenie obiektu zabytkowego przed dewastacją, zaniedbanie bieżących napraw i koniecznych remontów,
- niewłaściwe użytkowanie zabytku – w sposób odbiegający od jego pierwotnej funkcji bądź

⁸¹ <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/listy-dziedzictwa-niematerialnego/krajowa-lista/> [dostęp: 21.02.2022].

będący w sprzeczności z wartościami, które go określają,

- zdarzenia losowe, m.in. pożary (w szczególności narażone są obiekty architektury drewnianej) i powódzie,
- wandalizm, w tym najczęściej graffiti na murach zabytków oraz niszczenie wnętrza i wyposażenia niezabezpieczonych obiektów zabytkowych.

Zagrożenia dla dziedzictwa niematerialnego

Największymi zagrożeniami dla kultywowania dziedzictwa niematerialnego są⁸²:

- **globalizacja** – powodująca ujednolicanie wzorców kulturowych, a tym samym zanik lokalnych form kultury,
- **migracje oraz postępujące procesy urbanizacji i industrializacji** – mogą doprowadzić do braku bądź ograniczenia przywiązania do dziedzictwa miejsca pochodzenia, a w konsekwencji do zaniku tradycyjnej wiedzy, umiejętności rzemieślniczych i rękodzielniczych,
- **pogarszanie się warunków społeczno-ekonomicznych** – konieczność zapewnienia odpowiednich warunków bytowych może powodować brak zainteresowania pracochłonnymi i czasochłonnymi tradycyjnymi sposobami produkcji jako źródłem utrzymania,
- **zanik przekazu międzypokoleniowego** – przekaz jest głównym sposobem na zapewnienie przetrwania dziedzictwa niematerialnego, czego wyrazem może być zarówno uczestnictwo w wydarzeniach, jak i przekazywanie wiedzy i umiejętności młodszemu pokoleniu,
- **nadmierny ruch turystyczny** – zainteresowanie dziedzictwem niematerialnym może być zarówno powodem do dumy dla kultywujących je społeczności, jak i zagrożeniem dla zachowania autentycznej wartości praktykowanych elementów dziedzictwa ze względu na chęć osiągnięcia jak największych korzyści ekonomicznych.

6.2. Zagrożenia dla wybranych form ochrony

Zgodnie z metodyką rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych określono zagrożenia dla możliwości zachowania wartości obszarów lub obiektów, o których mowa w art. 38a ust. 3 pkt 2 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tj. parków kulturowych

i obiektów znajdujących się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Na obszarze województwa mazowieckiego znajdują się 4 parki kulturowe: „Park Kulturowy Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”, „Park Kulturowy Stary Radom”, „Wilanowski Park Kulturowy” oraz 1 obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – „Historyczne Centrum Warszawy”.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (art.16 pkt 3) dla parku kulturowego sporządzany jest plan ochrony, natomiast dla obszaru na którym go utworzono obowiązkowo sporządza się miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Spośród wymienionych parków kulturowych tylko dwa tj. „Park Kulturowy Stary Radom” i „Wilanowski Park Kulturowy” posiadają plan ochrony oraz sporządzone na części ich obszaru miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Natomiast dla obszaru wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO opracowany jest plan zarządzania.

Do zagrożeń wskazanych w planach ochrony należą:

A. „Park Kulturowy Stary Radom”:

- nieuporządkowana struktura własnościowa,
- nielegalne wysypiska śmieci,
- zanieczyszczenie powietrza,
- brak harmonogramu prowadzenia systematycznych prac porządkowych,
- przebudowy i rozbudowy obiektów bez zgody konserwatora zabytków, a także brak działań rewitalizacyjnych,
- brak odpowiedniej infrastruktury turystycznej i edukacyjnej,
- zły stan jakości wód rzeki Mlecznej,
- niewystarczająca promocja walorów kulturowych,
- niespójność funkcjonalna pomiędzy poszczególnymi obszarami,
- brak funkcjonalnego układu komunikacyjnego,
- procesy urbanizacyjne,
- zagrożenia krajobrazowe parku wpływające na zakłócanie widoków:
 - „degradacja walorów cennych obiektów architektonicznych,
 - zakłócanie widoków wynikające z usytuowania negatywnych dominant i subdominant,
 - degradacja widoków obiektami o niskiej estetyce,
 - wprowadzanie nowych inwestycji kubaturowych na przedpola ekspozycji obiektów zabytkowych oraz cennych obiektów kulturowych,

⁸² https://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/zagrozenia-dla-dziedzictwa/ [dostęp: 25.03.2022].

- degradacja koryta rzeki Mlecznej poprzez prace utrzymaniowe i regulacyjne oraz przebieg infrastruktury technicznej podziemnej,
- wprowadzanie obiektów dysharmonijnych degradujących walory widokowe w panoramie zabudowy staromiejskiej,
- zarastanie drzewami przedpola ekspozycji (zbczocy doliny rzeki Mlecznej) uniemożliwiające ekspozycję panoramy zabudowy staromiejskiej oraz wnętrza widokowych” [*Plan Ochrony Parku...* 2017, s. 37–39].

B. „Wilanowski Park Kulturowy”:

- wzrost społecznych i inwestorskich obaw o ograniczenie praw własności;
- wzrost liczby mieszkańców oraz pielgrzymów odwiedzających Świątynię Opatrzności stanowiący wyzwanie dla ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych parku;
- utrzymywanie się wysokich cen gruntów w obszarze parku i w jego otoczeniu sprzyjające procesom urbanizacji;
- postępująca urbanizacja i wielokierunkowe rozprzestrzenianie się zabudowy na tereny otwarte może prowadzić do nieodwracalnego przekształcenia cennych przyrodniczo elementów parku. [*Plan Ochrony Wilanowskiego...* 2012, s. 40–41].

Zagrożenia dla „Historycznego Centrum Warszawy”

Na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO znajduje się jeden wpis z obszaru województwa mazowieckiego – **Historyczne Centrum Warszawy**, dla którego w planie zarządzania wskazano zagrożenia dotyczące:

- stateczności skarpy – niekontrolowana penetracja wód, może powodować uszkodzenie substancji zabytkowej w obszarze oddziaływania,
- presji inwestorów i właścicieli w zagospodarowaniu wolnej przestrzeni,
- nieuregulowanej struktury własnościowej,
- degradacji historycznej sylwetki miasta poprzez wprowadzanie nowych nieodpowiednich elementów architektonicznych, tj. wysokiej zabudowy, co ingeruje w panoramę miasta,
- komercjalizacji przestrzeni publicznej m.in. poprzez organizowanie imprez o uciążliwym charakterze,
- degradacji krajobrazu miejskiego m.in. poprzez zaśmiecanie przestrzeni reklamami oraz użycie przy remontach nieodpowiednich materiałów i technik sprzecznych z zasadami konserwatorskimi, a także związanej z presją transportu samochodowego,
- niedostatecznie rozwiniętej komunikacji publicznej oraz złego zarządzania ruchem i systemem parkowania,

- zmiany sposobu użytkowania lokali mieszkalnych na komercyjne,
- samowoli budowlanej właścicieli bądź najemców wprowadzającej zmiany wizualne,
- osłabienia bądź zaniku tradycji – niedostateczna wiedza na temat znaczenia historycznych przestrzeni miasta oraz zabytkowych budowli,
- nieodpowiedniego zarządzania zielenią miejską, brak spójności między kompozycją zieleni a charakterem historycznego miejsca,
- zaspokojenia potrzeb wzmożonego ruchu turystycznego [*Historyczne Centrum...* 2011, s. 56–69].

Podsumowanie

Analiza wyników badania ankietowego potwierdziła występowanie rozpoznanych już i wskazanych w dokumentach samorządu województwa, jak również wskazała nowe obszary materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego. Dotyczy to zarówno elementów tradycji, tożsamości kulturowej, kultuwowania obrzędów i zwyczajów, przy jednoczesnym zróżnicowaniu województwa w zależności od podregionu, z uwzględnieniem charakteru regionów etnograficznych.

Ponad 1/3 respondentów wskazała na występowanie w ich krajobrazie pozostałości osadnictwa drobnoszlacheckiego, puszczańskiego, olenderskiego, żydowskiego i architektury świdermajer. Jednocześnie odpowiedzi nie zawsze pokrywały się z informacjami wynikającymi z literatury przedmiotu, często wskazywano ich szerszy zasięg.

W przypadku dwóch rodzajów osadnictwa, tj. **olenderskiego** i **puszczańskiego** wyniki badania ankietowego wskazały „nowe” obszary ich występowania, co w przypadku osadnictwa olenderskiego, może być związane z działaniami podejmowanymi przez samorządy, w tym organizowaniem wystaw, festynów i flisu rzecznoego. W kontekście osadnictwa puszczańskiego, respondenci jego występowanie powiązali m.in. z obszarem Kozienickiego Parku Krajobrazowego.

W przypadku regionów etnograficznych ponad 3/4 ankietowanych nie wskazało regionu etnograficznego, w zasięgu którego znajduje się ich gmina. Jednocześnie lokalizowali je najczęściej zarówno na obszarze wskazanym w dokumentach, jak i poza nimi (w gminach sąsiednich). Ponadto **łowicki region etnograficzny**, został wskazany przez respondentów poza obszarem określonym w dokumentach poziomu regionalnego, z największą liczbą odpowiedzi w gminie Nowa Sucha. Może być to związane z położeniem ośrodka kultuwowania folkloru łowickiego, jakim jest Łowicz w województwie łódzkim.

Niemal 80% ankietowanych potwierdziło, że na terenie województwa kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje, a ponad 90% deklaruowało uczestnictwo w ich kultywowaniu. Jednocześnie rozkład przestrzenny odpowiedzi wskazuje, że kultywowanie tradycji odbywa się na obszarze całego województwa, niezależnie od położenia gmin w regionach etnograficznych lub poza nimi. Przy czym najwięcej, bo aż 90% ankietowanych z podregionu siedleckiego potwierdziło kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów. Do najczęściej wymienianych kategorii i rodzajów tradycji na tym obszarze należą: *wydarzenia* (w tym festyny), *tradycje religijne* (w tym niedziela palmowa), *architektura wiejska* (w tym kościoły i kapliczki), *kulinaria* (w tym miód) oraz *muzyka i taniec* (w tym śpiew). W większości jest to obszar kultywowania tradycji wschodniego Mazowsza oraz historycznego Podlasia, na pograniczu których znajduje się gm. Kosów Lacki (1 z 4 gmin, wśród których odnotowano 100% odpowiedzi twierdzących).

Zauważalny jest powrót do tradycyjnej kultury ludowej, niemal w każdej gminie, poprzez wdrażanie działań popularyzujących i promujących lokalną tożsamość oraz organizowanie różnych wydarzeń i imprez tematycznych. Ważną rolę w tym zakresie odgrywają jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury oraz stowarzyszenia i organizacje zrzeszające lokalną społeczność, nie bez znaczenia jest w tym zakresie edukacja społeczeństwa, a w szczególności młodego pokolenia, które odgrywa kluczową rolę w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości wynikających z bogactwa dziedzictwa kulturowego.

Analiza wyników badania wykazała, że najbardziej rozpowszechniona jest wiedza i popularyzowanie kultury ludowej dotyczącej kurpiowskiego regionu etnograficznego, uważanego jednocześnie „za jeden z najbogatszych, najżywszych i najbardziej wyrazistych regionów polskich” [Kijowski 2006, s. 93–116]. Na jego obszarze odbywają się jedne z najsłynniejszych w województwie imprez folklorystycznych, m.in. „Palma Kurpiowska”, „Miodobranie Kurpiowskie”, „Wesele Kurpiowskie” czy „Niedziela Kadzidlańska”.

Elementem opracowania było również określenie stanu zachowania tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze gmin województwa mazowieckiego, zgodnie z metodyką zawartą w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych, co zostanie wykorzystane w pracach dotyczących audytu krajobrazowego. Wyniki analiz wykazały, że dwa spośród wszystkich podregionów: **siedlecki** i **ostrołęcki** wyróżniają się (tzn. gminom z tych podregionów przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu w zakresie każdej cechy syntetycznej) występowaniem

krajobrazów *tradycyjnych*, wykazujących jednocześnie *cechę tożsamości* oraz posiadających *cechę swojskości*, obliczoną zgodnie z metodyką Rozporządzenia. Może być to powiązane, w przypadku podregionu siedleckiego, m.in. z występowaniem na tym obszarze pozostałości osadnictwa drobnoszlacheckiego i żydowskiego oraz umiejscowieniem podlaskiego regionu etnograficznego, a także najwyższym wśród podregionów⁸³ udziałem odpowiedzi potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów. Natomiast w podregionie ostrołęckim wynika to, m.in. z występowania na tym obszarze pozostałości osadnictwa puszczańskiego, umiejscowienia kurpiowskiego regionu etnograficznego oraz wysokiego odsetka ankietowanych deklarujących uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów.

Badanie wykazało również, że w przypadku pozostałych podregionów krajobraz gmin oceniono jako tradycyjny, wykazujący *cechę tożsamości* i posiadający *cechę swojskości* o bardzo dobrym stanie zachowania lub wykształcenia tylko na obszarze znajdującym się według respondentów w zasięgu regionów etnograficznych i na terenach występowania pozostałości tradycyjnej architektury. Jednocześnie gminą wyróżniającą się bardzo dobrym stanem zachowania lub wykształcenia wszystkich cech syntetycznych krajobrazu w województwie jest gmina Czerwin (podregion ostrołęcki). Wynika to z odpowiedzi respondentów dotyczących kultywowania na tym obszarze tradycji, obrzędów i zwyczajów, występowania śladów osadnictwa puszczańskiego, a także położenia w zasięgu kurpiowskiego regionu etnograficznego.

W opracowaniu omówiono również zagrożenia dla podtrzymania wartości dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) ze szczególnym uwzględnieniem parków kulturowych i obiektu wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, co wynika z Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych. Wykonana analiza wykazała, że głównym zagrożeniem dla zabytków oraz zachowania dziedzictwa niematerialnego jest człowiek, co wynika przede wszystkim z braku wiedzy o dziedzictwie oraz niezrozumienia jego potencjału i wartości.

Ważne jest zatem „zapewnienie jak najszerzego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim” zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r. Zarządzanie rozwojem i zachowanie ciągłości przekazu międzypokoleniowego wymaga

⁸³ Analizowano gminy znajdujące się wg. poza zasięgiem podlaskiego regionu etnograficznego (załącznik 2).

wiedzy i umiejętności od władz publicznych wszystkich poziomów jednostek samorządu terytorialnego. Jednocześnie szczególna rola w tym zakresie przypada gminom znajdującym się najbliżej lokalnych społeczności i mającym realny wpływ na ich funkcjonowanie. Jednym z narzędzi zarządzania, umożliwiającym wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego, jest polityka kulturalna stanowiąca część strategii rozwoju lokalnego i regionalnego [Góral 2013, s. 103].

Streszczenie

W opracowaniu *Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych województwa mazowieckiego* rozpoznano obszary wyróżniające się lokalną tradycją oraz kultywowaniem obrzędów i zwyczajów na terenie województwa mazowieckiego, jak również określono rolę społeczeństwa w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ponadto wykonano ocenę stanu zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu gmin, tj. tradycji, tożsamości i swojskości¹ oraz omówiono zagrożenia związane z podtrzymaniem wartości dziedzictwa kulturowego, na podstawie metodyki rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

W pierwszej kolejności omówiono krajobraz kulturowy i tradycje województwa mazowieckiego na podstawie dokumentów samorządu województwa oraz pozyskanej literatury przedmiotu.

Następnie wykonano analizy wykorzystujące wyniki badania ankietowego, przeprowadzonego przez zespół badawczy Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Nauk o Środowisku Przyrodniczym Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej, na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie, na obszarze województwa mazowieckiego. Ankieta badawcza zawierała 9 pytań z zakresu dziedzictwa kulturowego i przeprowadzona została wśród 6160 respondentów. Zakres analiz dziedzictwa materialnego dotyczył występowania tradycyjnej architektury, a niematerialnego – kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów, potwierdzenia zasięgu regionów etnograficznych, a także zaangażowania społeczeństwa w „życie kulturalne” swoich małych ojczyzn.

Przeprowadzona analiza pozwoliła na potwierdzenie występowania rozpoznanych już i wskazanych w dokumentach samorządu województwa, jak również wskazanie nowych, obszarów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego, które skonfrontowano zarówno z literaturą przedmiotu, jak i z zapisami w dokumentach samorządu województwa.

Wyniki badania wskazały na ważną rolę jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury oraz stowarzyszeń i organizacji zrzeszających lokalne społeczności w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Stopień zaangażowania respondentów w kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów, zgodnie z odpowiedziami ankietowanych okazał się niezależny od położenia w regionach etnograficznych.

Odpowiedzi ankietowanych wskazały również na powrót do „korzeni”, wynikający ze wzrostu zainteresowania kulturą ludową, czemu sprzyjają podejmowane działania popularyzujące oraz promujące tradycje ludowe, natomiast w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości bogactwa dziedzictwa kulturowego kluczową rolę odgrywa edukacja społeczeństwa, w szczególności młodego pokolenia.

Omówiono ponadto zagrożenia dla podtrzymania wartości dziedzictwa kulturowego ze szczególnym uwzględnieniem obiektu wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i parków kulturowych². Analiza pokazała, że głównym zagrożeniem dla istnienia zabytków oraz zachowania dziedzictwa niematerialnego jest człowiek, co wynika przede wszystkim z braku wiedzy o dziedzictwie oraz niezrozumienia jego potencjału i wartości.

¹ Rozpoznanych w ramach prac dotyczących Raportu pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.*

² Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

Materiały źródłowe

Literatura

- Bergman E., 2004, *Architektura synagog Mazowsza* [w:] Z. Kruszewski, A. Kansy (red.), *Kultura żydowska na Mazowszu*, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock.
- Biernacka M., 1966, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu*, Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Chabiera A., Koziół A., Skaldawski B. (red.), 2019, *Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, <https://samorząd.nid.pl/publikacje/dziedzictwo-obok-mnie-poradnik-zarzadzania-dziedzictwem-w-gminach/> [dostęp: 25.03.2022].
- Fijałkowski P., 2004, *Początki obecności Żydów na Mazowszu i w Płocku (XI–XV w.)* [w:] Z. Kruszewski, A. Kansy (red.), *Kultura żydowska na Mazowszu*, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock.
- Góral A., 2013, *Rola samorządu terytorialnego w zrównoważonym zarządzaniu niematerialnym dziedzictwem kulturowym* [w:] J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, t. I, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Lublin–Warszawa.
- Górska-Streicher J., 2015, *Tradycja Mazowsza, powiat radomski przewodnik subiektywny*, Mazowiecki Instytut Kultury, Warszawa.
- Haberla M., Kazubski B.M., 2019, *Zalecenia w zakresie przeprowadzenia badania społeczeństwa w ramach sporządzenia audytu krajobrazowego*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Wrocław.
- Kijowski J., 2006, *Kultura kurpiowska – wczoraj i dzisiaj* [w:] St. Siekierski (red.), *Tradycje kultury Północnego Mazowsza*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk, s. 93–116.
- Kijowski J., 1993, *Z dziejów badań nad historią Puszczy Zielonej. Wybrane zagadnienia*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, Ostrołęka.
- Krajewski A., 2015, *Niektóre problemy ochrony obiektów architektury w tzw. stylu nadświdrzańskim*, *Budownictwo i Architektura*, 14, 3, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin.
- Kuzak Ł., Maciejewska A., 2021, *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych*, Politechnika Warszawska, Warszawa.
- Myga-Piątek U., 2012, *Krajobrazy Kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Pałucki W. (red.), 1973, *Atlas Historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku, cz. II*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Plit J., 2016, *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, *Prace Geograficzne*, 253, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Szydlik W., 1999, *Kurpie na Puszczy Białej*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, Ostrołęka.
- Wieczorek G., *Region sannicki, Wójt Gminy Sanniki*.

Dokumenty i akty prawne

- Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa mazowieckiego do Strategii rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Innowacyjne Mazowsze*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa.
- Historyczne Centrum Warszawy – Plan Zarządzania 2011–10–04*.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018).
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (PZPWM)*, 2018, Uchwała nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r. w sprawie Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa.
- Program Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2017–2020*, 2017, Uchwała nr 33/205/2017 Rady Powiatu Kozienickiego, <https://www.kozienicepowiat.pl/powiat-kozienice/dziedzictwo-kulturowe/program-opieki-nad-zabytkami-w-powiecie-kozienickim.html> [dostęp: 28.03.2022].
- Plan Ochrony Parku Kulturowego Stary Radom*, załącznik do uchwały nr 590/2017 Rady Miejskiej w Radomiu z dnia 18 grudnia 2017 r.
- Plan Ochrony Wilanowskiego Parku Kulturowego*, załącznik nr 1 do uchwały nr 34/820/2012 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 29 marca 2012 r.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych (Dz.U. z dnia 28 lutego 2019 r. poz. 394).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 stycznia 2012 r. w sprawie uznania za pomnik historii „Żyrardów – XIX-wieczna Osada Fabryczna” (Dz.U. 2012 poz. 59).

Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych (tj. Dz.U. z 2021 r. poz. 224).

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012–2015, 2011, Uchwała nr 42/12 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 12 marca 2012 r.

Załącznik do Zarządzenia nr 163/19 Marszałka Województwa Mazowieckiego z dnia 7 listopada 2019 r. Regulamin wewnętrzny Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie.

Zarządzenie Nr 523/2021 Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy z 2 kwietnia 2021 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw Warszawskich Historycznych Pracowni Artystycznych.

Strony internetowe

Encyklopedia PWN (online), <https://encyklopedia.pwn.pl/> [dostęp: 28.02.2022].

www.archiwum.gminanur.pl/aktualnosci/983-wianki-nad-bugiem.html [dostęp: 23.05.2022].

<https://bielany.um.warszawa.pl/-/otwarte-obchody-50-lecia-zespołu-tanca-ludowego-warszawa-awf> [dostęp: 17.03.2022].

<https://ceglow.pl/aktualnosci/konkurs/> [dostęp: 23.05.2022].

<https://ciechpress.pl/pultusk/czerpmy-z-bogactwa-puszczy-bialej> [dostęp: 16.03.2022].

<https://docplayer.pl/195043191-Biuletyn-informacyjny-gminy-golymin-osrodek.html> [dostęp: 24.05.2022].

<https://ethnomuseum.pl/wystawy/nad-wisla-na-urzeczu/> [dostęp: 17.03.2022].

<https://etnograficzna.pl/stroje-ludowe-stroj-kurpiowski-z-puszczy-bialej/> [dostęp: 16.03.2022].

<http://folklor.bartnicka.pl/index.php/component/content/> [dostęp: 23.03.2022].

http://gminaprzysucha.pl/wydarzenie-20-61_dni_kolbergowskie_w_przysusze-szczegoly-6195.html [dostęp: 25.03.2022].

https://histmag.org/grafika/2016_articles/reg_hist_2.jpg [dostęp: 25.04.2022].

<https://mazovia.pl/pl/rolnictwo/siec-dziedzictwa-kulinarnego-mazowsze/czlonkowie-sieci-dziedzictwa-kulinarnego-mazowsze/czlonkowie-sieci-dziedzictwa-kulinarnego-mazowsze-1.html?page=2> [dostęp: 25.04.2022].

<http://mgok.kosowlacki.pl/galeria/zdjecia> [dostęp: 20.05.2022].

<http://muzeumilza.pl/o-muzeum/> [dostęp: 17.03.2022].

<http://muzeumilza.pl/2021/12/29/ceramika-ilzecka-3d/#more-2102> [dostęp: 28.03.2022].

<https://niematerialne.nid.pl/Aktualnosci/details.php?ID=3204> [dostęp: 25.03.2022].

https://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/zagro-enia-dla-dziedzictwa/ [dostęp: 25.03.2022].

<http://powislemaciejowickie.wordpress.com/powisle-maciejowickie/> [dostęp: 22.03.2022].

<http://sckzamek.pl/wianki/> [dostęp: 23.05.2022].

<https://siedlce.pl/aktualnosci/2019/2019-05/xii-siedlecki-jarmark-sw-stanislaw> [dostęp: 25.03.2022].

<https://um.warszawa.pl/waw/zabytki/-/historyczne-pracownie-artystyczne> [dostęp: 19.04.2022].

<https://urzecze.pl/stroje/> [dostęp: 18.03.2022].

<https://www.biezun.pl/66,muzeum-malego-miasta-w-biezuniu> [dostęp: 20.05.2022r.]

http://www.gckjedlinsk.pl/kategoria-419-ministerstwo_kultury.html [dostęp: 20.05.2022].

http://www.kolbiel.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=72&dzialy=72&akcja=artykul&artykul=822 [dostęp: 28.03.2022].

<http://www.mazowieckislaktradycji.com> [dostęp: 28.03.2022].

<http://www.mazowieckislaktradycji.com/artykuly/o-mazowszu/?Print=1>, [dostęp: 18.03.2022].

<https://www.mrot.pl/category/atrakcje-turystyczne/folklor-i-smaki-mazowsza/> [dostęp: 19.04.2022].

<https://www.mrozy.pl/art,1702,jak-to-jest-z-kultura-i-rekreacja-w-gminie-mrozy> [dostęp: 23.05.2022].

<https://www.muzeum-kozienice.pl/dzial-etnografii.html> [dostęp: 17.03.2022].

<https://www.muzeum-radom.pl/muzeum-o-kolberga/przysucha-i-okolica/dzieje-przysuchy/1146> [dostęp: 25.03.2022].

<http://www.muzeumzyardow.pl/index.php?p=dzialy> [dostęp: 25.03.2022].

<https://www.naruszewo.pl/pl/zaproszenie-do-udzialu-w-konkursie-wielkanocnym> [dostęp: 23.05.2022].

<https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/dom-kultury/realizacje/miejsko-gminny-osrodek-kultury-w-nowym-miescie> [dostęp: 20.05.2022].

http://www.odrzywol.eu/strona-82-przyroda_i_kultura_bogactwo_gminy.html [dostęp: 23.05.2022].

<https://www.polskatradycja.pl/folklor/regiony.html> [dostęp: 18.03.2022].

<https://www.polskatradycja.pl/folklor/regiony/folklor-lowicki.html> [dostęp: 23.03.2022].

<https://www.polska.travel/pl/regiony/mazowieckie> [dostęp: 18.03.2022].

<https://www.skanseny.net/skansen/sierpc>, [dostęp: 16.03.2022].

<https://www.siennica.samorzad.pl/news,707,klosy-kultury-gminy-siennica-dozynki-gminno-parafialne.html> [dostęp: 23.05.2022].

<https://wawer.um.warszawa.pl/-/xxv-wawerskie-swieto-wiosny-i-konkurs-marzanna-2022> [dostęp: 18.03.2022].

<https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/listy-dziedzictwa-niematerialnego/krajowa-lista/> [dostęp: 21.02.2022].

<http://www.zposieciechow.pl/2018-81.php> [dostęp: 23.05.2022].

<https://zabytek.pl/pl/obiekty/czerwinGsk-nad-wisla-dawne-opactwo-kanonikow-regularnych--2> [dostęp: 20.05.2022].

https://zyciesokolowa.pl/pl/639_aktualnosci/8238_dozynki-w-ceranowie-z-pieknyimi-wiencami-i-wieloma-gosciami.html [dostęp: 23.05.2022].

Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce, <http://holland.org.pl/index.htm> [dostęp: 25.04.2022].

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa, https://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/ [dostęp: 20.04.2022].

Portal Wirtualny Sztetl, <https://www.sztetl.org.pl/pl> [dostęp: 23.02.2022].

Spis rycin

Ryc. 1. Osadnictwo drobnoszlacheckie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego.....	9
Ryc. 2. Osadnictwo puszczańskie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego.....	10
Ryc. 3. Osadnictwo olenderskie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego	10
Ryc. 4. Osadnictwo żydowskie – odpowiedzi respondentów badania ankietowego	11
Ryc. 5. Architektura świdermajer – odpowiedzi respondentów badania ankietowego.....	11
Ryc. 6. Region kurpiowskiego – wyniki badania ankietowego	14
Ryc. 7. Region podlaski – wyniki badania ankietowego	14
Ryc. 8. Region łowickie – wyniki badania ankietowego.....	15
Ryc. 9. Region kozienicki – wyniki badania ankietowego.....	15
Ryc. 10. Region kołbielski – wyniki badania ankietowego	16
Ryc. 11. Region opoczyńsko-konecko-przysuskiego – wyniki badania ankietowego.....	16
Ryc. 12. Mikroregion Urzeczce – wyniki badania ankietowego	17
Ryc. 13. Region sannicki – wyniki badania ankietowego.....	17
Ryc. 14. Region iłżecko-starachowicki – wyniki badania ankietowego.....	18
Ryc. 15. Lokalizacja regionów etnograficznych.....	19
Ryc. 16. Kulturowanie tradycji w województwie mazowieckim – rozkład odpowiedzi.....	26
Ryc. 17. Wydarzenia kulturowane w podregionach województwa mazowieckiego	26
Ryc. 18. Tradycje religijne kulturowane w podregionach województwa mazowieckiego.....	27
Ryc. 19. Tradycyjna architektura wiejska w podregionach województwa mazowieckiego	28
Ryc. 20. Muzyka i taniec – kulturowane tradycje w podregionach województwa mazowieckiego.....	29
Ryc. 21. Kulinaria – kulturowane tradycje w podregionach województwa mazowieckiego.....	29
Ryc. 22. Rękodzieło – kulturowane tradycje w podregionach województwa mazowieckiego.....	30
Ryc. 23. Obrzędy i zwyczaje lokalne kulturowane w podregionach województwa mazowieckiego	31
Ryc. 24. Miejsca kulturowane w podregionach województwa mazowieckiego.....	32
Ryc. 25. Kulturowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów w gminach województwa mazowieckiego.....	35
Ryc. 26. Aktywność społeczeństwa w kulturowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów w gminach województwa mazowieckiego	38
Ryc. 27. Krajobrazy gmin województwa mazowieckiego o bardzo dobrym lub dobrym stanie zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych.....	41

Spis załączników

Załącznik 1. Wzór ankiety	54
Załącznik 2. Regiony etnograficzne	57

Załącznik 1. Wzór ankiety

ANKIETA

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie prowadzi prace związane z rozpoznaniem niematerialnego i materialnego dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego. Niniejsza ankieta¹ umożliwi identyfikację i ocenę syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości w Państwa gminie. Będzie nam bardzo miło, jeśli zechcą Państwo odpowiedzieć na poniższe pytania.

Powiat	
Nazwa gminy	
Miejscowość/Osiedle	

1. Jak długo mieszka Pani/ Pan w tej gminie?

- Od urodzenia
 Dłużej niż 30 lat
 Od 30 lat
 Od 15 lat
 Od 5 lat

2. Jak często uczestniczy Pani/Pan w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, obrzędów i zwyczajów?

- Zawsze
 Często
 Czasami
 Rzadko
 Nigdy

3. Czy w gminie kultywowane są tradycje, obrzędy, zwyczaje? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź):

- Tak (zaznacz i podkreśl właściwe odpowiedzi):
- Rękodzieło** (plastyka obrzędowa, ozdoby świąteczne, wycinanka, ozdoby ludowe, rzeźba, garncarstwo, bursztyniarstwo, koronka, haft, stroje ludowe, plecionkarstwo, tkactwo, kowalstwo, bartnictwo, wosk, ciesielstwo, instrumenty, inne);
 - Muzyka i taniec** (zespoły folklorystyczne, śpiew, kapela, zespół śpiewaczy, skrzypce, harmonia, zespół obrzędowy, ligawka, bębenek, saksofon, taniec, inne);
 - Architektura wiejska** (skansen, zagroda, obiekt sakralny, kapliczka, dzwonnica, chałupa, kościół, wiatrak, młyn, inne);
 - Kulinaria** (potrawa, produkt regionalny, napoje, pieczywo, produkty mięsne, miód, oleje i tłuszcze, produkty mleczne, ryby, warzywa, owoce, wyroby cukiernicze, zupa, przetwory, inne);
 - Miejsca** (muzea, skanseny, zagrody, organizacje i instytucje, izby regionalne, inne, prywatne kolekcje, inne);
 - Wydarzenia** (warsztaty, jarmarki, koncerty, festiwale, festyny, konkursy, widowiska obrzędowe, przeglądy, inne);

¹ Ankieta skierowana jest do mieszkańców gmin województwa mazowieckiego.

- Tradycje religijne** (np.: niedziela palmowa, szopka bożonarodzeniowa, kolędnicy, palma wielkanocna, orszak Trzech Króli, inne.....);
- Obrzędy i zwyczaje lokalne** (np.: topienie marzanny, oczepiny, puszczanie wianków, dożynki, miodobranie, wykopki, inne.....);
- Inne** (jakie?):
- Nie
4. Czy w Pani/Pana miejscu zamieszkania znajdują się pozostałości tradycyjnej zabudowy/architektury?
- Tak:
- osadnictwa olenderskiego;
- osadnictwa drobnoszlacheckiego;
- osadnictwa puszczańskie (np. puszcza kurpiowska, puszcza kampinoska);
- architektury świdermajer;
- osadnictwa żydowskiego;
- inne (jakie?):
- Nie
- Nie wiem
5. Czy w Pani/Pana miejscu zamieszkania działa Koło Gospodyń Wiejskich?
- Tak (zaznacz i podkreśl właściwe odpowiedzi):
- organizuje spotkania pokoleniowe, uroczystości lokalne, zabawy taneczne, festyny;
- integruje społeczność w celu realizacji działań dla dobra miejscowości;
- organizuje/prowadzi kursy gotowania, pieczenia, szycia i haftowania;
- promuje/podtrzymuje kulturę ludową poprzez np. wykonanie tradycyjnych pisanek, haftowanych serwet, ozdób choinkowych, inne
- prezentacja regionalnych produktów poprzez np. udział w konkursach kulinarnych, sprzedaż wyrobów;
- inne (jakie?):
- Nie
- Nie wiem
6. Czy zna Pani/Pan region etnograficzny (obszar wyróżniający się odmienną gwarą, ubiorem, budownictwem, zdobnictwem itp.) występujący w najbliższej okolicy w której Pani/Pan mieszka?
- Tak (zaznacz i podkreśl właściwe odpowiedzi):
- region iłżecko-starachowicki;
- region kołbielski;
- region kozienicki;
- region kurpiowski;
- region łowicki;
- region opoczyńsko-konecko-przysuski;
- region podlaski;
- region sannicki;
- mikroregion Urzecze;
- inne (jakie?):
- Nie
7. Za co najbardziej ceni Pani/ Pan swoje miejsce zamieszkania? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)
- Warunki naturalne
- Walory historyczne
- Położenie/ blisko miejsca pracy
- Przyjazne sąsiedztwo
- Trudno powiedzieć
- Inne powody, jakie

8. Czy czuje się Pani/ Pan związana/y ze swoim miejscem zamieszkania?

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Częściowo tak
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie

9. Czy uczestniczy Pani/ Pan w życiu społecznym swojej miejscowości (m.in. w zebraniach sołectw, rady mieszkańców lub stowarzyszeń, w organizacji imprez)?

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Raczej nie
- Trudno ocenić
- Zdecydowanie nie

Metryczka

Płeć:

- Kobieta
- Mężczyzna

Wiek:

- Poniżej 25 lat
- 25–40 lat
- 41–65 lat
- Powyżej 65 lat

Wykształcenie:

- Podstawowe
- Średnie
- Wyższe

Dziękujemy za wypełnienie ankiety

Załącznik 2. Regiony etnograficzne

		iłżecko-starachowicki			
		lipski	1. Rzecznów	łowicki	
		radomski	2. Ilża	zyrardowski	1. Puszcza Mariańska
			3. Wierzbica		2. Wiskitki
		kołbielski		opoczyńsko-konecko-przysuski	
		garwoliński	1. Pilawa	przysuski	1. Borkowice
		otwocki	2. Celestynów		2. Gielniów
			3. Kolbiel		3. Przysucha
			4. Osieck		4. Rusinów
		kozienicki			5. Wieniawa
		kozienicki	1. Głowaczów	podlaski	
			2. Kozienice	łosicki	1. Huszlew
		radomski	3. Pionki (wiejska)		2. Łosice
		kurpiowski			3. Olszanka
		Ostrołęka	1. Ostrołęka		4. Platerów
<i>Puszcza Zielona</i>	ostrołęcki	2. Czarnia	3. Myszyniec		5. Sarnaki
		4. Łyse	5. Kadzidło		6. Stara Kornica
		6. Baranowo	7. Lelis	Siedlce	7. Siedlce (miejska)
		7. Lelis	8. Olszewo-Borki	siedlecki	8. Korczew
		8. Olszewo-Borki	9. Chorzele		9. Mokobody
		9. Chorzele	10. Jednorożec		10. Mordy
		10. Jednorożec			11. Paprotnia
					12. Przesmyki
		ostrowski	11. Brok		13. Siedlce (wiejska)
			12. Ostrów Mazowiecka (wiejska)		14. Suchożebry
<i>Puszcza Biała</i>	pultuski	13. Obryte	14. Pułtusk		15. Wiśniew
		14. Pułtusk	15. Zatory		16. Zbuczyn
		15. Zatory	16. Brańszczyk	sokołowski	17. Bielany
		16. Brańszczyk	17. Długosiodło		18. Jabłonna Lacka
		17. Długosiodło	18. Rząśnik		19. Repki
		18. Rząśnik	19. Somianka		20. Sabnie
		wyszkowski	16. Brańszczyk		21. Sokołów Podlaski (miejska)
			17. Długosiodło		22. Sokołów Podlaski (wiejska)
			18. Rząśnik	węgrowski	23. Liw
			19. Somianka		24. Miedzna
			20. Wyszków		25. Węgrów
		mikroregion Urzecze		sannicki	
		garwoliński	1. Wilga	gostyniński	1. Pacyna
		otwocki	2. Józefów		2. Sanniki
			3. Karczew	płocki	
			4. Otwock		3. Gąbin
			5. Sobienie-Jeziory		4. Ślubice
		piaseczyński	6. Góra Kalwaria		
			7. Konstancin-Jeziorna		
		Warszawa	8. Warszawa		

MAZOWSZE. Analizy i Studia

- Zeszyt 2 (61) 2022 Wykorzystanie obiektów turystycznych wspieranych i promowanych przez Samorząd Województwa Mazowieckiego a turystyka weekendowa na Mazowszu
- Zeszyt 1 (60) 2022 Uwarunkowania rozwoju energetyki w województwie mazowieckim
- Zeszyt 2 (59) 2021 Region mazowiecki regionalny na tle Polski Wschodniej – sytuacja społeczno-gospodarcza oraz powiązania funkcjonalno-przestrzenne
- Zeszyt 1 (58) 2021 Analiza głównych problemów i wyzwań w działalności ochotniczych straży pożarnych w województwie mazowieckim
- Zeszyt 1 (57) 2020 Koncepcja działań strategicznych w zakresie niskoemisyjnej dostępności lotniska Warszawa/Modlin
- Zeszyt 2 (56) 2019 Drogi w krajobrazie
- Zeszyt 1 (55) 2019 Studium wpływu modernizacji linii kolejowej E75 na rozwój Obszaru Metropolitalnego Warszawy
- Zeszyt 4 (54) 2018 Okresowa ocena Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego tom 2
- Zeszyt 3 (53) 018 Okresowa ocena Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego tom 1
- Zeszyt 2 (52) 2018 Opracowanie ekofizjograficzne do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego tom 2
- Zeszyt 1 (51) 2018 Opracowanie ekofizjograficzne do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego tom 1
- Zeszyt 9 (50) 2016 Dokumenty strategiczne i wdrożeniowe województwa mazowieckiego – wyniki inwentaryzacji
- Zeszyt 8 (49) 2016 Rozwój rolnictwa ekologicznego w województwie mazowieckim
- Zeszyt 7 (48) 2015 Koncepcje sieciowych produktów turystycznych w subregionach województwa mazowieckiego
- Zeszyt 6 (47) 2015 Analiza stanu zagospodarowania i kierunki polityki przestrzennej na potrzeby Płockiego Obszaru Funkcjonalnego
- Zeszyt 5 (46) 2015 Indywidualne projekty kluczowe RPO WM 2007–2013 a realizacja celów SRWM
- Zeszyt 4 (45) 2015 Korytarze ekologiczne w województwie mazowieckim ze szczególnym uwzględnieniem korytarza ekologicznego Wkry
- Zeszyt 3 (44) 2015 Rozwój energetyki opartej na źródłach odnawialnych w województwie mazowieckim – stan i wyzwania
- Zeszyt 2 (43) 2015 Potencjał rozwoju przemysłu w powiatach województwa mazowieckiego
- Zeszyt 1 (42) 2015 Uwarunkowania rozwoju biogazowni rolniczych w województwie mazowieckim
- Zeszyt 4 (41) 2014 Obsługa komunikacyjna Obszaru Metropolitalnego Warszawy w latach 2005–2012 w kontekście trwałego i zrównoważonego rozwoju subregionu
- Zeszyt 3 (40) 2014 Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze a oczekiwania społeczne
- Zeszyt 2 (39) 2014 Możliwości wykorzystania potencjału Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego dla wzrostu konkurencyjności miejskiego obszaru funkcjonalnego Siedlec
- Zeszyt 2 (37) 2013 Studium wpływu realizacji linii kolejowej Rail Baltica na sektor logistyki w województwie mazowieckim
- Zeszyt 1 (36) 2013 Wstępna koncepcja utworzenia parku przemysłowo-technologicznego na terenach przylotniskowych Mazowieckiego Portu Lotniczego Warszawa-Modlin
- Zeszyt 4 (35) 2012 Delimitacja obszarów problemowych polityki regionalnej w województwie mazowieckim
- Zeszyt 3 (34) 2012 Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim w latach 1999–2010
- Zeszyt 2 (33) 2012 Strategiczne obszary żywicielskie w województwie mazowieckim
- Zeszyt 1 (32) 2012 Analiza zróżnicowań rozwoju społeczno-gospodarczego istniejących i postulowanych podregionów województwa mazowieckiego
- Zeszyt 6 (31) 2011 Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych

Zeszyt 5 (30) 2011 Opracowanie ekofizjograficzne do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

Zeszyt 4 (29) 2011 Studium uwarunkowań rozwoju Radomia i strefy podmiejskiej

Zeszyt 3 (28) 2011 Inicjatywa wspólnotowa JESSICA – dotychczasowe doświadczenia i szanse wdrożenia w województwie mazowieckim

Zeszyt 2 (27) 2011 Analiza działalności gmin położonych w pasmach turystyczno-kulturowych województwa mazowieckiego na rzecz rozwoju turystyki

Zeszyt 1 (26) 2011 Polityka przestrzenna gmin subregionu siedleckiego w świetle analizy studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin

Zeszyt 5 (25) 2010 Konkurencyjność województwa mazowieckiego na tle Polski i Unii Europejskiej

Zeszyt 4 (24) 2010 Obroty towarowe handlu zagranicznego województwa mazowieckiego w 2008 roku

Zeszyt 3 (23) 2010 Związki funkcjonalno-przestrzenne Ciechanowa z otoczeniem regionalnym

Zeszyt 2 (22) 2010 Obroty towarowe handlu zagranicznego województwa mazowieckiego w latach 2004–2007

Zeszyt 1 (21) 2010 Przestrzenny rozkład pomocy dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na obszarze województwa mazowieckiego

Zeszyt 2 (20) 2009 Planowanie i organizacja zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe w gminach województwa mazowieckiego

Zeszyt 1 (19) 2009 Kształtowanie ponadregionalnych i regionalnych ośrodków rozwoju oraz policentrycznej sieci osadniczej w subregionie płockim

Zeszyt 3 (18) 2008 Zagospodarowanie przestrzenne dolin rzecznych a zagrożenie powodziowe województwa

Zeszyt 2 (17) 2008 Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Bugu i Liwca

Zeszyt 1 (16) 2008 Założenia programu działań w Obszarach Problemowych. Obszar Płocki

Zeszyt 7 (15) 2007 Analiza budżetów powiatów województwa mazowieckiego w latach 2001–2005

Zeszyt 6 (14) 2007 Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Skrzy

Zeszyt 5 (13) 2007 Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wkry

Zeszyt 4 (12) 2007 Obszar metropolitalny Warszawy. Rynek nieruchomości i jego przemiany

Zeszyt 3 (11) 2007 Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wilgi

Zeszyt 2 (10) 2007 Założenia programu działań w Obszarach Problemowych. Obszar Mławsko-Żuromiński

Zeszyt 1 (9) 2007 Założenia programu działań w Obszarach Problemowych. Obszar Radomski

1 (9) 2007 Założenia programu działań w Obszarach Problemowych. Obszar Radomski (załącznik)

Zeszyt 8/2006 Aktywność obywatelska mieszkańców województwa mazowieckiego (na podstawie wyborów samorządowych w 2006 r.)

Zeszyt 7/2006 Założenia programu działań w Obszarach Problemowych. Obszar Nadbużański

Zeszyt 6/2006 Założenia programu działań w Obszarach Problemowych. Obszar Ostrołęcki

Zeszyt 5/2006 Analiza budżetów gmin województwa mazowieckiego w latach 2001–2004

Zeszyt 4/2006 Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Narwi

Zeszyt 3/2006 Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Omulwi

Zeszyt 2/2006 Eksport województwa mazowieckiego w latach 2003–2005

Zeszyt 1/2006 Środki wsparcia projektów województwa mazowieckiego w latach 1999–2004 (synteza)